Рік XII. Р. 1903 кн. III. Т. LIII

3

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, III B. B. LIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 14 (27) VI 1903.

Рік XII. Р. 1903 кн. III. Т. LIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XII Jahrgang. 1903, III B. B. LIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 14 (27)/VI 1903.

Зміст LIII тому.

Inhalt des LIII Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

XII Археольоґічний з'їзд у Харкові, 1902 р.

Замітки Дра Олексія Маркевича.

Харківський археольоґічний з'їзд був найвизначнійшим явищем в історично-фільольоґічній науці минувшого року в Росиї.
Передостанній археольоґічний з'їзд у Київі не вдав ся і що до змісту рефератів (про причини сього говорити нема тут найменшої потреби: вони загальнозвісні) і що до зверхніх обставин його. Висловлювалось навіть по нім побоюванне: чи не початок се кінця з'їздів? Чи не прожили вони вже свій вік? Одначе я та богато иньших — певна річ, глядїло на невдачу з'їзда спокійнійше: в кождім дїлї бувають свої припливи й відпливи, і треба числити ся з тим, хоч і не мирити ся. Причини невдачі київського археольоґічного з'їзду взагалї не були кардинальні; їх можна було, й навіть без ніякого труду ухилити, і як давний участник з'їздів, з значним досьвідом, я віщував, що як раз наслїдком реакциї XII з'їзд буде далеко вдатнійший, ніж XI. Сим разом був я доволї правдивим пророком, і вже на орґанїзацийнім з'їздї в Москві поява богатьох харківських учених і громадян неможби давала запоруку принайменше зверхньої удачі з'їзда в Харкові, а знайомість з складом харківських учених институций забезпечувала й наукову продуктивність з'їзду. Видко, що давно вже минув сей час, коли харківський унїверситет у сьвідомости свого безсилля нераз ухиляв ся від урядження з'їзду в Харкові, а хоч у останнїх оповіданнях про археольоґічні з'їзди сей факт затирає ся і шукають ся причини менше незручні, я справдї не бачу ніякої потреби укривати правду.

Як я вже сказав, XII з'їзд був, на мою думку, дуже вдатний. Зі зверхнього боку й унїверситет і місто зробили, що лише могли, аби гостиннїйше приняти членів з'їзду; та спинювать ся над сею гостинностию нема потреби. Дуже вдатна була й орґанїзация з'їзду з його прекрасною виставою, при чім головний труд між иньшими впав на проф. Багалїя, вибраного предсїдателем ученого комітету, Рєдіна, Сумцова й иньших харківських учених. Предсїдателем ~~з'їзду~~ вибрана була, як усе, ґр. П. Уварова, що як усе енерґічна, невтомно працювала увесь час з'їзду.

Був він величезний, як і взагалї всї з'їзди останнїх часів,— більше нїж 400 осіб; при тім більшість була самих Харківців, та вже-ж і гостей явилось богато. Одеса завсїди висилає на з'їзди, хоча-б вони й були далеко від неї, чимало репрезентантів, так і в Харкові від нашого унїверситета й одеских учених явилось 9-тьох Одеситів (Б. Вахевич, А. Кочубинський, І. Линниченко, Ол. Маркевич, В. Мочульський, А. Музиченко, В. Нікіфоров, С. фон Штерн, Х. Ящуржинський). Професорів і доцентів було на з'їздї більше 60-ти. Засїдання його тягли ся від 15 до 27 серпня й у сім часї зроблено дві екскурзиї (18 і 25 серпня). Всїх засїдань було 32.

Хоч як був удатний XII з'їзд, але й він не був свобідний від деяких неґативних сторін; над ними передовсїм спинити ся не буде безкористним.

Приміщеннє з'їзду в будинку харківського унїверситету було дуже лихе. Перше засїданнє відбувалось в такій клїтцї, що висидїти в нїй довше було годї задля неможливого горяча, а відчинити вікон не було можна, бо гамір їзди з улицї заглушав читаннє. Я рішучо запротестував перед адмінїстрациєю унїверситету против такого приміщення й засїдання безпроволочно перенесено до його авлї, просторої й холодної, але дуже неакустичної та ще з иньшого боку невідповідної. Коли-ж були два паралельні засїдання, тодї друге відбувалось або в сїй клїтцї, про яку я що йно говорив, або в хемічній авдиториї, що була менше горяча, але виглядом своїм (немов глибока лїйка) пригадувала рисунок пекла, який звичайно додаєть ся до видання славного Дантового твору. Кождий, хто бажав н. пр. зробити замітку до прочитаного реферату, повинен був злазити на діл, а потім підносити ся по яких десятьох ступнях в гору. Взагалї уміщеннє харківського унїверситету дуже невідповідне й можна лишень бажати, аби воно як найскорше

стало предметом археольоґії й не фунґувало як „жива старина“.

З'їзд був великий, приїзжих богато; та чомусь членів з австрийської України-Руси знова не було? Чому? Хоч як дуже мене се питаннє цікавило, всеж не міг я дошукатись причин. Зайшло якесь непорозуміннє тому, що запросини, хоча й заздалегідь вислані, не прийшли на час[1]). А шкода! Приїзд, хочби тільки львівських учених додав би сьому, головно українсько-руському з'їздови особливо визначного, научного інтересу.

Зверну увагу ще на одну появу взагалї дуже характеристичну на останнїх з'їздах: неприїзд богатьох визначних археольоґів, істориків та фільольоґів. Певна річ, що з'їзди передовсїм опирають ся не на тих визначних величинах, тільки на середнїх робітниках місцевих; розвідки їх перших, які є, однаково появляють ся скоро в друку, а тимчасом працї сих других переважно й викликують ся до житя тільки подібними з'їздами. Та всеж я пригадую собі, як се менї, провінцияльному вченому було приємно й користно н. пр. послухати на давнїйших з'їздах рефератів Костомарова, Григоровича, Міллєра та богатьох иньших. Можливо, що число таких учених тепер у нас взагалї зменшило ся, але й ті, що всеж таки домінують у нинїшнїй науцї, не завсїди появляють ся на з'їздах. А коли й приїдуть,

---

[1]) З суми фактів і відомостей, які ми мали, набрали ми того переконання, що орґанізатори харківського з'їзда, по київськім прецедентї, сьвідомо хотїли оминути „українське питаннє“, длятого не тільки до українських учених в Галичинї, а і взагалї до словянських інституций і учених не удавали ся з запрошеннями, і пущено було гасло, що харківський з'їзд буде мати льокальний („мѣстный“) характер. Наукове Товариство ім. Шевченка замість запрошення, дістало в маю 1902 р. запитаннє, чи ладить ся хто з галицьких учених на харківський з'їзд, і з якими рефератами? На се могло воно відповісти лише, що галицькі учені, не дставши нїяких запрошень, а не знаючи, чи взагалї українська мова на з'їздї буде допущена, на з'їзд не ладять ся, а ріжні працї готові зовсїм або в роботї мають, — exempli gratia кільканадцять таких праць названо. Потім минуло ще кілька місяцїв, і перед самим з'їздом до трох з девяти названих в листї Товариства авторів прийшли проґрами з'їзда. Сї три відписали, що мали замір взяти участь в з'їздї як члени Наук. тов. ім. Ш., але що Товариство запрошення не дістало, а й справа допущення української мови лишила ся не виясненою, тож вони не можуть взяти участи в з'їздї. Чому не було вислане запрошеннє до Товариства, і хто робив вибір між галицькими референтами, поминувши авторів рефератів, найблизше звязаних з проґрамою з'їзда й вибравши тих трох, — не знаємо. *Ред*

не читають рефератів, а беруть участь радше в усяких сьвяткуваннях, де їм роблять ся, певна річ, ріжні овациї, на які вони мусять відповідати конвенциональними фразами, що, розумієть ся, не коштують ніякої праці, але й не інтересні нікому. Щастє ще, що з сього загального правила ще часто стрічають ся виїмки.

На початок з'їзду збираєть ся звичайно не богато членів; ще нічого, що наслідком того бюро його показуєть ся неповним або навіть зовсім невідповідним: — добрий етноґраф без труду дасть собі раду, хоча-б у секциї клясичної археольоґії; неприємно се, що з початку з'їзду рефератів являєть ся мало; через те предсїдателї секций з р а д ж у ю т ь с я; бувають реферати зовсїм невідповідні. За те потім реферати починають ся сипати, як з рога богацтва, робить ся по 2 або навіть по 3 паралєльних засїдань — а все таки богато рефератів, инколи чималого значіння, не доходять до читання, особливо коли вони подані членами, що не приїхали на з'їзд особисто.

В давнїйших, добрих часах був звичай (а може й правило), щоби читаннє референта не трівало більше як 40 мінут. Коли референт бажав заняти на з'їздї більше часу, заявляв се науковому комітетови й тодї визначувало ся осібне засїданнє, наперед оповіщене. Памятаю, що н. пр. антинорманський реферат Іловайского (на петербургськім з'їздї) тягнув ся сам не довше як годину; розвідка Забєлїна про археольоґію (в Києві 1874 р.) трівала півтора години, й хоча такий час був з гори визначений, всеж таки слухачі були доволї втомлені. Цінні археольоґічні реферати Антоновича були відчитувані за яких 15—20 мінут. Коли референт, розчитавши ся, переходив границю визначеного йому часу, його зараз спинювали. Тепер кождий референт читає 2 години, а одногодинні реферати бувають рідко. Як доконала ся така еволюция? Я помічаю, що реферати згодом перегодом стали перемінювати ся на публичні лєкциї На засїданнях, особливо з початку з'їзду, являєть ся маса публїки, що або справдї інтересуєть ся з'їздом, або лише цікавить ся новинкою, або приходить сюди побачити якого замітного вченого і т. ин. — а референти приладжують свої реферати до розуміння публїки, немов забуваючи, що ученим, які приїхали на з'їзд, зовсїм чого иньшого потрібно. Наведу приклади з практики харківського з'їзду: читаючи реферат про Донецьке городище, звісний археольоґ Самоквасов в півторагодинній передмові викладав свою теорию походження городищ, навіть з лїтературою сього питання; для вчених се було зовсїм непотрібне, бо тео-

рия отся загальнозвісна, але для публїки се було навіть конче потрібне. На давнїйших з'їздах референти давали тільки нариси своєї працї про дане питаннє, лишаючи собі право оголошення її вповнї друком, а тепер викладаєть ся її цїлу зі всякими детайлями, які навіть годї підхопити при слуханню реферату. Приміром в рефератї: „Что сказало населеніе Полтавской губ. о своемъ бытѣ" (в основі річ дуже інтересна) референт засипав іменами й назвисками сих осіб, яких він розпитував; та чи могли слухачі затямити при скорім читанню референта, яке сьвідоцтво дав Іван Петренко, а яке Петро Іваненко? І ось завдяки таким непотрібним детайлям референт і читав дві години! Слухаючи уважно реферати на кількох з'їздах (і мабуть передовсїм на харківськім), я постійно пригадував звісне bon mot, немов то сказане якому з дуже вже запопадливих письменників: „ви імовірно не мали часу написати коротше?". Отсе подаваннє всяких дрібниць конче викликує безмірний ряд відповідий та спорів, як раз про сї дрібницї, що протягають ся без кінця, особливо під не зовсїм зручним предсїдателем, томлячи слухачів, що тими детайлями мало інтересують ся; викликують ся справжнї унїверситецькі диспути, що найгірше — здебільшого безрезультатні. Добре ще, коли відповідь випаде інтереснїйше від самого реферату, як се було приміром, коли М. Остроумов відповідав В. Савві на його реферат „Выходы византійскихъ и московскихъ царей", або Н. Покровский про археольоїчні памятки в Солїкамску, або С. Платонов Х. Попову про донських козаків. Одначе частїйше спір крутив ся коло дрібниць, або навіть коло питань, що до реферату цїлком не належали. Тодї члени з'їзду починають томити ся, цїкавість публїки холоне й авдіторпя замінює ся на ливійську пустиню з оазою в видї довженного стола на естрадї, при якім сидять особи ex officio обовязані до присутности на засїданню; тай ті, трапляєть ся, инколи втїкають.

Инколи серед спорів приходить і до незручних колїзий між сторонами, що зрештою бувало й на иньших з'їздах; справедливість одначе каже признавати, що взагалї таких інцидентів буває не богато; майже не було їх на XII з'їздї та, здаєть ся менї, не так наслїдком такту з боку бюро з'їзду (хоча й се було на своїм місци), скільки по причинї якогось сьвітлого настрою, що панував на з'їздї, й сеї мабуть сьвідомости, що з'їзд отсей так сильно відмінний від попереднього.

Забуваєть ся й се гарне правило давнійших з'їздів, що реферати або принайменше конспекти їх повинні бути насамперед переглянені науковим комітетом. Робили ся й давнійше виїмки, та лишень для визначних учених — бо як справді й рішити ся контролювати реферати Срезневского або Буслаєва? Тепер же контролї наукового комітету майже нема, і в результатї появляють ся реферати, що можуть числити тільки на слухачів в лїтах до 15-ки. А буває й так, що читаєть ся, та ще й довго реферат, хочай чи малого значіння, але вже надрукований, розданий присутним членам з'їзду та прочитаний ними, а для більшої публики зовсїм неінтересний. Опоненти инколи плетуть таку заморочену нїсенїтницю (як н. пр. д. С., що відновив фільольоґічні методи Тредяковского)[1] — й нїхто їх не спинить! Злість збирає й сам починаєш бути до з'їзду індеферентнїйшим.

До заслуг XII з'їзду почислю се, що хоча частина питань задуманих у орґанїзацийнім комітеті, особливо сих, що дотикали близшої околиці, була порішена, або принайменше порушена в рефератах з'їзду. Звичайно-ж буває так, що програма сама собою, практика сама собою, — хоч в тім не добачую я ще нїякого велького нещастя. Прошу вибачити зрештою сю широку передмову; вона менї не здаєть ся безкористною. Тепер переходжу до наукової дїяльности з'їзду.

Я сказав вище, що з'їзд мав 32 засїдання й 2 екскурзиї; читаних рефератів на з'їздї було здаєть ся 93; з того третя частина була присьвячена екскурзиям зробленим харківським орґанїзацийним комітетом з'їзду, що опублїкував для з'їзду 2 томи поважних наукових праць своїх членів і величезний катальоґ уряджено ним вистави. По відділам реферати розкладали ся ось так: у відділї первісних старинностий було 22 рефератів; історично-ґеоґрафічних і етноґрафічних рефератів 21; про памятки штуки, нумізматики й сфраґістики 2 реферати; про побут господарський, домашнїй, юридичний, суспільний та воєнний 10; з церковної старини 8; мови й письма 9; клясичних, византийських і західно-европейських 8; славянських 7 і археоґрафічних 6. Таким чином відділи старинностий первісних та етноґрафічних обіймали майже половину всїх рефератів. На се склали ся ось такі причини:

[1]) Він виводив „Бессарабію“ від „безсябрія“, „Іспанію“ від „изъ бани“, і т. и.

При визначенню з'їзда у Харкові мало ся на оці се, що ся ґеоґрафічна територия мало розсліджена з археольоґічного погляду. Вона входила в склад „Половецького степу", і на сей степ члени орґанізацийного комітету звертали свої досліди; з того прийшло до такого богацтва рефератів: хоч половецькі старинности не належать до первісних, але через те, що докладно розложити на племена й епохи нахідки з могил дуже трудно, реферати про них читають ся звичайно у відділї первісних старинностий. Етноґрафічні реферати взагалї бувають численні, а у Харкові були ще звязані з урядженнєм вистави.

Заки вкажу на важнійші реферати, повинен я виправдати себе, що зовсїм не вважаю своєю завдачею не то що викладати, але й хочби подавати зміст усїх прочитаних на з'їздї рефератів. Як я вже й давнійше поступав, подаючи відомости про з'їзди, спинюсь тільки над рефератами, що доторкають ся України-Руси, та й тут не ручу за те, що мій огляд буде без прогалин; таких рефератів було дуже богато й при всякій акуратности вислухати всї — просто неможливо.

Вертаючи до розкопів, переведених в „Половецькім степі", згадаю ось такі реферати, що про них говорили:

Розкопки Донецького городища — городище отсе розкопувало ся частиною в часї екскурзиї з'їзду, 18 серпня (й навіть троха скорше), і добуті результати були на місци коментовані В. Данилевичом і В. Ґородцовим, але се могли бути лише вступні розкопки, й навіть виводи з находок могли бути хибні; потім розкопки вели ся далї, й про них подали реферати — В. Ґородцов, що датував оселю, якої слїди тут знайдено, XI—XII в., і Д. Самоквасов, що характеризував сю оселю як половецьку.

В. Ґородцова „Отчетъ о раскопкахъ въ Изюмскомъ уѣздѣ": розкопано 107 могил і 4 неолїтичні осади, розкрито 299 гробів, що належали здебільшого (264) до бронзового віка, решта була пізнійшої доби, в тім і людности кочової; способи похорону відкрито ріжні.

Черепи, добуті Ґородцовом при розкопках, дали материял до осібного реферату, присланого Анучіним; ділить їх він на три ґрупи; одна з них належить до народів турецького племена, але не однакових між собою.

В.Данилевича „Раскопки въ Ахтырскомъ и Богодуховскомъ у." — 21 могили; тут був похорон камінного віка й — се дуже ін-

тересне, похорон у човнах, що в отсїй місцевости ще не стрічав ся.

М. Покровского „О Верхне-Салтовскомъ могильникѣ“ — (в розкопках крім референта брало участь ще богато осіб) — могили його подібні до могил північного Кавказу; були висловлені думки, певна річ, дуже гіпотетичні, що вони належали до Хазарів, Ясів або Касогів.

Йогож „О раскопкахъ въ Зміевскомъ и Изюмскомъ уѣздахъ“ — загальний характер похоронів такий самий, як у розкопаних п-ю Антонович (Мельник) і Ґородцовим; 2 могили були з камінними бабами.

Е. Трифильева „Археологическая экскурсія въ Купянскій уѣздъ“ — розкопано 32 кургани, що виявили ріжні похорони камінного віка, переважно дуже бідні, і дуже богаті пізнїйші, II—III в.; чимало було слїдів кочових народів; на одній з кочовничих могил була камінна баба, що зрештою не належить до рідкостий, як се було піднесено і в часї дискусиї.

П-нї К. Антонович (Мельник) „Археологическія раскопки въ Ахтырскомъ, Купянскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ“: розкопано 88 курганів і розслїджено 8 могильників, серед останнїх, здаєть ся, були й словянські, а в їх числї Ницахський; розкопки могил похитнули, між иньшим, давнїйшу клясифікацию похоронів, що лучили скорчене положеннє й фарбованнє скелєтів з камінним віком. Ю. Кулаковский власне підніс сей факт, що признаки такі знайдені й у так званих скитських похоронах. Розкопки Ницахського могильника вели ся й з'їздом на осібній екскурзиї (25 серпня) та потвердили зроблені тут давнїйше спостереження. Додам, що всї предмети, здобуті в розкопках, переведених з'їздом, віддано харківському унїверситетови для заснування при нїм археольоґічного музея.

Д. Багалїй „Объ археологической картѣ Харковской губ.“ — про вагу таких праць нема що розводити ся; д. Б. зробив свою мапу на взірець мап В. Антоновича.

В. Спесивцева „О результатахъ археологическихъ изслѣдованій въ Райгородкѣ“. Иньші реферати про розкопки на Половецькім степу за недостачею часу не були читані.

За те було кілька рефератів, ще й дуже великої ваги, про розкопки в сусїднїх місцевостях Харківської териториї; скажу про них хоч кілька слів. До археольоґії північного Кавказу належать реферати:

Н. Веселовского „О курганахъ Кубанской области въ періодъ римскаго владичества на сѣверномъ Кавказѣ“ — численні могили розкопані тут референтом часто виявляли похорони подібні до похоронів Харківської териториї; та крім того було богато й таких, що ясно вказували на римську епоху II—III віка.

Другий реферат Веселовского був присьвячений питанню про новий тип камінних баб; при тім піднесено, що так він сам у Кубанській области, як і Е. Тріфілєв у Купянськім повіті знайшли були баби лежачі. Відомо, що в нинїшнім часї, по находках в півн. Монґолії, в долинї р. Орхона, питаннє про значіннє камінних баб остаточно розвязуєть ся: вони показали ся могильними памятками турецьких племен.

В. Апухтинъ демонстрував предмети добуті ним з розкопок на Кавказї, що дали похорони бронзової культури.

З вороніжської археольоґії можна піднести лише реферат Л. Савелова „Коротоякскій уѣздъ въ археологическомъ отношеніи“ — до нього додана була й археольоґічна мапа. В. Перелегинъ подав з'їздови археольоґічну мапу цілої Вороніжської ґуб., але дуже неповну.

Про первісні старинности Придніпровя була бесїда в рефератї Хвойки „Городища средняго Приднѣпровья“; референт, що розкопав богато городищ, зачисляв їх до ріжних епох від IV віка перед Хр. до великокняжих часів; людність усїх тих городищ він уважав безсумнївно словянською. З останнїм виводом не годили ся опоненти референта; один з них признавав сю людність азийською, иньші (фон Штерн) скитською і т. и.

До розкопок Хвойка належить і реферат п-нї А. Скриленкової: „О глиняныхъ статуэткахъ изъ Триполья“; на її думку, були се образки матери землї. По зробленим заміткам вони справдї подібні так до статуеток знайдених у Керчи, на Мітрідатовій горі, як і до образків Астарти.

А. Липовскій відчитав реферат: „Можно ли, по филологическимъ соображеніямъ приписывать городища на Приднѣпровьѣ Славянамъ?“ і дав відповідь неґативну; реферат сей також викликав довгий спір про словянське походженнє Скитів.

Н. Янчук розкопав могилу в Лубенськім пов.; результати подібні до тих, що показали ся при розкопках К. Антоновичевої і Ґородцова в Ізюмськім повітї.

В. Городцовъ подав реферат: „О погребеніи съ конемъ въ Европ. Россіи“, що в части доторкав ся й нашого краю,

де також стрічаєть ся такий похорон. На думку референта, він практикував ся у нас починаючи від глибокої старини до XIV в. по Хр. — тими пізнїйшими часами у Руси. Опоненти, як се завсїди буває в таких разах, признавали похоронним предметам иньше походженнє — висловляли ся, що з конем ховали лише начальників.

Розкопки, що попередили з'їзд, переводили ся і в Бесарабії: був їм присьвячений реферат фон Штерна, що їх доконував; з огляду на велику вагу сього реферату для історії Чорноморя наводжу його детально, у витягу із „Извѣстій" з'їзду:

„Розкопки п. Хвойко коло Трипілля викликують дуже великий інтерес загадковістю своєї культури. Кожда проба розвязаня сього питання має своє значіннє для виаснення етноґрафічних даних. Завдяки щасливому припадкови, в 1902 роцї удало ся перевести невеликі, та всеж дуже інтересні розкопки в Бесарабії, які можна получити безпосередно з розкопками Хвойки.

В маєтку Е. Бузні, в осени 1901 р. знайдено маленьку глиняну миску, що викликала заінтересованнє в Одескім історич. товаристві. З порученння тогож референтом, 11 мая 1902 р., були переведені розкопки в маєтку Бетрени (в Білецькім повітї, Бесарабської ґуб.). Тут місцевість творить досить високу площу, що нараз спадає на південь, на згірю заложений від недавна виноградник, огороджений в горі ровом, і в сїм рові знайдено ріжні черепки й останки муру з цегли. Переведені до значної глубини в рові розкопи показали останки цегляних мурів, що тягнуть ся від полудня на північ. Тут знайдено: 1) начиннє, просте і грубе з ушками, що тїсно прилягають до корпусу начиння; 2) начиння з компактної червоної глини з орнаментами чорними на червонім тлї і т. и.; орнамент головно ґеометричний і тільки у двох випадках дає образи: а) чоловіка й б) кози або осла. Знайдено також: фраґменти фіґурки кабана, обломані камінні топори й молотки.

Інтерес тих розкопок дуже великий; довгий точок (площадка), цеглові мури, камінне знарядє, особливша форма начиння та їх орнаментация не лишають сумнїву, що тут маємо культуру, анальоґічну до сеї, яку відкрив п. Хвойко на берегах Днїпра, недалеко Трипілля і т. и. Відкритє такої культури в Бесарабії — се крок наперед в означенню її розповсюднення. Анальоґічні статуетки й начиння тепер знайдені в Галичинї, Румунії (коло Кукутени), в Кападокиї і т. и. Богато анальоґічного

мають і славні неолітичні находки Радимского і Фіяли в Боснії (в Бутмирі). Колиж зібрав ся такий великий матеріял, то можна вже висловити докладнійші погляди: 1) про призначеннє сих точків і 2) про етноґрафічну їх приналежність. Що до призначення сих точків в літературі були висловлені ось такі думки: 1) п. Хвойко вважав їх оселями; те саме висловляло ся з поводу розкопів на місци неолітичної оселї з керамікою передміценського типу в селї Колодистім, Звенигородського повіту, Київської ґубернії, — Доманицького й Біляшевського. Осовский пропонував уважати сї точки місцем похоронів; д. Волков приняв також сю думку, але їх докази не переконують. Сї точки можна вважати останками хат, але доказів на се ще не дуже богато: до сеї пори не знайдено останків поживи. Сї, що хочуть вважати точки місцями похорону, повинні доказати, що тодї палено трупи. Взагалї, питаннє про призначеннє точків треба уважати відкритим аж до значнїйших, систематичних розкопок.

Ще більше інтересне питаннє про національність людей, до яких належали сї точки. Хвойко висказує погляд, що се були Словяни, споконвічні автохтони сих місць. Одначе, звернувши увагу на повну анальоґію предметів з розкопок коло Трипілля в Бесарабії, Румунії, Боснії і Кападокиї, ми повинні прийняти иньший погляд.

Найблизшу анальоґію до начинь сих розкопок дає троянська культура. Тому то треба пригадати, що Греки прибули з півночи, що вони колись жили коло Чорного моря і т. и. Очевидно, що маємо тут діло з культурою, яка в давнїм періодї йшла з півночі, перейшла Балкан, двигнула ся на південь і зайшла навіть до Малої Азиї, — з тою самою культурою, яку називаємо міценською. Таким чином можемо признати, що згадані точки належать до грецького племени.

Висловлений погляд, се тільки здогад, а не докладно переведений вивід, бо й фактів до сього ще нема доволї".

По вислуханню реферату, богато членів з'їзду потвердило етноґрафічну гіпотезу референта; мушу одначе признати ся, що не належу до числа її прихильників і уважаю ставленнє таких сьмілих гіпотез на основі малого числа даних про такі давні часи великим різиком; але не можу не віддати фон Е. Р. Штернови справедливости: докладностию й синтетичностию викладу реферат його був ледви чи не найвизначнїйшим на з'їздї. Сподїю ся, що той, хто знає працї референта в археольоґії та моє становище

взагалї до науки, не вважатиме самою товариською чемностию сей мій відзив.

Вкінци Смоленщини доторкнув ся реферат В. Сизова „Гончарное дѣло въ Гнѣздовскихъ курганахъ“; в знайдених начинях референт добачав ритуальне значіннє й признав їх, на основі анальоґічних находок в иньших місцевостях, розсїяним західно-словянським племенам, а час їх появи положив на X вік по Хр., опоненти — на ще пізнїйше.

Коли долучити реферат В. Сысоєва про Кімерийцїв, що був витягом звісток про них з кляcичних письменників, то сим і вичерпують ся реферати (коли не числити нечитаних задля недостачі часу) про первісні старинности, що як небудь доторкали ся України-Руси. Навіть з мого короткого викладу можна оцінити їх інтерес і значіннє, особливо для археольоґії Харківської териториї; в тім напрямку з'їзд вповні оправдав покладені на нього надії.

Та хоч важне буде значіннє з'їзду в дослїдах первісних старинностий, то працї по етноґрафії, на мою думку, мають ще більшу вагу, особливо для місцевих відносин, надаючи з'їздови у високім ступнї сей „краєвий“ характер, який взагалї прибирають з'їзди в останнїх часах. Приходить ся менї вказати на дуже численні реферати й уважаю неможливим сього виречи ся:

В. Василенко „Къ вопросу объ областной этнографіи“ — реферат мав загальний характер, але доторкував ся і України; висловлено бажаннє, аби як найскорійше уряд затвердив статут товариства „любителей изученія Полтавской губерніи“. Коли в додатку Ю. Тиховський пропонував старати ся про відновленнє „Южного отдѣла Им. Русск. Географ. Общества“, по можности в Київі, Н. Веселовский подав до відомости приємну звістку, що справа відновлення віддїлу сього тепер у повнім ходї та без сумнїву в короткім часї порішить ся в прихильнім напрямку. З огляду на авторітетність сього жерела справдї можна вже дожидати близького здійснення сього важного діла[1]). Ще й иньші вчені висловляли, з нагоди реферату д. Василенка, бажаннє, аби в ріжних містах Росиї відкривано товариства історично-етноґрафічного характеру й вироблено для них статути.

А. Краснова „Эволюція жилища и одежды крестьянъ ближайшихъ окрестностей Харькова“: на жаль, сей, хоч у детайлях

[1]) Минає одначе вже рік від сеї приємної звістки, а вона ще не справдила ся. *Ред.*

інтересний, реферат дав менше, ніж обіцював його заголовок; виводи його не були досить підперті аналїзою фактів, які були в розпорядженню референта; при тім, як справедливо запримітив д. Линниченко, вибір териториї для реферату був доволї припадковий.

О. Радакової, „Этнографическая экскурсія по Екатеринославской губ." — про зміст реферату дає понятє його заголовок; можна-б тільки бажати, щоби він в друку появив ся в повнїйшім видї.

Л. Падалка „Что сказало населеніе Полтавской губ. о своемъ бытѣ?" — докладний реферат, при якім референт користував ся сьвідоцтвами 192 кореспондентів; хоча сього числа мало, всеж таки сам почин в данім разї інтересний.

Йогож — „Историческая обстановка формированія старого народнаго быта въ Полтавщинѣ" — рівнож інтересний реферат; сформованнє сього побуту референт кладе на половину XVI в., епоху Вишневеччини.

В. Мочульский „Смерть козака по малороссійскимъ пѣснямъ и думамъ" — референтови вказано на недостачу паралєль, конче потрібних відповідно нинїшнїм домаганям при студийованню фолькльору, й на уживаннє, рідке зрештою, невідповідного матеріалу.

Декільки етноґрафічних рефератів сполучені були з демонстрациями — вони попереджували гру й сьпіви бандуристів і лїрників; так проф. Сумцов дав реферат про кобзарів і лїрників Харківської ґуб., В. Іванов про спілки слїпців, їх орґанїзацию й теперішне положеннє, а Т. Хоткевич — повний чутя, хоч і напушистий дещо реферат про бандуристів та лїрників взагалї. Музикальна частина засїдання складала ся з 3-х віддїлів: а) історичного, б) релїґійно-морального й побутового і в) гумористичного. Всї нумери були дуже інтересні, але виконаннє їх нинїшними лїрниками й бандуристами змусило мене хиба затужити за таким правдивим артистом, яким був Остап Вересай, тим більше, що аранжованнє сих сьпівів Хоткевичем, орґанїзатором самого концерта, було трохи штучне. Лїпше вдало ся майстерське виконаннє чумацьких і бурлацьких пісень звісним українським артистом Садовським.

Концерт відбував ся в салї „Общественной библіотеки", чудовім будинку, поставленім засобами, зібраними харківською інтелїґенциєю.

Потім були реферати про спеціяльнійші предмети: А. Покровского — О золотарствѣ въ Харковской губ., В. Бабенка — Коцарство въ Харковской губ., Василенка — О ткачествѣ въ Полтав. губ., А. Зарѣцкого — Гончарное производство въ Полт. губ. и орнаментъ на гончарскихъ издѣліяхъ.

Крім сього дуже богато рефератів про місцеву етноґрафію не були читані.

Етноґрафічні реферати злегка доторкнули ся й иньших народностий України; так А. Музиченко подав реферат: „Наблюденія надъ народнымъ творчествомъ крымскихъ болгаръ“, а Н. Деруновъ: „Этнографическія условія развитія болгарской колоніи въ Бердянскомъ у. Тавр. губ“.

Мушу ще запримітити, що на виставі, уряджeній харківським з'їздом за прикладом попередніх, найвизначнійшою частиною була етноґрафічна. Харківські етноґрафи зібрали силу інтересних памяток української „живої старини“ й зручно скомбінували їх у цілі образи. Через те й результат був чудовий. В часї з'їзду відвідало виставу до 60.000 осіб, передовсім харківського простого народу, а також богато студентів; члени з'їзду давали пояснення. Стиск в салях, і без сього доволї тїсних, був неймовірний, так що серйозно оглядати виставу було годї, поки не визначено осібних годин для членів з'їзду й не положено невеличкої плати за звиджуваннє вистави в означеній порі для тих, що бажали-б основно з нею познайомити ся. Правда, що сьвітлий усьпіх осягнула й ціла вистава, в якій взагалї домінували предмети місцевого характеру; але етноґрафічна частина її була справдї окрасою цїлого з'їзду. Колекциї та предмети, що її творили, майже всї перейшли опісля до харківського унїверситету, даючи капітальну основу для його етноґрафічного музею.

З рефератів про українсько-руську історию зазначу отсї: Д. Абрамовича: „Черты южно-русскаго домонгольскаго быта по даннымъ житійной литературы“; реферат незлий, але мало ориґінальний, та надто вже популярний.

Д. Айналова: „Гдѣ и какъ была принята св. княгиня Ольга въ Царьградѣ?“ — реферат випав прегарно, наслїдком дуже зручно скомбінованих історичних дат, що зберегли ся про принятє Ольги, які референт докладно коментуючи правилами й звичаями, що взагалї вживали ся у Византиї при принятю осіб подібного стану. Доповненнєм того самого характеру служив другий реферат.

Йогож: „Даръ В. кн. Ольги въ ризницу св. Софіи въ Царьградѣ“.

Йогож: „Мраморы и инкрустаціи Десятинной церкви и Кіево-Софійскаго собора“ — референт зачисляє їх до великокняжого періоду.

Н. Максимейка: „Русская Правда и обычное право Литовско-русскаго государства до изданія Статута“. На прочитаннє сього реферату треба було коло 2-х годин, а спори про його детайлї були безконечні й у високім степенї нуднї.

Ол. Єфименкова: „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ — характер сього реферату досить видко з його назви.

Її-ж: „Къ вопросу о братствахъ“, де руські дані про братства зіставлені з відомостями про міські цехи з праць Еберштадта й Еґіазарова. З них зробила вона такий вивід, що ріжнородні форми братств грали в еволюциї людських відносин ролю перехідних ступнів, якими архаічний устрій житя, опертий на родових звязках, переходив до пізнїйших. Реферат викликав богато доповнень та відповідей, що инакше формулували походженнє братств; проф. д. Остроумов добачував їх почин у християнських колеґіях перших віків християнства і т. и. Реферати п-нї Єфименко були уложені майстерно, як звичайно.

Присланий М. Ковалевським реферат: „Къ ранней исторіи Азова“ незвичайно важний тому, що оснований на даних з архивів Венециї і з них подає відомости про м. Тану та її торговлю до XV в.; зате перебуваючи за границею, автор майже не міг користувати ся опублїкованими в Росиї матеріалами. Присланий реферат се лишень початок більшої працї про історию Азова й, продовжаючи свою працю, д. Ковалевский, без сумнїву, використає всї опублїковані матеріали до сього питання.

Два реферати були присьвячені спеціяльно історії Харкова: Е. Альбицкого „Къ первоначальной исторіи Харкова“ з даними від половини XVII віка, добутими з москов. Архива Мін. Справедливости, — та Багалїя: „Основаніе г. Харькова“, дуже основний реферат, що служить початком його більшої працї „Исторія г. Харькова“.

Дуже докладний та богатий цифровими датами реферат Іванова: „Изъ внутренней жизни Слободской Украины“, присьвячений земельним володїнням військових мешканців сього краю в XVIII в.

Прегарний реферат „Епископская дѣятельность Самуила Миславскаго въ Бѣлгородской епархіи (1768—1771 р.)“, появив ся друком при кінцї з'їзду; замітна зручність автора — в біоґрафії одної особи характеризувати цїлу епоху.

Скажу до річи, що на перших з'їздах звичай не позволяв референтам переходити поза межі XVII віка, розумієть ся крім сих випадків, коли говорить ся приміром про діяльність археольоґів і археоґрафів, або про охорону памяток старинности. Тепер з'їзди завели в археольоґічні часи і XVIII в. Певна річ, що сьому можна лишень спочувати. Але не кінчить ся на сім. Подають ся на з'їзди навіть такі реферати, як витяги з мемуарів про відвіданнє Ніжинського ліцея Александром II. Розумієть ся, що й се може бути дуже інтересне; та мабуть не годить ся так різко вже змінювати характер з'їздів.

Переходом до рефератів з византийської істориї нехай менї послужить виклад В. Завитневича „О культурномъ вліяніи Византіи на бытъ русскихъ славянъ курганнаго періода". Старий участник з'їздів, Завитневич не відступив від старої шанорної традициї й виложив свій реферат лишень в загальних рисах, хоч, при важности сюжету, порівнування находок при розкопках на таврийськім Херсонесї й наших могил могли легко заняти нас детайлями. Легко зрозуміти, як плідна отся ідея, що послужила основою реферату Завитневича.

Херсонесови був присьвячений реферат Н. Троицкого — вірна, докладна опись старої церкви, відкритої при розкопках 1902 року й зачисленої автором до перших віків християнства; до річи буде згадати, що сїй же церкві присьвячена і надрукована недавно в додатку до одного з журналів засїдань Одеського історичного товариства невеличка, але цінна замітка звісного знавця археольоґії Херсонесу А. Берте-Деляґарда, де зовсїм инакше означуєть ся й час збудовання церкви (VI в.) і значіннє сеї нахідки.

До византийської археольоґії належить ще реферат Кулаковского „Византійскій лагеръ въ X в.", оснований на недавно відкритім византийськім літературнім творі.

Про деякі реферати, що належать до етноґрафії словянських племен Росиї (болгар), була вже мова; вкажу ще на реферат А. Липовского: „Параллель къ козачеству въ исторіи южныхъ славянъ" — він присьвячений військовій орґанізациї ускоків.

Від рефератів з монументальної археольоґії можна відділити реф. Е. Рѣдина: „Религіозные памятники искуства Харьковской губ." — справозданнє референта з екскурзий відбутих в 1900—1901 р. Згадаю тут і свій невеличкий реферат „О Хотинской крѣпости", рівнож результат екскурзиї — моєї спільно з Кочубиньским до Хотина для вияснення питання про можли-

вість принятя хотинської кріпости в заряд Одеського історичного товариства. На жаль, занятий останніми роками справами одеської біржи й лекциями російської літератури, я мало часу посьвячую історії, або археольоґії, тому мій реферат мав слабий тільки науковий інтерес; та признаю ся, що иньшу думку мав я, даючи сей реферат: я хотів показати, що охорона історичних памяток від руїни часто взагалі не потрібує великих грошевих страт, а инколи може принести ще й матеріальну користь.

Нумізматики доторкнув ся тільки один реферат В. Данилевича „Монетные клады и отдѣльныя монетныя находки Харьковск. губ.“. Референт на основі сих нахідок зробив декілька виводів про людність краю та його торговлю.

Е. Карскій подав реферат „Къ вопросу о разграниченіи русскихъ нарѣчій“, але його проба поведення острої, демаркацийної лінії між говорами була відкинена Кочубинським, Мочульським і иньшими.

Більше рефератів було про памятки українсько-руського письменства: Ю. Тиховского, „О южно-русскомъ библейскомъ кодексѣ Луки изъ Тарнополя (1569)“ і „О малорусскихъ и западно-русскихъ учительнихъ евангеліяхъ XVI—XVII в. — та А. Кадлубовского: „О старопечатныхъ южно-русскихъ тріодіяхъ“.

При з'їзді була значна вистава давніх українсько-руських друків.

Чисто літературний характер мали два реферати: Н. Петрова „Первый (малорусскій) періодъ жизни и научно-философскаго развитія Г. С. Сковороды“ — дуже докладний реферат, який викликав одначе важну замітку Лебедева, що християнські письменники Александрийської школи показали більше впливу на фільософічний розвиток Сковороди, ніж клясичні, як се доказував Петров. Питаннє се зрештою вимагає ще детального огляду.

П. Симони: „Нѣсколько біографическихъ данныхъ о Камеръ-гуслистѣ Трутовскомъ“, що був родом із Харкова і жив у XVIII в.

Реферат А. Бороздина „О задачахъ изученія древнерусской литературы“ мав дуже загальний характер.

На харківськім з'їзді, як і на иньших, вели ся також дебати над питаннєм про стан архивів у Росиї і способах упорядкования сеї справи. Сьому питанню були посьвячені два просторі реферати д. Самоквасова, рівнож загального характеру: „Русское архивное законодательство“ і „О будущей архивной

реформѣ въ Россіи“. Хоча сї реферати викликували деякі відповіди, то всеж таких завзятих спорів, як на Київськім з'їздї, тепер не було.

Спеціяльно українським архивам були присьвячені отсї два реферати: Ф. Миллера „Архивъ Харьковской губерніи“ — частина з надрукованої потім працї про українські архиви. М. Бережкова „О рукописномъ собраніи П. Я. Дорошенка въ Глуховѣ“ — як на огляд за коротке. Третїй реферат П. Короленка „Войсковые архивы казачьяго Кубанскаго войска“ з браку часу та й з огляду на свій характер не міг бути читаний, але певно буде надрукований у трудах з'їзду. Вкінци В. Іванов подав реферат „Объ архивныхъ матеріалахъ по Слободской Украинѣ“; тут познайомив він не лишень з місцевими архивами, але й з визначнїйшими материялами центральних архивів.

Отсим і закінчу свої замітки; даруйте коли вони випали надто поверхно, иноді навіть номенклятурно! Коли-б я хотів дати огляд XII археольоґічного з'їзду більше детальний, потрібно би було на се дуже богато місця й часу. Та вжеж із того видко, як значна була наукова продуктивність з'їзду.

Найблизший з'їзд визначений на 1905 рік в м. Катеринославі. Не знаючи добре сього міста, не беру ся наперед до ніяких віщувань — крім одного: з'їзд сей покажеть ся без сумніву продовженнєм Харківського з'їзду. Той самий половецький степ буде предметом спеціяльних археольоґічних дослїдів; та сама людність дасть матеріал для етноґрафічних рефератів і т. и. Може бути, що история й побут Запорожа знайде на XIII з'їздї відповідне місце. Зрештою, на мою думку, се навіть пожадане, аби сей з'їзд продовжав працї Харківського з'їзду.

6/III 1903 р., Одеса.

Лаврівські перґамінові листки з XII—XIII в.

НАПИСАВ

Др. Ол. Колесса.

I.

Літом р. 1902 заїхав я для консерваторських цілий у старосамбірський повіт, і пробув пару днів у лаврівському монастирю. Завдяки гостинности і помочи ОО. Василиян зазнайомив ся я із важнїйшими рукописними памятниками монастирської бібліотеки. Перенесена із старого розібраного тепер крила монастиря, приміщена тепер бібліотека у шафах уставлених у довгих монастирських сїнях. Друга частина бібліотеки зберігає ся в первіснім своїм місцї, в церкві за хором, звідки провадять до неї таємні дверцї заслонені образом. Серед порозкидуваних і запорошених книг поталанило менї знайти на обкладинках два перґамінові відривки, а третий, пожовклий і полинялий видобув я із середини тої обкладинки на якій був наліплений відривок означений у нас ч. 2.

Відривки ті, то скупі останки богатої рукописної спадщини, переховуваної колись, як каже місцева традиция, в лаврівському монастирю; — то сьвідки старинної руської культури, якої осїдком був не лиш лаврівський монастир, але й иньші місцевости сеї околиці. В тому закутку руської землї шукали руські князї захисту і спокою в монастирях положених серед прегарної гірської природи. У преображенськім монастирю (св. Спаса) в нинїшнім селї Спасї, що мав бути заснований ще в домон-

гольських часах[1]) помер, як говорять історичні перекази[2]) князь Лев Данилович. Недалеке від Лаврова село Лінина мало церков заснову, як показують місцеві записки, ще в XII столїтю. Сам лаврівський монастир мав бути заснований в XIII в. Місцеві перекази, кілька грамот і деякі історичні записки говорять, що монастир сей тїшив ся особливою опікою і прихильностию князя Льва Даниловича. Хоч автентичність грамот Львових дуже сумнївна[3]), однак факт, що ті грамоти були в XV та XVI в. потверджувані польськими королями[4]), показує, що лаврівський монастир мав за собою усталену давну традицию звязану з іменем князя Льва Даниловича. Історичною бувальщиною сего монастиря займало ся кількох письменників, як Гарасевич[5]), Зубрицький[6]), Петрушевич[7]), Головацький[8]), Коссак[9]), Площанський[10]) і инь. З фактів наведених у них згадаю лишень, що старинний монастир був побудований на горі, в лїсї при церкві св. Івана Хрестителя. В XVI столїтю перенесено монастир на вигіднїйше місце під горою, а в XVII в. побудовано при нїм камінну церков св. Онуфрія, що перетрівала кілька пожарів які навідували монастир і переховалась до наших часів.

Старинність Лаврівського монастирського осїдку промовляє за тим, що обговорювані тут памятники могли бути переховувані в Лаврівськім монастирю від найдавнїйших часів.

[1]) Порівн. М. Н. Коссакъ: „Шематизмъ провинціи св. Спасителя чина св. Василія Великого въ Галиціи и короткій поглядъ на монастири и монашество руске отъ заведеня на Руси вѣры Христовои аж по нынѣшное время“, Львôвъ 1867, стор. 189.

[2]) Пор. Д. Зубрицкій: „Критико-историческая повѣсть временныхъ лѣтъ червоной или галицкой Руси“. Москва. 1845. стор. 63. М. Грушевський, „Історня України-Руси“ т. III, Льв. 1900, стор. 557.

[3]) М. Грушевський loc. cit. 558. М. Грушевський: „Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва“. Записки Н. Т. ім. Шевченка, т. XLV, стор. 1—22.

[4]) Порівн В. Площанскій: „Лавровъ село и Монастырь“ (Наук. сборн. гал. руск. матицы Льв. 1866, стор. 328—340).

[5]) Annales ecclesiae Ruthenae, Ed. Malinowski. Leopoli 1802, p. 146.

[6]) loc. cit. стор. 63—64.

[7]) О галицкихъ епископахъ со временъ учрежденія галицкой епархіи даже до конца XIII вѣка. [Галицкій историч. сборникъ изд. общ. гал. русс. матицы Льв. 1854. Стор. 85, 168 170 etc.].

[8]) „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины сохранившихъ ся въ Галичинѣ и Буковинѣ. [Труды перв. археолог. съѣзда в Москвѣ. Москва 1871, стор. 219-242].

[9]) loc. cit стор. 23.

[10]) loc. cit стор 327—339.

Лаврівські перґамінові листки, що дають не маловажний материял і для історії нашої мови і палєоґрафії — дістав я за ласкавим дозволом і місцевого і центрального заряду Ч. св. В. В. на довший час до рук, і міг їх піддати докладному розслїдови якого результат подаю на сьому місцї.

Долучені при кінцї фототипні відбитки поможуть читачам докладнїйше пізнати палєоґрафічні прикмети сих листків.

II.

Відривок перший має лиш оден лист 27 центиметрів довгий а 17 цм. широкий. Перґамін тонкий, добре виправлений, був ужитий на обкладинку книжки і тому має на краях чотири вирізки в формі клинів. Письмо іде у два стовпцї довжини $18^1/_2$ цм. а ширини переважно 6 цм.

Чорнило трівке, при відмиваню клию полиняло не богато. „Зачала“ і початкові букви викінчені киноварем.

Початкові букви двоякі: одні примітивні, як на відбитцї, складають ся із спіраль ведених рівнобіжно, — а другі мають в основі орнамент рослинний у котрого склад входять головно сучки́. Орнамент рослинний лучить ся в горішній части із завязком орнаменту тератольоґічного в який входить голова звіря-птиці.

У способі писаня букв бачимо отсї важнїйші прояви.

к має горішну частину незначно меньшу від долішної, при чім прогалинка між обома частями доволї глубока, місцями сягає до прямовісної лїнії.

є вузке, з доволї довгим язичком на кінцї грубшим і загненим у долину.

ѥ має сполучку обох частин поведену в однїй лїнії з язичком і приміщену в серединї рядка.

з має головку розмірно досить велику; хвостик короткий, загнений не округло, а остро на право, а опісля звичайно йде в долину; часами хвостик іде в лїнії майже простій скісно в долину на право не затрачуючи одначе острого колїна.

ж має кілька почерків: а) на три рухи, як у найдавнїйших памятниках; перший рух дає лїнію вертікальну, другий з права на лїво, третий з лїво на право: Ж; б) на чотири рухи: перший дає лїнію вертікальну, другий з правого боку в лїво в долину, третий з лївого боку в горі, четвертий

з правого боку в долині: ж: в) на три рухи: перший дає лінію вертікальну, другий ломану лінію з правого, третий ломану з лівого боку. Угли сходять ся в одній точці або в однакій відлеглости від прямовісної лінії: ж. Горішня часть букви переважно доволї велика.

и має перекладинку переважно в горішній части; перекладинка переполовинена звичайно грубим коротким язичком звішеним в долину; коли стоїть дві букви: и коло себе, то лишень одна з них має язичок. На стор. 2 появляє ся язичок рідше як на стор. 1.

ꙗ має такий самий язичок на перекладинцї як и.

ꙑ складає ся з ъ та і.

м має середну вигнену частину приміщену так, що не виходить поза рядок; сеся вигнена лїнія подібна до ґотицького луку.

н перекладинка іде скісно від лївої руки до правої так, що не дотикає кінців стовпиків, і від сих кінців однако відлегла.

ч має чашечку з краями симетричними, незначно лиш вигненими, так, що форма букви зближена до розколеного, широко розщіпленого кійка; підставка чашечки доволї висока.

х має на долїшній части одного а часом і обох рамен перехрестинку, що йде на ліво.

ѵ має форму оѵ; деколи під горішньою частиною бачимо малу перехрестинку.

ф має дві поперечні перехрестинки, одну в серединї, а другу в долїшній части.

ѡ Середня частина невеличка; бічні рамена заокруглені до середини.

Лїґатури рідкі н. пр. м. сполучує ся з у: мѵ.

Надстрічних знаків бачимо чи-мало. Над самозвуками, и та ꙗ бачимо звичайно придихи („дѹхꙑ“), окрім того часто появляють ся і наголоси („силꙑ“) ˊ (оксія) і (варія) ˋ н. пр. ні́ѡ҆на. Титла, в формі скоби, має звичайно в серединї перехрестинку; деколи являє ся титла у формі луку під котрим стоїть буква пропущена у стрічцї.

Яко знаки перепинюваня служать точки поставлені не в серединї, як буває звичайно, але на долї стрічки; ті точки є часто подовгасті, зближені до перетинки. В кінцї уступів, особливо-ж наголовків, бачимо знаки :· ∾

Характеристичні язички на перекладинках букв и та ꙗ і деякі иньші прикмети зближують почерк сего лаврівського відривка до почерку кристинопольського апостола з XII в. що походить із давного монастиря в Городищу під Кристинополем [1]). Опираючись на тій схожости можемо догадуватись, що євангелиє, із котрого задержав ся лиш описуваний тут лаврівський відривок, походило із того самого культурного, не знаного нам близше осередка, де написаний і кристинопольський апостол, і де витворилась була своєрідна ґрафічна манєра в XII в.

Текст становить кілька глав з євангелия св. Марка.

Стор. 1.

Стовп. α.

власть и̑цѣлѧти не
доугъı. и̑згонити бѣ
съı. и̑ положи симоно
ви и̑мѧ пе҃ръ. и̑ꙗкова
зеведѣина. и̑і̑ѡ́н҃а бра҃
ꙗ̑ковлѧ. и̑ положи и̑ма
и̑мени. воанергесъ. ѥ
же єсть сн҃а громова. и̑ а̀
ньдрѣю́ и̑ филипа. и
валфромѣꙗ̑ и̑ матьфѣ
ꙗ̑ мъıтарѧ и̑ фомоу
и̑ ꙗ̑кова алфѣѥва и
фадѣꙗ̑. и симона ка
нанита. и ию̑доу иска
аришьтьскааго. и̑же и̑
прѣдасть. и̑ прии̑доша
в домъ. и̑ собраша сѧ па
къı народи. ꙗ̑ко не мо
щи и̑мъ ни хлѣба ѣсті.
и̑ слъıшавше иже бѧхоу

Стовп. β.

оу него. и̑зидоша ꙗ̑
тъ ѥго. гл҃ахоу бо ꙗ̑
ко нѣистовъ ѥсть :· ∾ [2])
въ срⷣѣ. гі҃. не҃. ѥѹⷢа́. ѿ маⷬ҇ :· ∾
Во нⷦо. прииде і҃съ вдо
мъ. и̑ собраша сѧ
народи. ꙗ̀ко не
мощи и̑мъ ни хлѣ
ба ѣсти.и̑ слъıша
вше же иже бѧхоу
ть оу него и̑зидо
ша ꙗтъ и гл҃ахоу
бо ꙗко нѣистовъ ѥ
сть и книжници
же ѿ и̑ѥрⷭ҇лма съше
дше гл҃ахоу. ꙗ̑ко
велезаоулъ и̑мать.
ꙗ̑ко вл҃кою бѣсовьскъı
мь и̑згонить бѣсъı
и̑ призвавъ ꙗ притъ

---

[1]) Порівн. Aem. Kałużniacki: Actus Epistolaeque Apostolorum palaeoslovenice ad fidem codicis christinopolitani saec. XII scripti edidit: Vindobonae, 1896, pag. X.

[2]) З єв. Марка гл. 3. зач. 12.

Стор. 2.

Стовп. α.

чами гл҃аше имъ. ка
ко можеть сотона со
тоноу ӥздгнати
и аще цр҃ство на сѧ
раздѣлить сѧ. не
можеть стати цр҃ство
то. ӥ аще домъ самъ
сѧ раздѣлить. не мо
жеть стати домъ
тъ. ӥ аще сотона въ
сталъ на сѧ ѥсть. ӥ
раздѣлилъ сѧ ѥсть.
не можеть стати
дондеже конець има
ть. никтоже не мо
жеть. съсоуды крѣ
пькаго вшедъ в до
мъ ѥго разъграби
ти. аще не первѣѥ
крѣпкаго свѧжеть.

Стовп. β.

тогда домъ ѥго разъ
грабить ·: ∾ [1]) въ четверто
гі. ѥуа ӥе. ѿ марка ·: ∾
ре. гь. своимъ оуче
никомъ. право гл҃ю
вамъ ꙗко вса ѿстава
ть сѧ съгрѣшѣныꙗ сн҃о
члвчьскымъ. и хоулѣ
ныꙗ. ѥлико аще хоули
ть а иже аще хоулит(ь)
ст҃ыи д҃хъ. нѣ ӥмать
ѿставлѣныꙗ въ вѣкы,
нъ повиненъ ѥсть вѣ
чномоу соудоу, зане
гл҃ахоу ꙗко дхъ нечи
стъ ӥмать. ӥ прииде
же к немоу мт҃и ѥго ӥ братꙗ
ѥго, внѣ стоꙗще, ӥ по
слаша к немоу гл҃юще.
ӥ сѣдѧше в него народъ [2])

Відривок наш замітний також із боку прояв ґраматичних та правописних.

Глухі самозвуки ъ та ь знаходять ся в стані упадку і рідко лишень уживають ся так як у давних памятниках церковно-словяньских.

1. Не відчуваючи їх звукового значіня пропускає їх писець доволї часто: в домъ (1 α, 1 β, 2 α), вшедъ (2 α) свѧжеть (2 α), к немоу (2 β), в него (2 β), собраша сѧ (1 β), вѣчномоу (2 β), книжници (1 β), вса (2 β).

2. Часами появляє ся ъ та ь там де їх не мають давнїйші памятники церковно-словяньскі: изъгнати (2 α), аньдрѣю (1 α).

3. Замість церковно-словяньского сполученя: Cons. + ръ + Cons. появляє ся формация найновійша [3]) себ то: Cons. + ер + Cons.: первѣѥ (2 α), четвертокъ (2 β).

---

[1]) З єв. Марка гл. 3. зач. 13.

[2]) З єв. Марка гл. 3. зач. 13.

[3]) Порівн. A. Kolessa: „Dialectologische Merkmale“ (Archiv für slav. Philologie XVIII, 110—211).

4. Замість ъ та ь появляє ся о та е: собраша сѧ (1 α, β), конець (2 α), четверток (2 β).

5. Часом служить ь так само як у сучасній мові укр.-руській до зазначеня мягкости попередного співзвука у сполученях: ьє, ья, зам. ия, иє. Се можемо сказати тим певнійше, що таке ь зам. и появляє ся після т. зв. нового ѣ зближеного до сучасного укр.-руського і. В тім значіню може поява ґрупи ья мати деяку діялектольоґічну вартість [1]). Бачимо її в отсих словах: съгрѣшѣнья (2 β), хоулѣнья (ibid.), ѡставлѣнья (ibid.).

6. В слові ѿставать сѧ (2 β) бачимо недостачу т. зв. л epentheticum. В часї коли мова церковно-словянська здобула собі значінє мови письменської Словян було в ній л epentheticum загально уживане [2]). Не бракує таке л н. пр. в київських фраґментах, де його недостача булаб легко зрозуміла. Одначе вже найдавнійші церковно-словянські памятники не уживають такого л особливо-ж часто рукопись супрасльська [3]). На місці л появляє ся тут ь а найблизший самозвук буває йотований. В нашім фраґменті не бачимо ь зам. л анї йотациї; в часї, в якому написане було лаврівське євангелиє, знак ѧ означував уже звук ja і змягчував попередний співзвук. Недостача л epentheticum се проява не рідка в українсько-руській мові особливо у галицько і угорсько-руських говорах [4]). Поява отже такої форми як ѿставать сѧ дасть ся пояснити не лишень із церковно-словянського первовзору з якого переписано лаврівське євангелиє, але також із прикмети місцевого тодішного говору.

7. Після г к х уживає ся в сїм лаврівськім відривку постійно ꙑ: недоугꙑ (1 α), пакꙑ (1 α) бѣсовьскꙑимь (1 β), чл҃чьскꙑимъ (2 β), вѣкꙑ (2 α). Сесю прояву можна пояснити сим фактом, що церковно-словянська традиция могла мати підкріпленє в місцевім говорі. Ще й нинї в гірських діялектах

---

1) Пор. „Dialectol. Merkm." стор. 509.

2) Порівн. W. Vondrak: „Altkirchenslavische Grammatik". Berlin 1900 ст. 122. — V. Jagić: „Zur Entstehungsgeschichte den kirchenslavischen Sprache II, 55—56. [Denkschriften den kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philos. hist. Classe, Bd. 47 Wien 1902].

3) Vondrak, loc. cit. 123.

4) Ogonowski: „Studien auf dem Gebiete der ruthen. Sprache". Lemb. 1880. 79—80. Ів. Верхратский: „Про говор галицких Лемків". [Збірник фільольоґ. секц. Н. Т. і. Шевч. т. V. Львів 1902 стор. 74]. — Idem: „Знадоби для пізнаня угорсько-руських говорів" II т, „Говори з наголосом сталим". Львів 1901, стор. 47.

галицько-руських виговорює ся ы після г, к, χ, твердо, твердше, як польське у: н. пр. сокыра, χыжа, гывати etc. [1]).

8. Поява и зам. ы в слові народи (1 α) має діялектольоґічне значінє і характеризує давні памятники південно-руського походженя [2]).

9. Мимо невеликого розміру сего Лаврівського відривка подибуємо в нім доволї часто появу ѣ зам. здовженого церк. слов. е:

а) в іменах осіб грецького походженя: зеведѣина (1 α), аньдрѣю (ib.), валфромѣꙗ (ib.), матьфѣꙗ (ib.), алфѣєва (ib.), фадѣꙗ (ib.).

б) в неґациї не: нѣистовъ (1 β), нѣ имать (2 β). [3])

в) в словах, що кінчать ся на ение: съгрѣшѣньꙗ (2 β), χоулѣньꙗ (ibid.). ѡставлѣньꙗ (ib.).

Приклади вичислені під а) і в) належать до найважнїйших прояв давної південно-руської фонетики і присутність їх у такій многоті в сему фраґментї надає йому яркий діялектичний кольорит [4]).

10. Замітна є також поява ѣ зам. ꙗ у слові ѣсти що лучає ся два рази (1 α, 1 β). Форму таку подибуємо, що правда, спорадично також у найдавнїйших памятниках руських (в Остромировім Євангелию) і церковно-словянських н. пр. в рукописи супрасльсскій, — найчастїйше однак подибуємо її в памятниках південноруських, н. пр. в Сборнику Святослава з р. 1073.

Так заміна ѣ зам. е, як і ѣ зам. ꙗ появилась у нас із причин фонетичних і в таких випадках ѣ віддає звук що відповідає українсько-руському і, а в слові ѣсти звукови ї.

11. Зам. а подибуємо о в слові: сотона (2 α) сотоноу (ib.) -satanas. Така заміна в сїм слові є загально уживана в давнїйших південно-руських памятниках і в нинїшній українсько-руській мові.

12. Постійне уживанє закінчень 3 ос. дієслів на ть показує, що воно мусїло мати підкріпленє в місцевім народнім виговорі: прѣдасть (1 α), юсть (1 β, 2 α), имать (1 β, 2 α), из-

---

1) Порівн. Ogonowski, „Studien“ 39. Ів. Верхратский, „Про говор галицких Лемків“ стор. 30.

2) Порівн. мої „Dialectologische Merkmale“ 499—501.

3) Про неґацию нѣ порівн. Соболевского: „Очерки изъ исторіи русскаго языка“, Кіевъ 1884, стор. 85, 86.

4) Порівн. „Dialectologische Merkmale“ 482—496.

гонить (1 β), можеть (2 α), роздѣлить сѧ (2 α), свѧжеть (2 β), хоулить (2 β).

13. В 3-тім відмінку числ. один. іменників муж. подибуємо закінчене на ови: симонови (1 α). Закінченя такі уживають ся в церковно-словянській мові правильно у іменників т. зв. пнів u; в деклїнациї пнів o уживає ся звичайно закінчене оу, хоч в назвах осіб лучаєсь і закінчене ови, котре дуже часто уживає ся в мові українсько-руській, і з тої причини найчастїйше появлюєсь у давних памятниках південно-руських.

14. У сполученю з иньшими діялєктичними проявами сего лаврівського відривка може мати деяке значінє і поява форми імперфекта закінченої на хоуть зам. хоу: бѧхоуть (1 β).

15. Невеликі розміри відривка не дають нам знадоб до оцінки лєксичного та сінтактичного материялу. Згадаємо хіба слово: разъграбити (2 α, 2 β) зам. звичайного: расхитити. Із прояв сінтактичних відмітимо фразу: положи имꙗ имени (1 α). На увагу заслугує поставленє заіменника сѧ перед дієсловом: аще домъ самъ сѧ раздѣлить (2 α). Така проява характеризує велику частину галицько-руських говорів.

16. Хоч місцевий галицько-руський діялєкт наляг такою сильною верствою на церковно-словянський текст нашого відривка, — всеж таки полишились ще деякі форми старої формациї. Сюди належить форма: искариотьскааго (1 α), задержанє давнього accusat.: велезаоулъ имать (1 α), хоулить с҃тыи доухъ (2 β), доухъ нечистъ имать (2 β). До таких архизмів треба зачислити і правильне уживанє давного супіна: изидоша ѩтъ ѥго (1 β), изидоша ѩтъ и (1 β). зам. звичайно уживаної в пізнійших памятниках форми: изидоша да имоуть ѥго.

III.

Відривок другий складає ся з двох сполучених із собою листків 30 см. довгих, а $22^1/_2$ цм. широких. Письмо іде в два стовпції 21 цм. довгі а 6—7 цм. широкі. Перґамін грубий, видобутий із обкладинки книжки — і з тої причини занечищений клиєм, особливо на стор. 2 і 3.

Чорнило добре заховане, при відмиваню клию не полиняло.

В текстї бачимо одну початкову букву Р, викінчену киноварем, великих розмірів: $6^1/_2$ цм. високу. В її основі лежить

орнамент рослинний зложений із стовпця сучків виповнених в середині точками, і прибраних галузками. Буква сеся нагадує своїм орнаментацийним викінченєм початкові букви т. зв. Юрієвського евангелия з XII в. Слід такої букви бачимо і на стор. 4. Киноварем виготовлені наголовки і зачала.

Букви писані при помочи грубого пера представляють т. зв. великий устав.

У почерку букв бачимо отсї замітнїйші прояви.

в має горішню частину доволї велику; декуда лучають ся обі частини майже симетричні.

є має перекладинку майже в середині, хоч вона не все лучить ся з язичком безпосередно. Перекладинка, або сполучка обох частин іде часом трохи скісно з гори в долину від лївої руки до правої — а не на впаки. Деколи (н. пр. лист 2, стор. 4. стовп. α). перекладинка іде низше язичка букви є.

Зам. букви є уживаєсь правильно вузке є.

ю має сполучку в середині.

У почерку букви ж бачимо кілька способів писаня: а) перший рух дає лїнію прямовисну, другий дає лук звернений кінцями до гори, третий і четвертий дає підпори до сего луку: ж; б) перший рух дає лїнію прямовисну, другий і третий легко заломані криві по обох боках прямовисної, доволї від неї віддеглі, а четвертий рух дає тонку лукову лїнію, що лучить угли обох ломаних лїнїй з собою: ж (порівн. 2 лист, 4 стор., стовп. β); в) перший рух дає прямовисну, другий і третий сильно заломані криві по обох боках; їх угли не лучать ся із собою в одній точцї: ж Горішня часть букви доволї велика.

з має головку велику, хвостик невеличкий під острим кутом загнений на право, або скісно в долину.

к права сторона має форму букви г похиленої на ліво так, що не стикаєсь із стовпцем.

и має перекладинку поземну в середині стовпців а місцями троха висше.

ы=ъı; друга частина має в половині малу перехрестинку.

м з серединою заокругленою, що не сходить низше рядка.

н має перекладинку скісну що йде від лївого стовпця до правого не доходячи до кінців. Рідко йде перекладинка від горішного кінця лївого стовпця до половини правого стовпця.

ч має звичайно форму симетричної неглубокої чашечки на високій підставці, а часами більше зближує ся до неглубоко розколеного кійка.

ы має форму ꙑ.

ɣ має форму оɣ.

Надстрічних знаків бачимо в тому відривку лише два: оден — се дві точки над ѡ, а другий — титла. Титла рідко уживана, представляє просту лїнїйку з точкою в серединї й лиш у „зачалах" має титла форму луку під котрим стоять букви винесені над рядок.

Яко знак перепинюваня служить точка поставлена в серединї рядка. При кінцї глав бачимо знак ·:· або ·:· ··

Текст представляє відривок одної глави євангелия Луки, і дві глави єв. Іоана.

Лист 1. стор. 1.

стовпець *α*.

ѥмоɣ рꙑбꙑ пе
ченꙑ часть и ѿ
бъчьлъ сътъ. и
ꙗдъ прѣдъ ни
ми. прочеѥ дасть
имъ. рече же и
мъ. се соɣть сло
веса ꙗже гл҃ахъ
вамъ. ѥще жи
въ сꙑ съ вами.
ꙗко подобаѥт
съконьчати сѧ
писанꙑмъ въ
законѣ моисе
ѡвѣ и пр҃роцѣ
хъ и псалъмѣ
хъ ѡ мънѣ. то
гда ѿверзе имъ
оɣмъ. да разоɣ
мѣють кънигꙑ

стовпець *β*.

гꙑ и рече имъ
ꙗко тако ѥсть
писано. и тако
подобаше постра
дати хоɣ҃ и въ
скрьсноɣти и
з мертвꙑхъ
третии дьнь и про
повѣдати сѧ въ
имѧ ѥго пока
ꙗнию и ѿпоɣще
ньꙗ грѣховъ въ
вьсѣхъ ꙗзꙑцѣ
хъ. начьнъше ѿ
иерс҃лма. вꙑ же
ѥсте съвѣдѣте
ли симъ. и се азъ
послю ѡбѣто
ваньѥ оц҃а моѥ
го на вꙑ. вꙑ же

Лист 1. стор. 2.

Стовпець *α*.

сѧдете въ градѣ
иерс҃лимьстѣ.

Стовпець *β*.

ркви. хвалѧще
и благ҃ословѧще

Лист 1. стор. 2.

Стовпець *α*.

донъдеже ѡбле
чете см силою съ
вꙑше. изведе
же ꙗ вънъ до ви
ѳаниꙗ. и въздв
гъ роуцѣ свои
бл҃гослови ꙗ и
бꙑсть ѥгда бла
гослови ꙗ. ѿстоу
пи ѿ нихъ. и въ
зношаше см на
н҃бо и ти покло-
ниша см ѥмоу
и възвратиша
см въ иерс҃лимъ
съ радостию ве
ликою. и бмхꙋ
вьиноу въ це

Стовпець *β*.

б҃а. аминь ·:· [1])
Въ п҃м. г҃. неделе
еѵ҃а ѿ иѡана..
Рече г҃ь. свои
мъ оученикомъ· да не съ
моущаѥть см
ваше ср҃дце. вѣ
роуите въ б҃а
и въ мм вѣроу
ите. въ домоу
о҃ца моѥго мно-
гꙑ ѡбители соу
ть· аще ли же ни
рькль бꙑхъ ва
мъ. ꙗко идоу оу
готовати мѣсто
вамъ. пакꙑ при [2])

Лист 2. стор. 1.

Стовпець *α*.

ѿ мира твои
бѣша и мънѣ
ꙗ далъ ѥси. и сло
во твоѥ съхра
ниша. нꙑнѣ ра
зоумѣша ꙗко
вьсм ꙗже да(лъ)
ѥси мънѣ ѿ те
бе соуть. и г҃лꙑ
ꙗже далъ ѥси
мънѣ дахъ и
мъ. и ти приꙗ
ша и разоумѣ
ша въ истиноу

Стовпець *β*.

ѡ тѣхъ ꙗже
ми ѥси далъ. ꙗ
ко мои соуть.
моꙗ твоꙗ вся
соуть и твоꙗ
моꙗ. и просла
вихъ см въ ни
хъ. къ томоу
нѣсмь въ ми
рѣ и си в(ъ) мирѣ
соуть и азъ къ
тебе идоу о҃че
стꙑи. съблю
ди ꙗ въ имм тво

[1]) З єв. Луки гл. 24. зач. 14.
[2]) З єв. Іоана гл. 14. зач. 47.

Лист 2. стор. 1.

Стовпець α.

ꙗко ѿ тебе изи
доχъ. и вѣрова
ша ꙗко ты мѧ
посла. азъ ѿ си
χъ молю. не ѿ
мирѣ молю нъ

Стовпець β.

ѥ. ꙗже далъ ѥи [1])
мънѣ да боудоу
ть и ти въ ѥди
но ꙗко и мы. ѥ
гда бѣχъ съ ни
ми въ мирѣ. а

Лист 2. стор. 2.

Стовпець α.

зъ съблюдоχъ.
ꙗ во имѧ моѥ.
ꙗже далъ ѥси
мънѣ съχрани
χъ. и никътоже
ѿ ниχъ не погы
бе. токъмо сн҃ъ
погыбельны
и да събоудоу
ть сѧ книгы. ны
нѣже къ тебе и
доу. и си гл҃ю въ
мирѣ. да имоу
ть радость мою
исполненоу въ
себе •:• •• [2])

Б поне҃. з҃ неде
еѵ҃а ѿ иѡана

Рече гь҃. своимъ
оучеником

Стовпець β.

да не съмоуща
ѥть сѧ ср҃дце ва
ше. ни оустраша
ѥть. слышасте
ꙗко рекоχъ ва
мъ. идоу и при
доу къ вамъ. а
ще бысте люби
ли мѧ. въздрадо
вали сѧ бысте оу
бо. ꙗко идоу къ
оц҃ю. ꙗко оц҃ь бо
лии мене ѥсть.
и нынѣ рекоχъ
вамъ. прѣже
дажь не боуде
ть. да ѥгда боу
деть вѣроу и
мете ми. ꙗко
азъ рекоχъ ва [3])

З ґраматичних і правописних прояв другого відривка варті уваги отсї:

Глухі самозвуки ъ та ь уживають ся часто неправильно, або переходять у чисті о та е.

---

[1]) Похибка переп. зам. ѥси.
[2]) З єв. Іоана гл. 17 зач. 56.
[3]) З єв. Іоана, конець гл. 14. зач. 49.

1. На затрату звукового значіня ъ та ь вказує часто недостача сих звуків: церкви (2 β) [ц. сл. цръкъви], многы (2 β) [ц. сл. мъногъ], вса (3 β), срдце (4 β).

2. Зам. ь уживає ся ъ: донъдеже (2 α), мънѣ (3 α, 3 β, 4 α).

3. Зам. є стрічає ся ь: бъчьлъ (1 α).

4. Зам. сполучень Cons. + ръ + Cons. бачимо сполученя найновійшої формациї: Cons. + ер + Cons. ѿверзе (1 α), мертвыхъ (1 β), церкви (2 α, β). Раз лишень подибуємо давнійшу формацию із заміною ъ на ь у слові въскрьсноути (1 β). Найновійшу формацию Cons. + лъ + Cons. подибуємо також зам. ц. сл. Cons. + лъ + Cons. у слові исполненоу (4 α).

5. В закінченях іменників: иꙗ, ию і т. и. дає сей памятник рішучу перевагу сполученям ьꙗ, ью: отпоущеньꙗ (1 β). обѣтованьє (1 β).

6. У закінченях 3 ос. дієслів бачимо постійно: ть: соуть (1 α, 3 α), разоумѣють (1 α), єсть (1 β), съмоущають са (2 β), боудоуть (3 β), събоудоуть (4 α).

7. Одну із замітнійших прикмет сеї рукописи становить поява є зам. ц. сл. ѣ: Въ неделе (2 β), къ тебе идоу (3 β, 4 α). въ себе (4 α). Чи се є має звукове значінє, чи становить воно лишень ґрафічну заміну і означує руське розумінє ц. сл. ѣ — трудно сказати [Порівн. „Dialectol. Merkmale“ 496.] бо не можемо з відповідною певностию означити місця де був написаний наш памятник. Замітимо лишень, що таку заміну подибуємо в цілому ряді південнор. памятників, н. пр. в Добрил. єв. 1164 (Соболевскій, Очерки — 6—7) Типогр. єв. XII—XIII в. (ibid. 15); Холм. єв. XIII—XIV в. Жит. Савы XIII в. („Dialektol. Merkmale“ 219).

Рукопись, із котрої переховав ся наш відривок становив доволї вірну копію свого церковно-словянського первовзору руської редакциї і давав дуже незначний доступ місцевому діялєктови. З тої причини не бачимо в нашому відривку ніяких певних вказівок, що позволялиб нам означити вітчину рукописи. Ми вправдї не маємо нї одної прикмети такої, котра заперечувалаб південно-руське походженє памятника, — але й не бачимо в нашому фраґментї нї одної такої прояви, яка певно вказувалаб, що памятник наш написаний на українсько-руській теріториї. Такі прояви, як сполученя: ьꙗ, ью, як закінченє 3 ос. дієсл. ть — моглиб мати значінє діялєктичної закраски лишень поруч иньших більше певних діялєктичних прикмет. Може бути, що такі прикмети вспіли продерти ся до сих частин рукописи,

що не дійшли до наших часів і наших рук. Колиб у тих не знаних нам частинах памятника лучалось т. зв. нове ѣ — мова і правопись його булаб ще найбільше зближена до т. зв. типоґрафського Євангелия з XII в. яке ледви чи можна віднести до памятників галицьких.

IV.

Відривок третий складає ся з двох сполучених із собою перґам. листків видобутих із старої обкладинки. Формат фоліяловий. Перший лист майже цілий, має 2 колюмни. З другого листка сполученого з першим лишилась одна колюмна по обох сторонах. З долини перґамін обтятий, так, що ми не знаємо, яка була довжина колюмни. Тепер виносить вона 28—29 цм. а ширина 9—10 цм. Перґамін пожовклий від старости з пообдираними краями, місцями продіравлений черваками. Письмо полиняло так, що лиш декуди можна текст прочитати на більшім просторі. Місцями треба зовсїм зречи ся змісту тексту, а вдоволитись лиш поодинокими фразами чи словами, що можуть мати історично-ґраматичне значінє.

Орнаментованих початкових букв у нашому відривку не бачимо. Лишень початкові букви стихирів і иньших складових частин богослуженя написані киноварем, троха більші від звичайних великих букв. Наголовки написані киноварем полиняли так, що на їх місцї лишились білі слїди.

У почерку букв бачимо отсї замітнїйші прояви.

Горішна частина букви в доволї велика, симетрична із долїшньою.

ѥ має перекладинку не в однїй лїнїї з язичком є, але більше в горішній части.

Так само посунена більше в гору є перекладинка букви и та ю.

н має перекладинку легко скісну також у горішній части.

Навпів остра середна часть букви м приміщена в рядку.

ж писане трома рухами на два способи: а) перший рух дає лїнїю прямовисну, другий і третий лїнїї ломані по обох боках прямовисної, поведені так, що вони вершками углів сходять ся в однїй точцї ж; б) перший рух дає лїнїю прямовисну, другий скісну лїнїю, що іде від лївої руки майже через середину на право в долину, третий рух дає таку саму лїнїю, що

йде від правої руки в долину на ліво ж. Приклад такого почерку, що характеризує давнійші памятники, бачимо н. пр. на 1 стор. стовп. β. Горішна частина букви обох почерків доволї велика.

з має головку доволї велику, хвостик загнений остро на право, опісля кругло в долину.

ч має чашечку не глубоку з боками мало вигненими. Підставка доволї висока, так, що форма букви зближена до розколеного стовпика.

ꙋ має часто форму оꙋ.

З лїґатур бачимо лиш получене л з у: ꙋ.

Титла має або форму перечеркненої скоби, або легко вигненого лука.

За знак перепинюваня служить точка поставлена на долї рядка.

Текст сеї рукописи не одноцїльний, становить мабуть, по думцї Вп. О. Дольницького, що не відказав менї своєї ласкавої поради, — частину часословця або тріоди цьвітної із чтеніями. Деякі частини тексту нашої рукописи можна означити докладнїйше.

На стор. 1. в стовпцю α і β і на стор. 2. стовп. α бачимо відривок якоїсь проповіди на день Воскресеня Христового. Перша частина сеї проповіди, де є згадка про схід Іс. Христа до пекла — основана мабуть на слові св. Евзевія Александрийського. Нагадує вона особливо закінчене проповіди на Великий Четвер поміщеної в рукописї Ст. Теслєвцьового. [Порівн. Ів. Франко: Апокріфи і леґенди з українських рукописів. II. Апокріфи новозавітні, Львів 1899, стор. 316.]. Той сам уступ зближений місцями до частини воскресного слова Григорія Богослова. [Порівн. А. Будиловичъ XIII словъ Григ. Богослова по рукоп. XI в. Спб., 1875, стор. 246, л. 326 α.]. На стор. 2. стовп. α маємо уступи із сінаксара, на стор. 2 стовп. β і стор. 3 стовп. α бачимо стихирі воскресні.

Текст репродукуємо тут, на скілько ми змогли його відчитати. Невідчитані місця означуємо точками.

Стор. 1.

Стовпець α.

съ . . . . . . бо в . . . дъ . . авуіє
му . . . . ієва плѣ
нь . . . . исъ . . вою въскрь
си вся праведникы ѿ перьваго
адама . . . . . же братьє благо

Стор. 1.

Стовпець *α*.

врѣмѧ ѥсть пр҃ока привести
и воз . . пити нимь гл҃щи се днь
ѥже створи (гд҃ь въз)драдуѥмъ
(сѧ и въз)весели(мъ сѧ) вонь . . . . .
престъра . . . . сѧ прид . .
. . . . гоже днесь
створи . . . . днь своѥго съ
мер(тию) . . . . врага ꙗко ѡ
. . . . стлѣньѥ и
. . . . скомꙋ дн . .
адова . . врата съкроутиша сѧ и
державнии в нѣи неиздре
чѣньнымь свѣтомь ѡзарь
ѥна въсташа и) (съ анг҃лы
ликъствующе въспѣвають
слава въвишнихъ бо҃у на зе
мли (миръ и въ ч)л҃цѣхъ бл҃го
волѣньѥ . . . . адамъ радость
ю ликуѥть прадѣдъ нашь
. . . . . ю клѧтвꙋ попираѥм . . .
. . . . стираѥ . . съ
. . . . щемꙋѧ го . . .
. . подꙋ . . нво . . . лѧ радо
(с)ти сѧ исполнь вещь
. . . съставль . . . . . радо

Стор. 1.

Стовпець *β*.

сть бесплотныѧ сплъı и чл . .
скыи родъ сбираѥта днь ап . . .
павелъ . . . раѥт . . . . наша оу
бо паска . . . . пож
рьнъ въ . . . . съ высокы
мь проповѣданьѥмь съзы
вающи гл҃еть придѣте чада
послоушаите мене и страхоу
гн҃оу наоучю вы коупѣль оуго
тови сѧ ѡбнавлѧющи ѡбетъ

Стор. 1.

Стовпець *β*.

шавшии грѣхомь родъ нашь
. . . . ильꙗ . . . оуготована
прѣдълагающи агньца бьꙗ
въ(зе)млющаго грѣхꙑ всего
мира ха ба наше(г)о закольшıа
го сꙗ насъ ради и под . . . . всѣ
мъ чловѣкомъ вѣрнъımъ на ѿ
ставлѣньıе грѣховъ и на жи
знь вѣчноую тѣмь же брать-
іе же мозѣмъ лишити сꙗ за
малоу лѣность и за похоть и
ли за гнѣвъ сеꙗ страшьнъıꙗ
и нездреченьныꙗ таины
створеныꙗ нашего ради
спсньꙗ нъ чти дшею и тѣ
ломъ съ страхомъ при(с)ту
пльше и с миромъ . . . .
сладихомъ сꙗ . . . .
тѣла хва и кръвь прием . . .
ше же чьсти прѣбыва . . . . . .

Стор. 2.

Стовпець *α*.

. . . . то всего чистꙗще сꙗ а не въ
. . . (з) вращающе сꙗ на пьрвъıи ѡ
бъıчаи ꙗко же пса на своꙗ пль
вотинъı и акъı свиньꙗ м . .
вши сꙗ и пакъı въ калѣ валꙗ
ющи сꙗ [1]) ни братьıе не мозѣ
мъ тако ꙗвити сꙗ нъ ꙗко же

---

[1]) Уступ сей оснований на листї ап. Петра гл. II рядок 22—24: „**Ключи же сꙗ имъ истиньнаꙗ притъча: пьсъ възвращь сꙗ на своꙗ бльвотинъı и свинија їзмъıвши сꙗ въ калѣ тиньнѣ**“. [Act. epistolaeque apostolorum ad fidem codicis Christinopolitani saec. XII scr. Vindob. 1896 pag. 91].

Подібним порівнанем користує ся у проповіди на Воскресене Хр. автор данилівського угро-руського учительного евангелия (порівн. рукоп. стор. 78).

Стор. 2.

Стовпець α.

нъıхъ иск . . . и своѥю кровью
чистъı непорочьнъı свершенъı
въ любъви бж҃ьи тако да прѣ
боудемъ ѿжидающе мьзды
противоу дѣломъ своимъ
слакаще въ коупѣ х҃а б҃а наше
го съ ѿцмь и съ стымь бл҃гъı
мь и живо (тво) ращимь дх҃о
мь и нынѣ . . . . . . въ вѣкъı вѣ
. . . .
. . . .
. . . .
въ . . . . то та наре . .
мъ ѡбрадованаꙗ . . та ст҃ъı
и б . . и прчтаꙗ троице и ѡче наш
ї г҃и по(м)илуи вї. Симь ѡбра
зом и третии час поѥть и ше
стъıи ї девꙗтыи и заблго
слови дша моꙗ . . съ воскрсе
. . . . . . захвали дш҃а моꙗ
. . . . . сл҃а и нь, ѥдиночаи снъ
. . . ѣм Въ црствьи си помани
. . . . . ѥдиного б҃а. и ѡче

Стор. 2.

Стовпець β.

нашь и помылуи. вї. и ѥ
динъ стъ . . . .
. . шаните са всꙗкого . . . .
. . . . иже аще . . . .
поѥть . . . .
. . . .
. вѣрую въ ѥдин . . . .
нашь . и г҃и (поми)луи вї
. . . .
тако посѣ . . . .
а бжествьнаꙗ . . . .
Вса же служба . . . .

Стор. 2.

Стовпець β.

безъ антифон . . . . оутрь
бжств . . наго ѿлтарѧ . и съ
вершаѥть ѿ поповъ . . . .
. . . .
. . . .
. . . . близь прѣ
стола стоѧ. Двѣма) (дьѩно
ма*) ωба полъı стоѧщима
и держащима иѥүаѥ. Да и
ти . . и вънѣ ωлтарѧ поють . . .
людиі. иже сүть . . . сице. . . ити
. . . . плмъ . . зе . . . . . . Въсkли
кнѣте бү вса землѧ . . . . ва
. . . лтва. Въскликнѣте бү
всѧ землѧ по(н)те же (имени ѥго)
дади славү (х)валѣ ѥго сти г.
Рьцѣте б(оү ко)ль страшьна д(ѣ
ла тво(ѧ во) множьствѣ сил(ъı)
тво(ѥѧ сол)жють тебе вр(ази твои) [1])

Стор. 3.

Стовпець α.

твои сти. д. Вса землѧ . . .
поклонить и да поѥть теб(ѣ)
да поѥть же имени твоѥмоү
въıшнемү [1]) сла инъıи антиф
нъ в. плмъ ѯѕ. Бе оүщедри
нъı и благослови нъı ѿ пѣ . . . . .
. . . . . сне бжиї. сти в Бе оүще
дринъı и благослови нъı. и про
свѣти лице своѥ на нъı. и по
милүи нъı с . . и г Да позна
ють на земли поүть твои и во
всѣхъ ѩзъıцѣхъ спсньѥ твоѥ

*) може похибка зам. дьѩкома

[1]) З першого антифона недїльного.

Стор. 3.

Стовпець *α*.

сти д҃ Исповѣда*)ть сѧ тебе лю
ѥ бж҃е исповѣдать сѧ тебе вси
людьѥ. сл҃а и н҃ы Ѥдиночад҃и
сн҃е и сло҃ бж҃ьѥ антиᵠнъ в҃ [1]) . . . . .
. . . . Да въскрснеть бг҃ и разиду
ть сѧ врази ѥго и на то҃ прири
цаѥть и накоимьждо стисѣ
Хс҃ воскр҃се. Да воскреснеть бг҃
и да разидуть сѧ врази ѥго. и
бѣжать ѿ лица вси ненавидѧ
щи ѥго ст҃и г҃ Ꙗко ищаза
ѥт дъімъ да ищезнуть ꙗко
таѥть воскъ ѿ лица ѡгню . . .
(т)ако да погъібнуть грѣ(шь)
ници ѿ лица бж҃ьꙗ а пра(вдь)
(ни)ци възвеселѧть сѧ [2]).
. . . . . . вахъ бл . . . .
. . . . . ис(т)очьник . . . . . .

Стор. 4.

Стовп. *β*. (Стовп. *α*. на стор. 4 і *β*. на стор. 3 бракує).

. . . нимъ вѣрнаꙗ млъва нша
. . . кꙑ и на . . . гл҃аѥт На
вка свшнаꙗ и прочаꙗ прии
дѣте ѿ видѣньꙗ и. мироноси
ца женꙑ. . ст . . же . . . . . иже
на . за . оутрьни писаниѥ да во
скреснеть бг҃ . . . . нас . . нꙑ. Во
крсньꙗ днь . . . .
. . . . сѧ . . . .
. . . .
. . . .
. . . .

---

*) перер. із а.
1) З другого недільного антифона.
2) Із стихирів воскресної утрені.

Стор. 4.

Стовпець *β*.

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . поклонѣные г҃ . . . . и ѿ
поущѣные и тѣмъ оуставомь
. . . . всакъ днь . . . ако
На вечѣрни . . . .
речено ієсть . . . .
. . . .
. . . є ра . . . .
. . . .
. . . створа . . . . ако же
. . . .
. . . . . . бесцѣлованьа . . . .
. . . . потрѣть . . . . .
. . . . женъ . . . . .
. . . . гаври . . .
. . . . ть са сло҃ второє

Що до прояв ґраматичних і правописних відривок наш незвичайно замітний.

Глухі ъ та ь знаходять ся у подібному стані упадку як у попередних відривках.

1. Недостачу глухих самозвуків бачимо в отсих словах: створи (1 *α*), в нѣи (1 *α*), днесь [ц. сл. дьньсь] (1 *α*), вѣчноую (1 *β*), всего (2 *α*), свершенъі (2 *α*), вса (2 *β*), въішнемоу (3 *α*).

2. ъ зам. ь подибуємо в отсих словах: с миромъ (1 *β*) тѣломъ (1 *β*), съ страхомъ (1 *β*).

3. о зам. ъ бачимо в слові: воскреснеть (3 *α*).

4. У сполученях Cons. + рь + Cons. бачимо дві формациї: а) въскрьси (1 *α*), б) воскреснеть (3 *α*); таку саму прояву бачимо у сполученях Cons. + ръ + Cons.: а) кръвь (1 *β*), б) кровью (2 *α*).

5. Зам. ц. сл. сполучень Cons. + ръ + Cons. бачимо кілька формаций: а) пьрвъіи (2 *α*) [ц. сл. пръвъ] де глухий самозвук перейшов перед плавний співзвук, б) форму перьваго (1 *α*) що розвинулась із форми: пьрьваго звістної під назвою другого повноголосу. Тут ь перед р перейшло в є, а ь після р

служило мабуть до зазначеня мягкости співзвука ρ [1]), що згоджувалоб ся із місцевим виговором у карпато-руських діялектах [2]). Найчастїйше подибуємо в) формацию найновійшу: Cons. + ер + Cons. держимии (1 α), держащима (2 β) [ц. сл. дръжати]; свершенъı (2 α).

6. Зам. ц. сл. сполученя Cons. + лъ + Cons. бачимо лишень формацию найновійшу: исполнь (1 α).

7. Сполучень иꙗ, иѥ у закінченях іменників не подибуємо в нашому відривку; уживають ся тут постійно сполученя ьѥ, ьꙗ, що зазначують мягкість попередних співзвуків, і через те причинюють ся до наданя нашому памятникови місцевої діялектичної закраски: братьѥ (1 α, 1 β, 2 α), проповѣданьѥмь (1 β), свиньѧ (2 α), спсньѥ (3 α), бжьѥ (3 α), цѣлованьѧ (3 β).

8. У закінченях 3 ос. дієслів появляє ся постійно ь а не ъ. въспѣвають (1 α), поють (3 α), познають (3 α), питають (3 α).

9. В слові: женъıхъ (2 α) [ц. сл. женихъ] бачимо заміну и на ъı що характеризує південно-руські памятники.

10. Після г. к. х. уживає наш відривок правильно і постійно ъı: чл(чь)скъıи (1 β), въıсокъıмь (1 β), грѣхъı (1 β), акъı (2 α), вѣкъı (2 α), погъıбноуть (3 α). Сеся правильність може мати таке саме значінє яке ми пояснили обговорюючи відривок перший.

11. Замість звичайного вузкого є уживає ся часом ѥ так само, як у давнїйших руських памятниках [3]): ѡзарьѥна.

12. На невеликім просторі нашого відривка бачимо дуже замітне число прикладів характеристичної для південно-руських памятників появи ѣ зам. є.

а) в заіменниках: в нѣи (1 α), сѣмъ (1 β).

б) в словах: вечѣрни (3 β), неиздречѣньнъıмь (1 α),

в) в іменниках закінчених на ениє: благоволѣньѥ (1 α), ѿставлѣньѥ (1 β), поклонѣньѥ (3 β), ѿпоущѣньѥ (3 β).

13. Відворотну появу є зам. ѣ подибуємо у нашому відривку лишень у заіменнику тебѣ: (сол)жють тебе (2 β), исповѣдать сѧ тебе (3 α два рази). Значінє такої заміни пояснено висше.

---

[1]) Порівн. Яґіч: „Критич. замѣтки“ 71, і мої „Dialectolog. Merkmale“ 209—210.

[2]) Ogonowski: „Studien“ 49: бойк: вьирьх. Верхратский: „Про говор гал. Лемків“: 1902, 61: верьх, перьгач.

[3]) Порівн. E. Kałużniacki: „Act. Epistolaeque apostolorum ad fidem cod. Christinopolitani. p. XI.

14. Буква ѣ появляє ся згідно із церковно-словянською традициєю у формах розказових: рцѣте (2 β), придѣте (1 β). Форми такі знаходячи підкріплене в місцевій фонетиці[1]) не уступають місця букві и як се діє ся часто в памятниках північно-руських.

15. Співзвуки ч і ж лучать ся в нашому відривку із йотованим самозвуком ю: наоучю (1 β), (сол)жють (2 β).

Такі сполученя появляють ся найчастійше в південно-руських памятниках[2]) і згоджують ся на тій точцї з анальоґічною проявою звуковою сучасних карпато-руських говорів[3]).

17. Заміну звука ѵ на в бачимо в слові навка (2 β), — по анальоґії часто уживаного в південно-руських рукописях і в сучасних говорах форми дієслова: навчати.

Слово се написане в відривку так, що воно розділене: склад на стоїть на кінцї, а вка на початку слідуючого рядка; в написане вузко так, як би було пропущене, і дописане пізнійше. Може бути, що на появу букви в зам. оѵ вплинула причина чисто технїчна: себ то недостача місця.

18. Замість звичайної в деклїнациї пнїв о форми другого відмінка на а — бачимо форму на ю: ѿгню (3 α: ѿ лица ѿгню) форми такі уживають ся часто в сучасній укр. руській мові під впливом анальоґії[4]).

V.

Ми старались по можности докладно описати та проаналїзувати палеоґрафічні й ґраматичні прикмети віднайдених нами відривків. Вони дають нам підставу до отсих висновків.

Час в якому ті памятники були написані можемо означити лишень у приближеню. Палеоґрафічні, а в части також і язикові прикмети вказують на те, що усї ті памятники були написані найпізнійше в XIII столїтю. Долїшню границю написаня сих памятників означити доволї трудно. В усїх наших відривках деякі прикмети від XI до XIII в. виступають поруч себе.

---

[1]) Пор. „Dialectol. Merkmale“ 495.

[2]) Ibid. 504.

[3]) Порівн. Ogonowski „Studien“ 74. Ів. Верхратский „Знадоби для пізн. угрор. говорів“ II. 1901. 45. „Про говор гал. Лемків“ II. 66.

[4]) Порівн. Dr. St. Smal-Stockij: „Über die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen. S. 205, 211, 228.

Спосіб писаня букви ж в першому відривку означений буквою а) такий як у давнїйших памятниках; одначе скісні лїнії перехрещують ся із прямовисною понад її серединою, що сьвідчить проти походженя сего памятника із XI в.; проти XI в. промовляють і иньші форми букви ж означені під б) та в) а також почерк букви и. Так само проти XI в. промовляють і ґраматичні прикмети відривка. Однак давний почерк букви ѥ, ѕ, ч, та ꙑ промовляє більше за XII як за XIII столїтєм. На XII вік вказує також згадана уже схожість ґрафіки сего відривка із ґрафікою т. зв. кристинопольського апостола, що походить із XII в.

Ґраматичні і правописні прикмети другого відривка не противили-б ся походженю рукописи з XI в. За XI віком промовляє і почерк букви ѕ; проти XI в. говорить головно почерк букви ж, що вказував би на XIII в. Почерки букв: в, ꙑ, є такий, що може лучатись і в XI і в XII і в XIII в. буква ч та ѥ вказувалаб на XII в. Рукопись отже, із якої перехован ся другий відривок — могла бути написана в XII або XIII в.

Третий відривок має поруч деяких давнїйших прикмет палеоґрафічних, н. пр. почерк а) буква ж, почерк букви ѕ, ꙑ побіч давної появи ѥ зам. є — також і деякі такі прикмети палеоґрафічні, що промовляють проти походженя сего памятника з XI або XII в. — як н. пр. почерк букв ѥ, ю, и. Час написаня сеї рукописи треба отже покласти між XII і XIII в. за чим промовляла-б і мова сього відривка.

Про вітчину сих памятників, з причини недостачі безпосередних вказівок, можемо говорити головно на основі мови.

Другий відривок не має, як було сказано, ніяких певних прикмет діялектольоґічних, що вказувалиб на південно-руське походженє — але не має й таких проявів ґраматичних, що перечплиб такому походженю. Про вітчину сеї рукописи не можна сказати нїчого певного.

Діялектольоґічна закраска першого і третого відривка дуже сильна. Що правда, не бачимо в них деяких із тих прикмет, які виступають у південно-руських памятниках XII—XIII в. н. пр. жч, зам. церк. слов. жд, лꙑ, рꙑ зам. ц. сл. лъ, ръ, ти-и, зам. ть-и і т. и.) але причини сего треба шукати в малих розмірах наших відривків. Коли зважимо, що деякі ґраматичні прикмети обох памятників — як н. пр. постійне уживанє ꙑ після г, к, х, змягченє р у сполученях Cons. + ер + Cons. — у 3. відривку, як недостача л epentheticum у 1 відривку, як

сполучене ж і ч із йотованим самозвуком ю, уживане заім. сѧ перед дієсловом у 1. відривку і т. и. згоджують ся, як було показано висше, із сучасними карпато-руськими говорами, — коли се поставимо у звязи із фактом, що памятники віднайдено на карпато-руській теріторині, — то прийдемо до висновку, що оба ті памятники із котрих переховали ся відривки перший і третий, — походять із тої-ж теріторині, і могли бути написані або в самім лаврівськім монастирю, або в сусіднім стариннім монастирю св. Спаса.

В тих двох відривках, де на невеличкому просторі вспіла продерти ся така сильна закраска живої народної мови, маємо останки двох величних памятників, які що до значіня для історії нашої мови можна-б поставити поруч галицького євангелия з р. 1144 та кристинопольського апостола з XII століття.

Лаврівський листок I.

(Відбитка сторони 1).

Лаврівський листок II.

(Відбитка сторони 2).

Лаврівський листок III.

(Відбитка сторони 3).

ПРЕДТЕЧА УНЇЇ

Критично-історична студия.

Написав

Олександр Сушко.

Крівавий в історії народів Европи вік конфесийної ворожнечі та нелюдської різні — на більшу славу божу, — доба крайної релїґійної нетолеранциї та крівавих орґій, що на їх спомин людське серце здрігаєть ся і кров в жилах стинаєть ся, — вік XVI — се ледви чи не одна із найсьвітлїйших, одна із найкращих хвиль в історичному розвою давної литовсько-русько-польської річи посполитої. Правда — Польща переживала тодї теж той самий процес державно-полїтичної і інтелєктуально-социяльної еволюциї що й Захід, — одначе конфесийні ріжниці на разї не будили тут так низьких людських інстинктів як там, не робили з чоловіка зьвіра... — принаймнї в XVI в. в Польщі кров людська ріками не потекла... І хоч тепер і мусимо признати, що реформация будь-що-будь вже до решти розстроїла і без того ледачий державний орґанізм шляхетської Польщі, зближила її до берегу скоршої чи пізнїйшої загуби, — все ж таки сього нїяк не можна заперечити, що в нутрі польської суспільности, в її умовому житю, в її поглядах на сьвіт, в її бажанях і стремлїнях — реформация викресала чудові іскри. І коли на Заходї аж під небо били кріваві луни пожарів та зойки катованих людий — Польща переживала ледви чи не найкрасші хвилї свойого історичного житя.

На усїх полях суспільних змагань та інтересів клекотить та бурхає житє — як ще нїколи перед тим, а перед нашими очима пересуваєть ся ряд мужів, що своєю дїяльностию випалили на сїй добі нестерте пятно своєї індівідуальности, та яких дїла та славу величали а й величають ще й до тепер польські дослїдники давнїх часів. Томіцкий, Падневський, Кохановський, Ожеховський, — Ґурський, Нїдецький, — Скарґа, Мацєйовський, — і чимало иньших...

А все ж таки у сьому пишньому хороводї мужів, яких домашня історня поставила на педистал безсмертної слави, — доглянемось нераз одиниць, які часто не багато, а нераз і дуже мало блиснули таланом... Ми помітимо, що не один з них дійшов до сьої слави не вузкою стежиною власних трудів та мозолїв, — а доріжкою утоптаною чужими ногами, встеленою квітками — чужими руками...

Вглянути по можности як найглубше в отсї тайни химерної долї, відслонити можливо найбільше темну заслону історичного забутя, — се безперечно річ дуже інтересна, та принадна...

Безперечно — серед сьвітлої дружини „заслужених" никнуть також ті, яких бистрозорі гадки були як раз тими рожами, що тамті ними квітчали свою дорогу слави, — меркнуть в яснім нїмбі „заслужених", щоби на віки загинуть в безконечному морі забутя... Правда... Та тим більша наша втїха та радість, коли нам удасть ся видобути на денне сьвітло се, що було досї закрите, прояснити як слїд забуті події та кинути яснїйше сьвітло на працю і труди забутих діячів, віддати їм се, що їм належить ся.

Одним із тих забутих, а голосних свойого часу діячів — був Бенедикт Гербест; його гадки були для неодного з сучасних дорогими перлами, якими дехто мережав собі нишком — вінець — безсмертньої слави...

Отсьому й забутому дїячеви посьвячена ся праця. Житя його — се одно безконечне пасмо працї, та блукання з одного місця на друге. Почавши від 20-того року житя — віддаєть ся він з запалом учительському званю. Ми бачимо його в Кракові, у Львові, знову в Кракові, в Скерневицях, ще раз в Кракові, а в кінци в Познани — в рядї самих перших католицьких борців з протестантськими кличами, що саме тодї — мов та туча — гомонїли по усїй Польщі.

В сороковім році житя — Гербест надіває чернечу єзуїтську рясу, та так аж до самої смерти стає головним провідником католицької пропаґанди в полуденно-західних краях Руси-України, — стає предтечою унії...

Ся роля його в історії церковної унії звертає на нього увагу дослїдника руських церковних відносин, і викликала отсю працю. Сю ролю його хотів я представити в звязи цїлої його дїяльности, а сю представити на тлї сучасних відносин. Тло на якім снувалось Гербестове житя, старав ся я змалювати у першій частинї моєї працї — по змозї — коротко та як найвірнїйше.

Саму студию опер я на материялї жереловім — жерел друкованих і рукописних. До перших зачисляю лїтературу друковану сучасну, — в більшій части речі незвичайно рідкі, справдїшні білі круки. Очевидна річ — я не поминув також новійших, а й зовсїм нових публїкаций.

Вельми цїнний для отсього нарису рукописний материял найшов я головно в бібліотеках та архівах: Оссолїнських і унїверситетській у Львові, кн. Чарторийских, Ягайлонській і Академії Наук в Кракові та в цїсарській двірській бібліотецї в Відни. Денещо найшов я також в львівських архівах: міськім і т. зв. бернардинськім.

Про сї жерела я не стану багато говорити. Вони будуть зазначені на свойому місцї. Я згадаю лише про сї рукописні скарби, до яких я на жаль не можу мати на разї доступу, а які багато помогли-б минї при отсїй працї. Сюда належать головно архіви римські (ватиканські і приватні) і фльорентийські, епископські і капітульні архіви в Познани і Фрауенбурґу, — та найважнїйше архіви єзуїтського ордена провінциї польської і литовської (листи і меморияли ґенералів, візитаторів і провінциялів; фундациї, процеса, вироки).

Незвичайно болючо відчував я брак т. зв. „Historia Collegii jaroslaviensis“, — яка правдоподібно затратила ся вже раз на все... Мушу теж з жалем замітити, що рукописними зборами бібібліотеки ґр. Баворовского у Львові — я не міг користуватись, головно тому, що відділ сей багатої бібліотеки ще гаразд не впорядкований. Так бодай минї там казали...

Вкінци вважаю своїм милим обовязком зложити найсердечнїйшу подяку Високоповажаному проф. М. Грушевському за його

неоцінені вказівки та поміч при моїй роботї, що була предложена на його семінарі в Львівськім унїверситетї.

Велику дяку складаю теж Високоповажаним проф. Л. Фінклеви (Львів), та А. Чермакови (Краків) за теплу опіку та ласкаву поміч при моїх архівальних пошукуванях.

До спеціальної вдячности мушу почувати ся супроти проф. К. Студинського; йому завдячую мої перші проби на ниві рідного письменьства, — йому завдячую теж чимало й вибір отсеї моєї студиї...

У Львові, XII, 1902.

ЧАСТИНА ПЕРША.

I.

Prawdę popi tają,
Iż się jej lękają,
Lecz pospólstwu bają...!

. . . .

Cesarscy (т. зн. римські) popowie
Są Antykrystowie,
Jich moc nie od Krysta
Ale od Antykrysta.

(Стара гуситська польська пісня.)
— XV в. —

В шістьнайцятому віці не лишень у польській річи посполитій шаліла буря... Уся Европа переживала тоді важкі хвилї... „Отверзут ся очі ваші, і будете яко бози, відяще доброє і лукавоє...“ отсей клич — здаєть ся — опанував усї думки, усї почуваня, сушив мозок... Його дроганя чути було в повітрі, вони бренїли під хмарами, взбивали ся гень аж під само небо...

Так шалїв велит — дух людства...

Горіли огнї... А запалив їх конфлїкт, те несподіване зіткненє двох сьвітів, двох культур, поганьства з християньством...

Вже людський дух не вдоволяв ся нудною схолястичною фільософією, уже не хтів черпати вітхненя в критих порохом фолїялах арістотелївської премудрости, в науках арабістів: по Европі повіяло ніжним леготом гуманїзму.

Живіще забив живчик людства і здавалось усе відмолоділо... Перед наівними, жадними вражінь очима побожної середновіччини несподївано мов та чарівна Афродіта Анадіомене — з'явилась зачарована країна поганьского сьвіта...

Вражінє було елементарне... Щастє де християнська думка шукала віднови в повнім чудових форм і краси поганьстві, де християнин в екстазї перед нагою красою клясичного сьвіта зумів утримати ся в рівновазї... Але там, де гордий та всемогучий дух людства, очарований новими вражінями пірвав давні пута, — там пробурхалось все те, чого годї наситити, а й чого годї вгамувати, — розшалїлись людські пристрасти...

Инакше бути не могло... Хоч такі велити духа як Данте, Аріост і Тассо, Рафаель, Буонаротті і Леонардо да Вінчі, а й Тіціян і Корреджіо мимо не заперечного поганьского сьвітогляду та поганьского підкладу своїх креаций все позістали — бодай на вні — вірними католицькій церкві, так рівночасно овочем нової течії був побіч ненасиченої жажди сьвітла-науки занепад житя релїґійного та середньовічної побожности.

І стало ся се, чого ніяк не сподївали ся опікуни гуманїзму — римські папи: упадок католицької церкви, епохальні релїґійні перевороти. І нинї вже кождий добре бачить, як чимало причинив ся гуманїзм до розвою реформациї, — до виступленя цїлої плеяди реформаторів XVI в., почавши від Лютра а скінчивши на Генрику VIII, — бачить добре, як гуманїзм причинив ся і до того, що католицька церков в Польщі захиталась в основах [1]).

Се було вислїдом того страшного інтелектуального напруженя, тої боротьби двох зовсїм собі противних сьвітів, суперечности сьміливих як демон гадок новини з перестарілими традициями, — усього того, чим гуманїзм збогатив христіяньский сьвіт...

Гуманїзм завитав до Польщі доволї вчасно, скорше може як до Нїмеччини [2]), коли перші його слїди замітні там вже в першій половинї XV в. — очевидна річ лишень на верхах тодїшної польської суспільности [3]). Вже тоді приймає ся нова течія не лише в найвисших кругах сьвітських, але й цер-

---

[1]) Zakrzewski Wincenty, Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce, 1520—1572, Lipsk, 1870, стр. 21. — Szujski Józef, Odrodzenie i reformacya w Polsce. W Krakowie, 1881, стр. 12.

[2]) Звісно — предтечою гуманїзму в Нїмеччинї вважають Енеєя Сільвія — пор. Geiger, Renaissance und Humanismus in Italien und Deutschland, Berlin, 1882, стр. 324 et seq. (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, herausgegeben von Wilhelm Oncken). – Brückner, Dzieje literatury polskiej w zarysie, Warszawa, 1902, I, стор. 33 et. seq.

[3]) Morawski Kazimierz, Historya uniwersytetu jagiellońskiego, średnie wieki i odrodzenie Z wstępem o uniwersytecie Kazimierza Wielkiego napisał... T. I-II, Kraków, 1900. На многих місцях. — Szujski, op. cit. стр. 21—44. — Пор. ще: Morawski K.: Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła. Część I. (1522—1572) w Krakowie, 1884, вступ, стор. 2, 3, 4...

ковних, що забувають давні середновічні понятя церковної єрархиї та позволяють відобрати церкві право вибору епископів [1]) і т. и.

Головним огнищем нових течій, етапом де в перше знаходили-б голосний відгомін західно-европейські впри, повинна була бути в Польщі безперечна краківська академія. І коли ми добре розглянемось, то справді від часу до часу запримітимо там то слабші то голоснійші відгуки гуманїстичних наук [2]). Та лунали вони там дуже сумно, бо вже ніде правди діти — краківська академія власними руками гасила добровільно отсї ніжні проблески величнього сьвітла, яке так чудово осьвітило усю Европу. І хоч Шуйський, з некритою втїхою, малює сильними красками новий рух в академії, но все таки нам видить ся, що Шуйський глядить на все очима одушевленого поета, який все бачить в красших, принаднійших красках, як воно в дійсности було. Бо справдї — вік XVI заповідав ся в краківській академії не конче рожево для гуманїзму. Лукашевич говорить справедливо, що в тім віцї — подібно як в попереднім — академіки все ще виключно товчуть давно занехані в Европі науки арабістів та схолястичну фільософію [3]). Правда — боротьба двох поглядів, двох сьвітів безперечно замітна в XVI в. на краківськім унїверситетї. Вистарчить згадати змаганя та заходи около реформи академії таких людей як: Конарський і Ґамрат, а головно Томіцкий, Мацейовський (Самуіл) і т. д. [4]), ухвали синодів (від 1510 р. — синод в Пьотркові) і т. и. Вистарчить згадати поважний ряд мужів визначної науки, а нового крою, що були красою занепавшої академії, та щиро заходили ся около доброї слави унїверситету [5]). Та вже годї не згодити ся зі справедливим замітом Вішневського та д. Віслоцкого, що краківська академія відіпхнула від себе нове сьвітло, що вона не поступала вже вперед, а далеко лишила

---

[1]) Szujski, op. cit. —

[2]) Morawski, Historya uniwersytetu jagiellońskiego, op. cit. т. II, стор. 133 - 292. — Idem, A. Patrycy Nidecki, вступ. — Brückner A. Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, Warszawa 1902, т. I, стр. 36 et seq.

[3]) Łukaszewicz Józef: Historya szkół w Koronie i w wielkiem Księstwie litewskiem od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. T. I–IV Poznań, 1849—1851, т. I, стр. 52.

[4]) Morawski, op. cit. т. II, стр. 268 і дальше.

[5]) Як: Петро Ройзий, Шимон Маріцкий, Яків Ґурский, Григорій і Матвій зі Шамотул і т. д.

ся за Европою[1]... Вже годі було двигнути підупалу академію кількома „підпорами", на ніщо здали ся змаганя та заходи королїв, епископів, синодів, соймів — треба було конче перевести радикальні реформи, яких вимагав дух часу, вимагала уся сучасна Европа[2]... Одначе на жаль — краківська академія до такого дїла не приступила...

А вир житя, що до дна зворушив усю західну Европу, отсей великаньский переворот думок, той рідкий в історії рух людства — він не міг продерти ся у польську річ посполиту крізь вузкі вікна краківської академиї. Для нього були се за вузкі рами, для нього треба було брам необмежених, брам безконечно широких, як необмежена та широка є людська думка, людський Ґенїй.

І справдї — не крізь вузкі мури академиї лив ся в річпосполиту сей західно-европейський фермент, що був конечною консеквенциєю столїтньої умової борби. „Бунт здорового розуму", реформация і всї иньші добрі і злі наслїдки гуманїзму — се все розшалїлось в цїлій Польщі майже несподївано, заливаючи усе елементарною силою новини, сьвіжости, якогось невимовного чару, що йому нїчо не могло оперти ся, силою обновленя всего, що лишень заносило порохном старини...

А се все не глядїло, кудою провадить дорога, байдуже, чи хто просить або протестує: воно йшло кроками велита, втискалось скрізь, де лишень живіще било людське серце і мозок не висох, не оглядаючись зовсїм нї на жадні границї, нї на клясові ріжницї...

І з'явилась нечайно перед жадними очима суспільности чарівна країна нового житя, що не знало жадних границь, жадних запор, яке глузувало собі з самого Бога і церкви.

І розпочалась в Польщі нова доба. На всїх полях заклекотїло житє так бурливе та так блискуче і пишне, що польські

---

[1]) Wiszniewski Michał: Historya Literatury polskiej, Kraków, 1840—1857, т. VI, вступ (стор. 184 і дальше). — Передовсїм звертаю увагу на поважну працю д. Вісло цкого п. з. „O wydawnictwie Liber diligentiarum, Kraków, 1886. [Відбитка з Pamiętniki Akademii umiejętności w Krakowie, т. IV, стор. 87—104]. Дуже влучні уваги що до упадку Ягайлонської академиї в XVI в. — Morawski, Historya uniwersytetu jagiellońskiego, op. cit. т. II, стр. 268, і дальше.

[2]) Morawski, op. cit. т. II, стр. 292. — Łukaszewicz, op. cit., т. I, стр. 54.

історики, осліплені блеском та пишнотою сього часу, прізвали його золотою добою Польщі... Їм і не снило ся, що вже тоді в позірно здоровім орґанїзмі річи посполитої вигрівають ся розкладові зародки невилїчимої недуги, яка супроводжає єї — вже аж до гробу [1])...

II.

Так, так! То були дивні часи отся доба останнїх Ягайлонів, отсей золотий — не золотий вік, коли то по словам Кшицкого навіть ремісники та жіночки гуторили про справи божі, полємізуючи часто густо з тими, що у них радше повинні-б вчити ся азбуки [2]). На перший погляд — осліпить нас се блискуче та гучне, могутно розбурхане житє на кождім поли суспільних змагань і стремлїнь в польскій річипосполитій XVI в., зачудує нас ся „культура“, коли вже по латинї балакало навіть міщаньство та ремісники [3]). А одначе приглянувши ся близше побачимо з жахом, що під тою блискучою наміткою — криєть ся цїле гнїздо робацтва, яке невпинно, а скоро точить здоровий позірно орґанїзм Польщі. „Під домовиною Жиґмонта Авґуста бачимо пропасть незміримої глубини“ [4]) — оттак характеризує один із чільнїйших польських істориків отсю „золоту добу“ послїдних Ягайлонів.

Знали се добре й сучасні, коли вже кронїкар часів Жиґмонта I, Бєльський, писав: „про правлїнє шкода в нас говорити“ [5]), — та вагу хвилї і се страшне небезпеченьство, яке

---

[1]) Szujski Józef: Dzieje Polski, podług ostatnich badań... T. I–IV. Lwów, 1862—1866. T. II, стр. 64.

[2]) „...cum nulla videatur turpior et dederior ignorantia nunc praesertim, quando et cerdones et mulierculae passim de divinis disserunt et convincunt plerumque eos, a quibus convinci et doceri deberent“. Cricius, de ratione missae, 1529.

[3]) Rykaczewski, Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Wydanie biblioteki polskiej w Paryżu T. I–II, Berlin, Poznań, 1864 — т. I, стр. 128.

[4]) Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 164.

[5]) Замітне, як схарактеризував Польщу сьої доби сучасний папський нунций А. Лїппомано: „...А в Польщі лишити ся не хочу,

хмарою нависло над польською річпосполитою, бачили та розуміли лише одиниці.

Все-ж таки — дехто вважає XVI вік верхом розвою й сили Польщі.. „Як раз сей клекіт та фермент були доказом її жизненности, навіть доказом надзвичайної животности та державної могутности, якою вже ніколи опісля не могла почванити ся шляхетська Польща...“ Можливо... Та чи не можливо, аби як раз в добі найбільшого державного розцьвіту корінили ся вже й зародки недалекого упадку? Чи мало маємо на се доказів в всесьвітній історії?

Та як би воно й не було — вік XVI в історії Польщі — се одно трясіннє землї, се буря, що до дна зворушила усю річпосполиту... А при тім як на Заході так і в Польщі — із усіх течій — течія реформацийна найзамітнїйша та наймогутнїйша.

Реформацийні ідеї уділяли ся Польщі із Заходу доволї бистро. Річпосполита не була зовсім чужа духовому житю сучасної західної Европи. Звісна річ, що сини не лишень шляхотських родів, але й міських патрициїв — виїздили роями „за границю“, — на науку до німецьких та італїйських унїверситетів, і звідтиля вертали вже не тими самими, якими виїздили з вітчини... Се були вже горячі апостоли нових доктрин, горячі пропаґатори їх в ріднім краю. Вкінци й неможливо, аби в Польщі народ і так не звернув своєї уваги на се, що дієть ся в сусідній Німеччині, не забажав запізнати ся близше з новою наукою — при безперечно дуже живих торговельних взаєминах польського купецтва з німецькими містами та неменше живій виміні гадок між німецькими і польськими ученими-гуманїстами. Природна отже річ, що серед таких обставин защіплене нових гадок на польській земли було дуже а дуже улекшене [1]).

тут житє моє в небезпеченьстві ізза невгамованого завадіяцтва злих людий і малого виміру справедливости, бо тут кождий робить, що йому ся подобає, nec est qui visitet aut qui corrigat“. Rykaczewski, op, cit., т. I, стор. 40.

[1]) Пор.: Zakrzewski W., Powstanie i wzrost reformacyi w Polsce, op. cit — Brückner, Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, op. cit. стр. 97, 98. — А передовсім: Н. Любовичъ, Исторія реформаціи въ Польшѣ. Кальвинисты и антитринитаріи (по неизданнымъ источникамъ), Варшава, 1883, стр. 46, 47 і Łukaszewicz J., Dzieje Kościołów wyznania helweckiego w Małej Polsce, стр. 2, 3. —

А однак годї тут не запримітити, що основних причин того могутного реформацийного огня, яким в так дуже короткім часї запалала уся майже польська річпосполита, не можна глядїти лишень і виключно в сфері релїгійно-культурних почувань широких мас сучасної Польщі... Навпаки — ми мусимо з натиском піднести, що основа усїх тих на перший погляд рішучо інтелектуально-культуральних вирів має переважну закраску социяльно-економічної боротьби двох переважних в Польщі чинників — стану шляхотського й духовного [1]). Ба що більше — розвій реформацийних ідей в Польщі так дуже залежний від сеї социяльно-економічної боротьби, що як каже один із першорядних знавців реформациї в Польщі, проф. Любович, — польську реформацию можна сьміло вважати продовженем як раз згаданої социяльно-економічної боротьби [2]).

Звісна річ, що шляхта вже в половинї XV віка виборола собі рішучий вплив на державно-політичне житє польської річипосполитої [3]). Нема також найменшого сумнїву, що дальший процес сьої шляхетської еволюциї відбуваєть ся вже майже виключно на тлї економічних переворотів... І се зрештою річ зовсім природна: економічна перевага була неминучою консеквенциєю в шляхетських змаганях до полїтичної переваги.

Економічний переворот в Польщі довершаєть ся закріпощенем селянства (за панованя Яна Ольбрахта 1496 р.) [4]), та

Пор. ще: Bobrzyński M., Dzieje Polski w zarysie, trzecie zwiększone wydanie, т. II, Kraków, 1890, стр. 64, 65, 66 (подана лїтература — хоч і не дуже точна). §. 73. Reformacya w Polsce, стор. 66—74.

[1]) З богатим доказовим материялом в руках — звернув на се належну увагу проф. Любович у своїй важній працї п. з. Історія реформаціи въ Польшѣ (op. cit.). Статя „Положеніе церкви и духовенства въ Польшѣ до появленія въ ней реформаціоннаго движенія и причины, вызвавшія его“ (Глава I, стр. 1—45) се дуже цінний причинок до зрозуміня реформацийних рухів в Польщі в XVI в. — Крім згадуваного вже Закшевского — пор. ще: Bobrzyński, op. cit. стр. 71, і пребогатий материял зібраний в праци д. Коритковского п. з. Arcybiskupi gnieźnieńscy prymasowie i metropolicie polscy od roku 1000 aż do roku 1821, t. III, Poznań, 1889. Правлїня Ґамрата, Дзєжґовського і Яна Пшерембського.

[2]) Любович, op. cit., стр. 42.

[3]) Пор. K. Szajnocha, Szkice historyczne та Bobrzyński, op. cit. т. II, стр. 46, 47... (Przewaga społeczna szlachty). — Любович, op. cit., стр. 4, 5.

[4]) Ось якими словами малював мужицьку долю селянина Mons. Фульвій Руджієрі (Ruggieri) 1565 р.: „Селяне управляють рілю, є підданими

обмеженєм прав могучого давнїйше міщаньства (соймовими конституциями з рр. 1496—1565)[1]). Від тепер зміняють ся відносини в Польщі до непізнаня... Шляхта чуючи себе тепер необмеженим та рішаючим чинником в державному орґанїзмі, що nil de nobis — sine nobis, замикає очі на все — крім на свої клясові вигоди та розкоші. На війну іти не хоче, а коли йде — то мов ті наємники: шляхетським ідеалом стає тепер золото та розкішне житє. Вона переміняє шаблю на леміш, забираеть ся горячково до рілї: — колишні лицарі-воєвники стають тепер купцями та промисловцями. Природна річ, що при панщизнянному способі рільничого промислу та при корисному відбитї ґосподарських продуктів в Ґданську і Вроцлаві, шляхта богатїла з дня на день, збивала нечувані давнїйше скарби[2]). Суспільно-економічна та державно-полїтична перевага шляхти в Польщі стала фактом довершеним. Та вже-ж закріпощенєм селян та обкроєнєм полїтичних прав міщаньства — шляхта зовсім не вдоволила ся... В погонї за абсолютною ґеґемонією шляхта бачила гаразд, що вона далеко ще не стала одиноким впливовим та рішаючим чинником в державі: побіч неї стояло ще неприступною скалою богате та і не без чималих впливів — католицьке духовеньство.

Отсе була не аби яка запора в шляхетських аспірациях...

Вже в XV віці становило польське духовеньство в лонї прочої суспільности зовсім окремішну ґрупу, яка мало що не улягала ніякій власти, але присвоїла собі духовою юрісдикциєю ще й далекосяглий вплив і на сьвітські стани польської суспільности[3]). Зовсім природно, що буйна шляхта не

своїх панів, які над ними мають право житя і смерти". Rykaczewski, Relacye nuncyuszów, т. I, стр. 128. — Гл.: Volumina legum, Petersburg, 1859, т. I, стр. 122, 124, 126, 134, 137..., Zakrzewski, op. cit., стр. 14, 21. — Любович, op. cit, стр. 6, 7.

[1]) Volum. leg. op. cit. т. I, стр. 120, 121, 124, т. II, стр. 48, 49.

[2]) Пор. Bobrzyński, op. cit. Przewaga społeczna szlachty — i Nowy ruch szlachty, стр. 46—58. — Хороший образ у Brückner-a op. cit. т. I, стр. 59. — Передовсім Любович, op. cit. стр. 9, 10, 11, також, Zakrzewski, op. cit., вступ., Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 163—165.

[3]) Romanowski, Otia cornicensia, ч. I, розд. I. — Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. — Пор. Любович, op. cit. стр. 11—20.

дуже там радо корила свої голови перед попівськими судами та від давна змагала до того, аби поставити тїснїйші межі духовній юрісдикциї [1]). Побіч сього найпаче дражнили шляхту ті величезні богатства та скарби, які з часом нагромадили ся в руках запобігливого духовеньства [2]). Та вже найбільш обурювало шляхту се, що несите духовеньство — потопаючи в богатствах — сістематично відтягало ся від поношеня державних тягарів, а за се дуже совісно пильнувало десятин та взагалї яких небудь способів наживи.

Природна отже річ, що шляхта напастована безустанно десятинами і спорами за землю, дражнена духовними судами і значними державними тягарами, — починає чим раз сьміливійше виступати против духовеньства, змагати до обмеженя його виімкового положеня. В процесї шляхотських змагань до державно-полїтичної переваги була се річ зовсїм природна.

Перші проблески гострого зіткненя шляхти з духовеньством помічаємо вже в XIII в.[3]), та вжеж зовсїм виразно зарисовуєть ся отся боротьба аж в XV в.[4]). Провадить ся вона незвичайно уперто та не без напруженя зі сторони шляхти: боротьба з духовеньством не була так легка... Всеж таки помічаємо, що духовеньство тратить в тій боротьбі що раз більше на своїй дотеперішній повазї та сьвятій ненарушимости, а в XVI віцї шляхта думає вже зовсїм не двозначно зломати рішучо усякий вплив духовеньства, так як се її вже вповнї удало ся з міщаньством та мужицтвом [5]). Боротьба переносить ся на сойми, стає незвичайно горячою. І вже не стрінемо в першій половинї XVI в. сойма, на якім би шляхта не виступала рішучо против духовних судів та не домагала ся докладного переведеня границь між сьвітською і духовною юрісдикциєю [6]). Заразом шляхта не платить десятин, невважаючи на безустанні, однак безуспішні протести з боку духовеньства [7]), — вкінци продумує вже над тим, як

---

[1]) Ibidem. — Romanowski в Otia Cornicensia, стор. 200—212.

[2]) Ibidem. стр. 177. — Любович, op. cit, стр. 21—25.

[3]) Пор. Bobrzyński, op. cit., т. II, стр. 71.

[4]) Любович, op. cit., стр. 28 і дальше.

[5]) Любович, op. cit., стр. 32.

[6]) Ibidem, стр. 38.

[7]) Acta Tomiciana, т. VII, N. 68, — Czacki, Dyssertacya o dziesięcinach, Warszawa, 1802.

би то обернути величезні земельні посїлости духовеньства на державні потреби (передусім воєнні) [1]). Боротьба кипить, уми з кождим днем чим раз більше розпалюють ся. Пригадаймо собі тепер ще й чудний вплив гуманїзму, подражнене умів безмежньою свободою людскої думки, — ось і розвязана загадка, чому то гомін громових західно-европейських ідей відбив ся так скоро в Польщі: в боротьбі з духовеньством було се прегарним оружєм, в стремлїню до необмеженої власти та абсолютної незалежности — чудовим средством.

Нема найменшого сумнїву, що реформация найшла в Польщі як найкрасший ґрунт. Чи одначе запустила вона там глубше коріне — се иньша річ...

Не тут місце писати про сю безперечно дуже навіть інтересну появу [2]). На сїм місцї позволимо собі звернути більшу увагу на одно. Один із найчільнїйших дослїдників польської реформациї каже, нїби то реформация „не викликала нїякого серіозного перевороту нї в социяльному, нї в умовому, нї в по-

---

[1]) Zakrzewski, op. cit., стр. 237.

[2]) Замітне, чим мотивує сей інтересний обяв проф. Брікнер. „Twierdzą u nas (пише ш. учений): ponieważ reformacya ludu polskiego nie sięgła, podwalin narodowych nie ruszyła, dla tego upadła i wywietrzała. I takie twierdzenie mylne: chłop polski był już tak apatyczny, że nie jego to zasługa czy wina, że reformacya upadła, upaść musiała; inercya chłopska reformacyi nie powstrzymała; czyż rzucali się gdziekolwiek w Polsce chłopi na „ministrow“ albo na protestanckie nabożeństwo? Umykali pokryjomu do pobliskiego katolickiego kościoła, nic więcej; prócz tego biernego odporu nie porywali się do żadnego czynnego. Gdyby szlachta nasza protestancką pozostała była i nadal, i chłop polski byłby się do nowej wiary z czasem nałożył i nie byłby podnosił, jak chłop szwedzki np. toporów i siekier za wiarę katolicką; wiemy przecież dobrze o mazurach protestanckich po dziś dzień. Była nienawiść wyznaniowa u tłumów — miejskich, nie wiejskich; mieszczanie, nie chłopi rzucali się na ministrów i szlachtę — i oto jedyne zwycięstwo, jakie mieszczaństwo polskie w karty smutnych swych dziejów wpisać może.

Reformacya rozbiła się więc w Polsce nie o opór ludu wiejskiego, lecz o opór szlachty mazowieckiej i miast królewskich, o opór królów, nie przechodzących na nową wiarę; o opór duchowieństwa potężniejący — po krótkim popłochu — z każdym rokiem; o niestałość samych protestantów polskich, skaczących od wiarki do wiarki; o niezgodę, szarpiącą łona ich

лїтичному житю польського народа“ [1]). По нашій однак думцї — в тім з ш. ученим згодити ся не можна. А згодити ся годї тому, що хоч реформация — подібно як гуситські рухи в XV в. — не зревольтувала широких мас народа, так за се будь-що-будь — сього ніяк не можна заперечити, що вона незвичайно могутно зелектризувала розбуджені чарами гуманїзму душі інтелїґентних кругів та викликала так горячкове та бурливе житє, з яким вже опісля може й не стрінемо ся нїколи [2]). І хоч з погляду — так скажу — формально-полїтичного та формально-релїґійного, реформация дійсно не викликала на перший погляд „нїякого перевороту“ [3]), — все таки з погляду „напруженя духового житя, з погляду богацтва і різнородности його прояв, з погляду виеманциповання усїх умових сил“ [4]) — реформация випалила на сторонах польської історії замітне та нестерте пятно. З реформацийним рухом звязаний нерозлучним звязком небувалий розцьвіт польсько-народної лїтератури, горожаньство та ушляхотненє польської мови, виступленє цїлої плеяди огненних письменників-полемістів, небувала до тепер виміна гадок, горячкова полеміка в найріжнороднїйших жизненних і не жизненних питанях часу, — одним словом — з боку социяльно-культурального реформация — се сьвітла карта в історії річи посполитої, чиста революция. А сього чейже годї назвати нїяким переворотом...

Реформация виеманциповала людську думку з під кайдан побожної середновіччини, навчила Поляків глядїти без упередженя та без побожного остраху на всї найнїжнїйші прояви

---

zborów: „Konfesya“ sandomierska nadto rychło w „konfuzyę“ się odmieniła“.

[Гляди: Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, „Przewodnik naukowy i literacki“, r. XXX. We Lwowie, 1902, Zeszyt V, Maj, стр. 404, 405].

[1]) Любовичъ Н., Папскій нунцій Коммендоне въ Польшѣ, гл. „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“, 1887, Январь, стр. 68, 69, також: Начало католической реакціи и упадокъ реформаціи въ Польшѣ. По неизданнымъ источникамъ. Варшава, 1890, стор. 27.

[2]) Пор. Brückner, Dzieje Literatury Polskiej w zarysie, op. cit., стр. 97. Rozdział czwarty, Reformacya.

[3]) Пор. Bobrzyński, op. cit., т. II, стр. 74, 75, зам. 1.

[4]) Chmielowski, Historya Literatury Polskiej z przedmową Bronisława Chlebowskiego (z illustracyami), т. I, Warszawa, 1899 (1900), стор. 159, 160.

людського житя, та тим що безглядно та без милосердя відслонила усю гниль, усї боляки тодїшних дуже не відрадних відносин польської церкви, викликала католицьку реакцию, яка в історії польського народу має першорядне значінє, — а якої найвисшим тріумфом, вже таки під конець XVI в. — треба вважати — берестейську унїю... Вона була тим стімулом, що змусив римську курию звернути бачнїйше око на церковні відносини в Польщі [1]), застановити ся над способами заради. Як бачимо — формально — реформация справдї не викликала якогось елементарного перевороту і з релїґійного погляду: церков католицька жила дальше як і в добі перед реформациєю... А одначе кождий від разу бачить, що се вже не та сама церков, що перед тим, — а побідна та пишна, якої члени ще й до тепер носять знамя найбільш католицького народу на сьвітї [2]).

І хоч реформация з ріжних причин не могла приняти ся трівко на польській почві — так все таки треба з тим конче згодити ся, що вона лишила по собі великі епізоди. Передовсїм вона була тим животворним леготом, що під його подувом усе молодїло, усе свободило себе із всего того, що пережило ся, заросло буряном, спорохнавіло...

III.

В Польщі не бракло від давен-давна антікатолицьких аспіраций. Передовсїм вік XV звісний з того боку, — головно із за рухів гуситських. Та вжеж на хід подїй польської історії мали ті рухи дуже поверховний та дуже проблєматичний вплив [3]), і аж в XVI в. обставини так до не пізнаня змінились, настало — скажу — таке релїґійне безголовє, що здавало ся, будьто вже ось саме тепер прийшов конець католицькій церкві в Польщі.

---

[1]) Пор. прим. Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 48. — Responsiones D. D. Praelatorum, Canonicorum... super negotio fidei summatim collectae. Польські католицькі пралати домагають ся сталого побуту папського нунция в Польщі. Подібних грамот можна навести більше.

[2]) A. Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III. [Przewodnik naukowy i literacki, Rok XXX, we Lwowie, 1902, Zeszyt V, Maj, стр. 404].

[3]) Любовичъ, Исторія реформаціи, op. cit., стр. 43, 44, Zakrzewski, op. cit., стр. 13—15, 20. Prochaska — численні статї, новійша W obronie społeczeństwa, kwart. histor. 1901.

Початок дав великий віртемберський реформатор. А хоч читаємо у одного із перших польських істориків реформациї[1]), що про науку Лютра в перших літах його виступу мало що в Польщі чути, — невважаючи на дуже навіть живі взаємини між німецькими і польськими містами[2]), — все таки на підставі до тепер знаних нам жерел[3]) можемо сьміло твердити, що небезпеченьство з Німеччини загрозило польській католицькій річи посполитій зараз після виступу Лютра доволї поважно, коли зважить ся, що вже в р. 1520 появляєть ся королївська грамота, якою заказуєть ся під карою вязнення й конфіскати дібр — спроваджувати з заграниці книжки Лютра[4])... Та на тім не конець... Вже два роки опісля пригадує знову король свій попередний едикт[5]), а на другий рік грозить вже, — байдуже конфіскатою майна, — а смертию на стосї[6]).

Отсей незвичайно інтересний едикт заслугує з кождого погляду уваги. Закшевський називає його, з огляду на його суворість, одиноким того рода розпорядженєм в Польщі[7]).

[1]) Szujski, Odrodzenie i reformacya w Polsce, стр. 49.

[2]) Отся звязь між німецькими а польськими містами — се один із головних чинників скорого розвою протестантства в Польщі; коли зважить ся, що польське міщаньство складалось майже виключно з німецького елементу, який конечно симпатизував і в релїґійних почуванях зі своїми братами в вітчинї, се покаже ся нам зовсїм природним. — Zakrzewski, op. cit., стр. 22. — Любович, op. cit., стр. 46 і дальше. Також: Моравський, Лукашевич і т. д.

[3]) Означити докладно, яке вражінє зробив Лютер в Польщі зараз після свойого виступу, ще годї. На се маємо надто скупі материяли.

[4]) Acta Tomiciana, V, f. 284. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der Böhmischen Brüder im ehemaligen Grosspolen. Aus dem Polnischen übersetzt von G. W. Theodor Fischer, Grätz, 1877, — стр. 16. — Zakrzewski, op. cit., стр. 23. — Любовичъ, Исторія реформаціи, op. cit., стр. 48, замітка 1.

[5]) Romanowski, op. cit., стр. 228, — Zakrzewski, op. cit., стр. 228. — Любович, op. cit., стр. 48, замітка 2.

[6]) Отсей доволї незвісний королївський едикт (з р. 1523) видрукував Закшевський в цитованій студиї на стр. 229. Пор. також: Любович, op. cit., стр. 48, 49.

[7]) „... ideo praesenti publico edicto nostro statuimus, ut nullus aliqua opera praedicti Luteri aut ejus sequacium ad hoc Regnum nostrum et dominia nobis subjecta invehere, vendere et emere palam vel oculte audeat, nec invecta habeat, legat, aut illud pestiferum dogma praedicet, approbat et tueatur sub poena hujusmodi libellorum et operum Luteri ejusque sequacium et illius, qui praemissa fecerit incendii et concremationis, bonorumque confiscatione et amissione..." Zakrzewski, op. cit., стр. 229.

Та замітний він головно тому, що говорить ся в нїм вже зовсїм отверто, що твори Лютра та иньших „реформаторів“ спроваджувано до Польщі вже тодї (головно до Кракова), що вони мали там покуп, та що — і се найважнїйше — були люди, які не бояли ся явно визнавати „illud dogma letiferum“ [1]).

Та як би воно там і не було [2]) — небавом скоїла ся в Польщі подїя, яка може рішучо вплинула на долю реформацийного руху не лише в Польщі, а і в цїлій Европі [3]) — секуляризация Пруси̂ї. Як деморалїзийне вражінє зробила ся подїя та звісний вчинок Жиґимонта I. — про се нема що й говорити. Я зазначу лишень, що з тої майже хвилї згодом-перегодом ширять ся в Польщі найріжнороднїйші західно-европейські новаторства, ширять ся так, що Польща сьої доби придбала собі прізву „asylum haereticorum“, а тутешня католицька церков навіть дуже поважно захитала ся в своїх основах [4]).

І вже не помогли тепер нї острі постанови синодів в Ленчиці і Пьотркові в рр. 1523, 1527, 1530, 1532 і т. д. [5]), нї

---

[1]) „... comperiuntur..., qui opuscula ejusdem Luteri invehere et ad venundandum exponere, et manifeste illud dogma letiferum profiteri ac tueri... non formidant...“ Ibidem.

[2]) Правдоподібно се було головною причиною не конче великого усьпіху Лютра в Польщі — в перших роках його виступу, що саме тодї вів ся кровавий бій Поляків з Альбрехтом Брандебурським. Мабуть се було тою самою причиною, що відпихала Поляків від науки Лютра, велїла їм бачити в нїй радше „национальне нещастє“ Нїмцїв... Гл.: Zakrzewski, op. cit. стр. 22—26. — Szujski, Odrodzenie i reformacya w Polsce, стр.49—60, Załęski, op. cit., т. I, стр. 25. — Лукашевич додає ще, що важною причиною того обяву було ще й се, що апостоли Лютра зовсїм не старали ся навчитись польської мови та приноровити ся до краєвих звичаїв та обичаїв. Тому то лише в Прусах та в Великопольщі запустила нова наука яке таке корінє. Гл. Łukaszewicz: Von den Kirchen der böhmischen Brüder, op. cit., стр. 19.

[3]) Szujski: Odrodzenie i reformacya w Polsce, стр. 51. — Zakrzewski, op. cit. стр. 27. — Łukaszewicz, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań, 1842, т. I, стр. 2.

[4]) Порівнай мою студию п. з. „Єзуїти в заведеню унїї на Руси в доберестейській добі, Львів, 1902, стр. 5, 6. — Ор. Левицкій, Архивъ Ю. З. Россіи, ч. I, т. VI, стр. 7.

[5]) Zakrzewski, op. cit., стр. 30. — Buliński Melchior, Historya kościoła polskiego, т. I—III. W Krakowie, 1873—1874, т. II, стр. 75—78. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der böhmischen Brüder, стр. 16, 17. — Любовичъ, Исторія реформаціи, op. cit, стор. 49, примітки.

королївські заборони їздити на науку за границю (1534)[1], ні погрози за переховуванє протестантських маґістрів (1541)[2]. В Польщі не признавали тепер вже жадного авторітету, перестали вже хилити голову перед усякими „сьвятощами“. Правда, в саму основу реформациї нїхто не вглядав, нї! — та за се всї без трівоги відкривали усю наготу страшної руїни католицької церкви та обговорювали найделїкатнїйші тайни віри так явно і так сьміло, що вже синод з р. 1542 вважав за потрібне заборонити під загрозою канонїчних кар, дебатувати над такими питаннями — при гучних піяцьких забавах[3].

„Ita in Polonia in religione est novatum, ut mirum monstrosumque adeo sit 'tam subito tantam fieri potuisse in sacris mutationem“[4], — оттак нарікають сучасні на тодїшні релїґійні відносини, жалять ся на епископів, — з яких нема великої потїхи[5], та на сьвященьство, яке на глум усїм канонам католицької церкви сватаєть ся з панянками... „ex nobilium familiis“[6].

Польщу прозвано „asylum haereticorum“... І не дурно, коли пригадаємо собі слова сучасника, монсіньора Фульвія Руджієрі: „В Польщі не лише є одна єресь, а всї єреси, бо тут зійшли ся всї секти та і відбудовали давну вавилоньску вежу... Ті що прогнані із за сектанства не лише з Італії, але з Нї-

---

[1]) Не вважаючи на королївські заборони молодїж все виїздила громадно за границю на протестантські унїверситети. Головно виїздила молодїж на науку до отсих унїверситетів: в Бононії, Падуї, Римі, Віртемберзї, Штрасбурґу, Липську, Базилеї, Вірцбурґу, Ґольдберґу, Королївци, Відни і Празї. Гляди: Łukaszewicz, Historya szkół, т. I, стр. 74, 75. — Zakrzewski, op. cit., стр. 37, 38. — Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 240. — Łukaszewicz, Von den Kirchen d. böhmischen Brüder, стр. 14. — Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 38 і т. д. — Звертаю ще увагу на студию К. Моравського: Andrzej Patrycy Nidecki, W Krakowie, 1884, стр. 55, 56, та цитованого нераз Любовича, „Исторія реформаціи въ Польшѣ, стр. 54, 55, 56, 57, 58.

[2]) Szujski, Dzieje Polski, т. II, стр. 257.

[3]) Constitutiones synod. ed. Wężyk, Cracoviae 1629, стр. 9.

[4]) Scriptores rerum polonicarum, т. I, Dyaryusze sejmów koronnych, 1548, 1553 і 1570 r. Z rękopismów wydał i przypisami objasnił Józef Szujski, Kraków, 1872, стр 93.

[5]) Ibidem: „In episcopis parum est praesidii...“

[6]) Ibidem. „Plures iam sacerdotes... uxores duxere, easque ex nobilium familiis...“

меччини, а навіть з самої Женеви, мають захист в тім королівстві, як в останнім безпечнім прибіжищи [1]).

І справді воно так було. Бо тепер в Польщі гомоніла вже не лише наука Лютра, але і Кальвіна [2]), а небавом ожила ще третя віра „чеських братів", инакше званих Піккардами або Вальдензами [3]). Та се був лише початок — отсї „головні три віри". Після них появляють ся що раз то иньші, що раз то скрайнїйші секти як: социнїяни, инакше звані ариянами або антітрінїтариями анабаптисти, юдаісти і т. д., справдїшна потопа найріжнороднїйших сект всїляких відтїней, „які або сьвіжо видумано, або з давних перероблено та відновлено" [4]).

Оттаке то релїґійне безголовє, що розпочало ся на добре вже під конець панования Житимонта I, було страшним ударом для польсько-католицької церкви, коли візьмемо під розвагу, що тепер новим течіям дає себе звабити вже не лише сама шляхта, але і між народом починають вештати ся нові апостоли, навчаючи широкі маси живою народньою мовою [5]). Згодом-перегодом настала хвиля коли усім здавало ся, що в тім гнїздї найріжнороднїйшого сектанства нїколи вже не двигнеть ся католицька церков, коли нарештї прихильниками нових вір стали на глум та здеморалїзоване широких мас — самі цер-

---

[1]) Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 186. Реляция мнс. Ф. Руджієрі з р. 1568. — Порівнай: Szujski, Odrodzenie i reformacya w Polsce, стр. 100. Звісна річ, що кс. Заленський начислив усяких сект в Польщі в XVI в. нї менше нї більше — а 32!... Пор. Załęski, op. cit., т. I, стр. 27, 132...

[2]) „Віра" Кальвіна мала в Польщі більше щастя, як віра „нїмецька", себ-то Лютра, тим більше, що Кальвін звернув ся просто до Поляків своїм коментарем до „Служби Божої". — Regenvolscius Andr. (Węgęrski), Systema Historicochronologicum Ecclesiarum Slavonicarum ,1652, стр. 208. — Łukaszewicz, Von den Kirchen der böhmiszen Brüder, стр. 20. — Załęski, op. cit., т. I, стр. 26...

[3]) Про сю віру прийдеть ся менї говорити нисше обширнїйше.

[4]) Rykaczewski, op. cit, т. I, стр. 186; Ст. Ожеховський пише в своїй Хімері, що сей був „лїпший і більше вчений", що вводив більше сьміливі новини...

[5]) Zakrzewski, op. cit., стр. 242. — Одначе переціньовати протестантських впливів на народні маси — годї. „Umykali pokryjomu do pobliskiego katolickiego kościoła — nic więcej..." оттак дуже добре характеризує проф. Брікнер „опір" польського хлопа. (Гл. „Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III", op. cit., стр. 405.

ковні єрархи... Мабуть ніхто вже не мав доброї надії, коли сучасний католицький історик ось такими розпучливими словами малює безвихідне положенє катол. церкви. „Haeresim ipsam iam inter aliquos ex vestris (episcopis) Poloniae ita irrepere ac caeteros omnes ita perturbare coepisse, ut nulla spes apud nos, praeter quam in Deo ipso atque in hoc sancta sede relicta esse videatur“ [1]).

Якийсь дивний запал огорнув усї голови [2]), якась конфесійно-релїґійна горячка палила серце та мозок сушила усеї тодїшної суспільности, коли всї про нїщо иньше — здаєть ся — не думали, нїчим иньшим не займали ся, як подружем католицьких ксьондзів, национальною церквою та церковними судами, неначеб від тих постулятів залежала доля усеї польської річи посполитої... На з'їздах і соймиках, в шляхотських загуменках та мійських господах — скрізь над тим дебатували і сварили ся — так завзято та так пристрастно, що сойми 50-тих років радше можна-б назвати церковно-релїґійними синодами, нїж полїтичними нарадами [3]).

Напруженє було велике. Бо годить ся зазначити, що хоч сектанти безперечно ослаблювали себе внутрішними незгодами [4]), всеж таки в роках 1550—1555 становлять вони навіть полїтично сильне сторонництво, яке певний час скрізь бере верх, скрізь верховодить — між шляхтою та на соймах... Бо хоч до половини пятьдесятих років самі сектанти не знали в що вірити, хоч і опісля (після Пьотрківського сойму) зовсїм не прийшло між ними до трівкої згоди, то все таки був один могутний талїзман, який лучив всїх сектантів в одну велику фактично сильну рідню, один спільний інтерес, а се — ненависть до Риму [5]).

---

1) Rainaldus, Ann. Eccl., ad ann. 1555, 1556. — Також: Rykaczewski, op. cit., головно том I, (стр. 18, 26, 38, 46—49 і т. д.).

2) Який підклад був сього „шалу“ — ми знаємо...

3) Порівнай: Scriptores rerum polonicarum, т. I, стр. X.

4) Zakrzewski, op. cit., стр. 49. — Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, стр. 405. — Лукашевич, Любовичъ.

5) Воно справдї так було, що до р. 1555 самі сектанти не знали в що вірити. Не було ще жадної доґми, нї жадної „конфесиї“; — стару віру покинули та шукали горячково нової. Тому то так трудно підхопити усї нїянси конфесийних ріжниць поодиноких ґруп,

І в тім то належить шукати тої причини, чому сектанти на соймі в Пьотркові в р. 1555 виступають так сьвідомі своєї сили, та так сьміливо домагають ся релїґійних вольностей [1]).

І в тім треба глядїти тої нитки Аріядни, чому то шляхта зібрана на згаданім соймі приняла папського нунция Альойзия Лїппомана зовсїм не як заступника св. отця, та зовсїм не по старопольськи, — словами: „Ecce progenies viperarum!“

В тім треба бачити й жерело тої похоронної музики над домовиною католицької церкви в Польщі, яка так немилосердно звенїла в ухах папського нунция, яка гнала його з проклятого польського краю [2]), та велїла йому писати до Риму повні розчаровання та гречи листи, що ось то Польща — для Риму пропаща [3])...

так просто неможливо вказати пальцем, що ось то ся ґрупа — се Кальвінїсти, та — Лютеране, а тамта — Ариями і т. д... І так знаємо, що на з'їздї в Козьмінку р. 1555 годять ся польські сектанти на „конфесию“ Чеських Братів, — одначе угоди не додержують... Опісля одушевляють ся Кальвіном та Буцером, та вже в Пінчові (р. 1556) подобаєть ся їм більше наука Лютра і т. д. — Гляди: Łukaszewicz: Von den Kirchen der böhmischen Brüder, стр. 30 і дальше, — Zakrzewski, op. cit., стр. 99. —

[1]) Гл. Dzienniki sejmów walnych koronnych 1555, 1558 r. (вид. Любомирських).

[2]) Див. лист папського нунция Альойзого Лїппомано до венецького патриярхи Петра Контаріні. Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 13.

„Від коли подобало ся Богови післати мене — на великий мій жаль і смуток — до Польщі, я нїколи не залишив відносити ся листовно до Вас, щоби Ви зволили ужити своєї великої поваги, яку маєте у св. отця, аби ласкаво увільнив мене (визволив мене) з того пекла та позволив вернути до мойого костела в Римі“. — Треба запримітити, що нунций не признавав ся до авторства сього в високім ступени скандального листу (Rykaczewski, т. I, стр. 39), вважаючи його автором Петра Павла Верґерия, бувшого біскупа Капо д' Істріа та папського леґата (Ibidem, стр. 20).

В кінци замітимо, що патер Заленський вважає сей лист — прямо фальсифікатом... (Jezuici w Polsce, т. I, стр. 133).

[3]) „Video nos oleum et operam hic perdere, et laterem ut dicitur lavare...“ (22 вересня, 1556) — „Най роздумає (папа), чи треба післати кого на моє місце, чи може лишити се королївство без нунция, — се видаєть ся менї найлїпшим...“ „Кажу ще раз, що зле коло нас...“ [Дивись: Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 18, 19, 39].

IV.

Многозначне отсе розпучливе зітханє сьої доби, що ось вже католицькій церкві в Польщі вибила послїдня година, що ось вже — „nulla spes apud nos, praeter quam in Deo ipso atque in hac sancta sede relicta esse videatur“ [1])...

А одначе кождий зараз помітить, що образ тодїшних суспільних ферментів, який я старав ся підхопити в головних начерках не був би заокруглений, акцентованє певного основного тону, наложенє певних головних красок — просто не було б зрозуміле, коли-б я у сьому нарисї поминув оден дуже важний чинник, що для зрозуміня реформацийного руху в Польщі має першорядне значінє.

Я маю на думцї польське католицьке духовеньство...

Мабуть не помилю ся, коли скажу, що знаменним стімулом до усїх більших релїґійних рухів в історнї т. зв. християнських церков, була побіч иньших основних причин деморалїзация та зіпсутє тих, які повинні-б радше сьвітити приміром, — моральний занепад самої церковної єрархиї. Направити, зреформувати підігнилу будівлю — in capite et in membris — отсе все один із важнїйших мотивів виступленя „реформаторів“.

Так було і в віцї Лютра і Кальвіна, було так на Заходї — було і в Польщі.

Кілько разів переглядаю пишно мережані, одначе сильно змаргані карти історнї польсько - католицького духовеньства XVI в. — тодї все стають менї перед очима суворі слова ученого епископа Лїковського, якими він так беззглядно та так без милосердя осудив русько-православне висше (а й нисше) духовеньство сучасної доби...

„Невимовно прикро приходить ся менї говорити про сю добу“, писав епископ Лїковський, забираючись представити стан руської церкви в добі перед берестейською унією, — „бо не легко в якій небудь епоцї соборної церкви стрінути ся з владицтвом, яке б так низько морально стояло, як отсе на Руси в тій добі!...“ [2])

Безперечно — в словах еппа Лїковського є деяка доля правди. Одначе ми сумніваємо ся дуже, чи ш. епископ розва-

---

[1]) Rainaldus, Ann. Eccl., ad ann. 1555, 1556. — Моя студия (op. cit.), стр. 5, 6.

[2]) Edward Likowski, Unia brzeska (r. 1596), Poznań, 1896, стор. 35. — Моя студия (op. cit.), стр. 15, 16.

жив добре, заким одним замахом пера кинув на руських владик так страшний засуд, що ось то „не легко в якій небудь епоці соборної церкви стрінути ся з владицтвом, яке б так низько морально стояло, як на Руси в тій добі...“

І коли-б добра воля, тоді-б певно — навить не в історії соборної церкви, а в історії католицької церкви сусідньої Польщі — в тій самій таки добі (XVI в.), знайшов би був епископ Ліковський коли вже не ще чорнїйший образ, то з всякою певностю такий самий...

„Усї нещастя та усе горе навістило церков (зн. католицьку) і її слуг справедливим присудом Бога — не через що иньше, а за гріхи та скандальне житє і зіпсуті обичаї священьства і... епископів, — через їх зарозумілість, та страшне лакімство... Вони забули про свій стан, забули присягу та свій пастирский обовязок, забули Бога та страшний його суд, а позбавлені і тіни сорому — немов оглухли на людські злорікання та поговірки, провадять розпустне житє серед виставности та пирования... Віддавшись розпусті, тілесним похотям та гидким помислам — занедбують свій архиєрейський обовязок, а клопочуть ся брудними зисками, займають ся купецтвом. І зовсїм но диво, що такі епископи, — коли се неуки, що не знають нї сьвятого письма, нї канонїчного права, переховують у себе єретиків, протеґують їх, та тим конечно „excitant et exalunt odia atque audaciam saecularium contra ordinem ecclesiasticum“...[1])

Страшні слова... А присуд тим більше суворий, що видають його не чужинцї, які до польської річи посполитої заглядали мов по огень, анї „єретики“, що в своїм фанатизмі чорнили на кождім кроцї католицьку церков, а се бездоганні католики, відпоручники краківської капітули, оттак величали своїх верховників, католицьких єрархів XVI в. [2])

---

[1]) Scriptores rerum polonicarum, т. I, стр. 94, 95.

[2]) Се мемориял, який виготовили на довго вижиданий синод в Пьотркові (в р. 1551) відпоручники краківської капітули Мартин Кромер, Петро Мишковський та Станїслав Ґурський. Годить ся запримітити, що Коритковский (цит. авт.) рад бачити в отсїй памятцї фальсифікат. (Arcybiskupi, op. cit., т. III, стр. 165—172). Отся прецікава грамота переховуєть ся між актами краківської капітули, а частинний її передрук стрічаємо в першім томі „Scriptores rerum polonicarum“, на стр. 94 і 95. (годить ся зазначити, що крім сьої грамоти надруковано там ще більше дуже інтересного материялу до характеристики тодішних

Та на тім ще не конець... Отті епископи глузували собі з церковних постанов, не заховували нї сьвят нї постів, призна-

---

церковних відносин. До матерыялів, які зібрали, чи там видали Тайнер (головно в III т.) та Рикачевский, — се важний причинок.

В цїлости передруковано отсей мемориял в „Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795“, Tomus I. W Krakowie, 1878, стр. 447–499.

Заголовок її такий: „Instructio a Venerabili Capitulo Cracoviensi Nunciis ad Synodum provincialem in Iunio 1551 Petricoviae convocatam data a Petro Myszkowski, Stanislav Gorski et Doctore Martino Cromero in hunc ut sequitur modum redacta“.

З огляду на се, що грамоту сю лишили нам в спадщинї самі таки католики, — вважаємо відповідним бодай одробину познайомити ся з тою прецїкавою, а сумною ілюстрацією невідрадних відносин в серединї тодїшнього польсько-католицького духовеньства.

Quantum igitur ad morum reformationem, quae est maxime necessaria, et a qua totum inicium sumendum est, praesertim a majoribus, ante omnia fatendum est, pas omnes adversitates et persecutiones Ecclesiae et servorum Dei judicio merito super Ecclesiam et super ejus ministros venisse, propter peccata et scandala et mores depravatos sacerdotium et eorum qui praesunt Episcoporum, propter eorum ambitionem et nimiam avaritiam, qui obliti professionis suae, obliti iurisiurandi, officiique sui pastoralis, immemores Dei, immemores damnationis et severi iudicii divini posita omni verecundia et quasi surdi ad oblocutiones et linguas hominum dissolutam vitam agunt in luxu, in comessationibus, in scortatione, in carnalibus desideriis et libidinosis cogitationibus negligentes officium suum pontificale, sordidis lucris sunt intenti, mercaturas exercentes. Nec mirum est tales esse ipsos Episcopos, cum sint indocti sacras scripturas et jus canonicum, ac legem Dei prorsus nescientes, quibus ignoratis, neque se ipsos, nec sibi subjectos regere sciunt: sed nec viros literatos et prudentes in curiis suis tenent, quorum colloquio, consilio et prudentia in actionibus, causis et casibus laudabiliter uterentur. In quorum locum nonnuli ex ipsis dominis Episcopis sacerdotes suspectos, haereticos proscriptos, a divinis suspensos et errorum suorum palpatores assentatoresque ad se acceperunt, eosque apud se tenent, alunt, fovent, ex quorum consuetidine et comitatu, veluti ab hominibus morbidis, morbidi ipsi efficiuntur. Eosque haereticos et alios turbulentos contra Ecclesiam armant, animant, instruunt, tuentur, hominibusque saecularibus, qui Ecclesiam infestant, commedant, et prote protegendos tradunt, qui sub alis eorum degentes, pravis ac sediciosis concionibus excitant et exalunt odia atque audaciam saecularium contra ordinem ecclesiasticum. Et non modo hi ipsi domini Episcopi non prohibent ab ovili suo haereticos ipsos, sed ipsi soli domini Episcopi facta haereticorum et idolatrarum facere dicuntur. Adeo enim sacrosanctas ecclesiasticas constitutiones contemptui habere dicuntur, ut et festa ab Ecclesia instituta et pias ceremonias ac jejunia non observent, carni-

вали в церкві лишень три тайни [1]), висьвячували на ксьондзів крівняків, хлопців [2]) та неписьменних слуг, які — як наївно додає сучасник — „nihil a prophanis differunt“ [3]). Але бо й

bus in quadragesimo publiciter cum saecularibus vescantur, utraque sacramenti specie personas saeculares communicent et nonnisi tria tantummodo Sacramenta in Ecclesia relinquant, alia omnia rejiciant, baptismum romanum damnent, rutenicum (sic!) probent. Quidam etiam ex ipsis dominis Episcopis nulius fertur esse religionis ac fidei. Sed ignoscant domini Episcopi vicia sua sibi ante oculos poni et denunciari, quandoquidem locus, tempus et necessitas id flagitent.

Dicenda sunt enim propter emendationem ea, quae ad ipsos dominos Episcopos pertinent: de dissolutis eorum curiis et moribus servorum. Fama est vulgata familiares et servos Episcoporum homines esse ebriosos, luxuriosos, libidinosos, mimos, scurras, histriones, quos attentius avidiusque Episcopi audiant, quam verbum Dei. Ut priscis temporibus domus Episcoporum scholae erunt pluribus...

Sed et in hoc non vacant reprehensione domini Episcopi, quod nepotibus et consanguineis, pueris ac servis suis indoctis, illiteratis et vilia ministeria obeuntibus, lenonibus etiam sacerdotia conferunt et hominibus nihili ecclesias onerant, qui et non faciunt officium suum et nil a prophanis differunt. Unde fit, ut saeculares videntes has indignitates, culpa Episcoporum in Ecclesia fieri, scandalisantur ex hujusmodi viciosis clericis reliquos omnes viciosos censent. Indeque odio habent ecclesiasticas personas et dote sua Ecclesia spoliare nituntur. Ad haec domini Episcopi redditus suos et eleemosynam pauperum male absumunt in conviviis, comessationibus et vinis delicatis, parantes mensas Luculli et in alios usus malos opes ecclesiasticos convertunt, ad voluptatem aedificant, domos amatricibus emunt ac donant, fratribus et consaguineis suis aut nil penitus dant aut multum donant et ampla eis bona ex redditibus Ecclesiae coëmunt: et eos ditant atque attolunt, qui postea hac eleemosyna et pane Christi impignati, dilatati, inorassati, nec alcitrant, quorum ex adipe prodit iniquitas: efficiunturque inescati ab ubertate fortunae, fiuntque hostes ac persecutores Ecclesiae, religionis ac fidei, superbi, violenti, injusti, raptores, homicidae. Quorum tamen divitiae, nomen et gloria cito perit: maledictione et infamia sola remanente“.

[1]) Ibidem.

[2]) Знаменний обяв тодїшних відносин! Для нас він замітний тому, що подібні жалї читаємо також в звіснім „*Θρηνος*-ї“ Мелетия Смотрицького...

„Wiadomo to każdemu, że niektorym ieszcże Maćierzynskie mleko w vśćiech nie vschło, a iuż Oycamismy ie nad przystoyność poczynili: ieszcże się sami syllabizować nie nauczyli, a my ich na słowa Bożego przepowiedź posłali, ieszcze swoimi domami nigdy nie sprawowali, a my im Cerkiewny rząd zlećili...“ (карта 25 обор. і 26).

[3]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 478.

чужий гріш любили Domini Episcopi, як сиротинські та церковні фонди [1]), купуючи за них доми — своїм любовницям [2]).

А сього чейже годї назвати християнським житєм, житєм після високих Христових заповітів, коли для заокругленя образу додамо ще й се, що Domini Episcopi, віддані зовсїм земським розкошам, потрібували на виставне розкішне житє великанських доходів та роздобували їх нераз дуже брудними способами [3]), не говорячи вже про обдиранє та гнет епископських підданих-селян [4]).

Читаючи отсю загальну характеристику тодїшнього польського духовеньства аж не хочеть ся прямо вірити, щоби на епископських стільцях могли засїдати такі людцї... [5])

---

[1]) Ibidem, на многих місцях.

[2]) Ad voluptatem aedificant, domus amatricibus emunt ac donant...“ — як вище. — Замітне, що в „Scriptores rerum polonicarum“, т. I, стр. 94, 95 — се реченє опущено...

[3]) Ibidem, на многих місцях.

[4]) Прошу порівнати „Acta historica res gestas Poloniae illustrantia“ т. I, стр. 494.

„Ipsi etiam soli Dni Episcopi subditos mensae suae episcopalis non gravent nouis oneribus, non important in eos nouas collectas, non quacumque leni de causa mulctas sumant, non spolient...“

Також: Załęski, Jezuici w Polsce, т. I. стр. 63, нота 1.

Тут годить ся ще замітити, що такі самі жалї та нарікання на біскупів, як і в згаданій „Instructio ad Synodum“, — стрічаємо також у Рикачевского, op. cit., т. I, стр. 45—54.

[5]) Маленькою ілюстрациєю біскупської „чесноти“ най послужить ось хочби краківський біскуп Андрій Зебжидовский. Крім иньших зовсїм не підхлїбних поголосок — говорили про нього ще й таке:

„...Idem Rmus Dnus Episcopus Cracoviensis, ut de hoc vulgarissima fama est, nec caste nec caute vivere dicitur. Fama est illum in primo suo Gdanum ingressu (1546 р.) puellam quandam illinc abduxisse et in Volborz penes se tenuisse, et filiam ex ea procreasse, ac ad illius baptisma post coronationem Reginae deserta contra Pinczoviensis Ecclesiae causa cucurrisse (!); similiter est fama de monialibus et ceteris mulieribus, quas Dtio Sua consectaretur...“ (!)

Він глузував собі публично з католицької віри, вважав Мойсея, Магомета та Христа великими ошуканцями, що вивели в поле цїлий сьвіт, а євангелиста Маттея називав „veluti rusticum“ Мацек і т. д.

Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 481; — про Жебжидовського гл.: Н. Любовичъ: Начало католической реакціи (op. cit.), стр. 10. — Історія реформаціи въ Польшѣ (op. cit.),

Ми не будемо шукати горячково в історії соборної церкви порівнаня, подібного образу, як еп. Ліковский. Думаємо тільки, що по такім образї житя польського епископату наші Онисифори Дівочки, Терлецькі, Балабани і хто там иньший, — нікого також не здивують!

Не одно можна навести на виправдане сього страшного морального занепаду польсько-католицької єрархиї XVI в. Одною із найважнійших причин сумних відносин, треба вважати се, що від половини XVI в. вибір біскупів залежав виключно від двірської камаріллї, від короля, який біскупські мітри роздавав людям, що звичайно заслугували собі отсї високі становища — в королївській канцелярии, або — в будуарах королевої...[1])

В кінци годить ся запримітити, що такі панські козачки не вдоволяли ся нераз одною епископією... Часто лучало ся, що такий біскуп сидїв рівночасно на кількох епископських стільцях, та лупив гроші з такої епископиї, в якій за цїлий свій вік й ногою не станув...

„Wina nasza i wielka, najmilsi przełożeni duchowni i pasterze, iż wodę łowim a o rybę nie dbamy, iż przy swoim jeziorku i stawiku nie mieszkamy: ryby w Litwie — a rybołow w Polsce...“ [2])

Оттакі досадні слова гіркої правди слав під адресою ледачих біскупів „золотоустий“ Скарґа...

Та у сїй клясичній памятцї страшної руїни тодїшньої польсько-католицької церкви, яку лишили нам згадані висше відпоручники краківської капітули, — відслонена уся глубина моральної гнилї польського духовеньства, — відслонена in capite et membris...

Бож чи могло бути инакше в серединї польського духовеньства, коли на епископських стільцях засїдали люди, які епископські стільцї вважали чудовим жерелом великанських доходів, засобами до вигідного та розпустного житя, — а про „спа-

---

стр. 111 і дальше. — Załęski, Jezuici w Polsce, т. I, — а головно K. Morawski, Andrzej Patrycy Nidecki (op. cit.), стр. 37—54.

[1]) Любовичъ, Начало католической реакціи (op. cit.), глава I, стор. 8.

[2]) Skarga, Kazania niedzielne i świąt.

сенє“ душ, про церков та виховане здібного духовеньства навіть і не думали, люди, які публично говорили, що мовляв — „най там кождий вірить в що хоче, тілько щоби моя кешеня не була порожна?!“ [1])

„Presbyteri nostri — potentissimi sunt potatores, semper ebrii, semper temulenti, ebriate madentes et olentes crapulam“ [2]) — так можна коротко та вірно схарактеризовати тодїшне низше католицьке духовеньство...

І самі собою нагадують ся нам памятні слова русько-православного письменника початку XVII в., якими він так само майже змалював руське духовеньство доберестейської доби: „пресвитерове... сметья било людскоє... отколь ся до него самыя толко голодныи и неукове так натиснули, же южь розознати не было, гдѣ былъ частшій пресвитеръ — въ корчмѣ, чили въ церкви?...“ [3]) Сї слова так і просять ся до характеристики католицького духовеньства XVI в.

Се були недоріки, які часто не знали навіть шляхотної штуки читаня[4]), справдїшне „сметья людскоє“, яке рекрутовало ся з біскупських крівняків, слуг їх, куплєрів[5]), людий, які нічим не ріжнили ся від простолюдя, які залюбки пересиджували по коршмах, та гуторячи в кружку добродушних кметів та хороших молодичок, пересиджували при чарцї аж до пізньої ночі...[6])

---

[1]) Rykaczewski, op. cit.. т. I, стр. 42, 43.

[2]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 492.

[3]) Русская историческая библіотека, СПБ., 1878, т. IV, стор. 1057. — Пор. мою студию (op. cit.), стр. 40, 41.

[4]) Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 45—54. Responsiones DD. Praelatorum, Canonicorum et Capitulorum... ad consultationem Rmi Dni Nuntii apostolici, super negotio fidei summatim collectae.

[5]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, Instructio... ad Synodum.

[6]) „De plebanis et plebanorum vicariis non levis est querela, qui propter morum incivilitatem, ob exile lucellum, avariciae crimen et obtrectationem ac odium incurrunt... Similiter et Presbyteri sunt maximi potatores et perpetuo temulenti, totos dies, absoluto sacro et horis ut cumque permurmuratis in tabernis desident in alea inter potatores et mulieres (!), ubi nihil honestum nec auditur nec dicitur, — bibitur vero plusquam ad noctem mediam...“ — Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 492. — Прошу порівнати проф. Любовича, Начало католической реакціи (op. cit.), стр. 3—7

Оттак виглядало низше духовеньство шляхетської Польщі в половині XVI в. Семинарий ще тоді не було[1]), літуртічних книжок теж[2]), а й та молодіж, що виховувала ся в т. зв. катедральних школах, — і тій милійша була чарка як наука[3])...

Та запримітити годить ся, що отсе низше латинське духовеньство ішло ві всім за своїми пастирями...

І воно любило свої „овечки“ стричи, а не пасти і то овечки не одної парохиї, а кількох... Ось як ганьбить тодішне ледаще католицьке духовеньство віщий Скарґа:

„Księży naszey ospałość, złe przykłady, prożnowanie, roskoszy, łakomstwo — herezye wasze tuczą. Barziey ich zły

---

Певна річ, що і між православними не було инакше. Крім згаданого строгого осуду Захарії Копистенського пригадують ся нам ще отсі незвичайно характерні та досадні слова знаменитого Мелетия Смотрицького:

„...Weyzrzymy y na posłane przez nasze rąk wkładanie Kapłany, ktorychesmy po wszystkiey Rośieyskiey ziemi, iako molu niewinne dusze gryzącego nasiali, niedożrzałych chłopiąt, y nieukow, natrętow, nieobyczaynych grubianow, mierzionych żarłokow, niewstydliwych Baydow: a sobie mądrych mędrelow, niekarnych bachantow: ociętnych Rybaldow i knąbrnych samopasow, wichrowatych niestatkow: boiaźliwych trzmielow: nadętych klekotow: oboiętnych pochlebcow: niezbożnych świętokupcow: przeklętych świętoprzedawcow nienasyconych łakomcow: ślepych wodzow: niedbałych Oycow: nieczułych Pasterzow: rozpustnych kapłanow: nieumieiętnych Mistrzow: podeyrzanych Kaznodzieiow: niesprawiedliwych Sędziow, obłudnych Pharizeuszow: lisowatych Iudaszow: piekielnych bluzniercow: ktorzy niedoszłych lat swoich niestatkiem, nie do pisma Bożego czytania, ale do dziecinnych igrzysk, y do inszych lekkości są pochopnieyszy. Nie do porządnego spraw Cerkiewnych odprawowania, ale do karczemnych kuflow y tuzow wytwarzania sposobnieyszy...“

„Θρῆνος To iest Lament jedyney ś. Powszechney, Apostolskiey Wschodniey Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary...“ W Wilnie, 1610, карта 25 оборот. [ч. бібл. ім. Оссол. 11735].

[1]) Łukaszewicz, Historya szkół (op. cit.), т. I, стр. 77. — Харламповичъ К., Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, Казань, 1898, стр. 119 - 125.

[2]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, Instructio ad Synodum, стр. 492.

[3]) Acta historica res gestas Poloniae illustrancia, т. I, стр. 492. „...Agendum cum Dnis Episcopis — provideant, ut scolae in eisdem oppidis non sint adeo dissolutae, ne juventus illa Bacchum pro Minerva colat..., ut Rectores scolarum sint docti et vitae honestae...“

żywot heretyki mnozy, nizli Ministrowskie kazania: cztery plebanie ieden trzyma, a czterech dusz w nich Bogu nie pożyszcze i dochody bierze, a w Plebaniey nie postoi: dziesięciny dogląda, a nauki nie pilnuie: w Polszcze mieszka, a Litewskie kościoły z pieniędzy łupi!“ [1])

Не инакше було й по монастирях, — і то не лише мужеських, але і жіночих. Монахи та монахинї покланяли ся радше Венері як сьвятим, та розганяли монастирський сум та тугу — пированями, танцями та тим, о чім і не годить ся писати...[2]) Лучало ся часом і таке, що монахинї справляли в монастирській оградї хрестини, або і не справляли, коли — „prolem suam suffocabant...“ [3]).

Оттак зарисовуєть ся в головних начерках нещасливий стан польсько-католицького духовеньства XVI в. Я змалював його добираючи майже виключно чорних красок, бо правду сказати — загальний образ тодїшних церковних відносин стелить ся таки на дуже темнім фонї...[4]).

І ми стаючи перед такою картиною не подивуємо ся, коли сучасний Верґерий, бувший епископ Капо д' Істрия, та бувший папський леґат, кінчить свою „Історию про папу Іоана VIII“ побідним кличем, що ось — вже-вже валять ся, вже го-

---

[1]) Vpominanie do ewanyelikow, y do wszystkich spolem niekatolikow... W Krakowie, 1595, стр. 35, 36 (бібл. ім. Оссол. ч. 17.728). — Пор. Моя студия, op. cit., стр. 53, замітка 4.

[2]) „Abbates... laute ac luxuriose vivunt, plerique etiam pecunias equos ac bona monastica secularibus utenda dant...“ Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стр. 486.

А в то, що діялось в однім жіночім монастири — просто не хочеть ся вірити, а й не випадає переповідати... (Ibidem, стр. 488). — По монастирях карности не було жадної... Се були справдїшні гнїзда моральної гнилї та розпусти. — Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 163, 164. — Łukaszewicz, Historya szkół, т. I, стр. 78—79. — Fankidejski, Klasztory żeńskie, стр. 70, 87, 179... — Любовичъ, Начало католической реакціи стр. 21—25. — Załęski, Jezuici w Polsce, т. I, стр. 42—52, і т. д.

[3]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стор. 488.

[4]) Правда — кс. Заленський називає отсю Содому й Гомору „obniżenie się ducha kościelnego w episkopacie polskim...“ (Jezuici w Polsce, т. I, стр. 30). Нема що казати — характеристика дуже... делїкатна...

монить зловіщий гук зігнилих склепінь католицької церкви в Польщі...

I смертельна трівога найшла на католиків...

„...Juste venit super nos ira Dei, merito haec patimur, quin immo graviora adhuc meremur...“ [1]).

I усї побоювали ся, щоби на них не сповнила ся отся страшна грізьба Єгови:

„...Quia vos repulistis a vobis scientiam viarum mearum, repellam et ego vos, ne fungamini sacerdotio mihi...“ [2])

V.

Насуваєть ся само собою питаннє: а якже-ж саме тоді було на Руси, які були у нас церковні відносини, яке духовеньство, яка єрархія?

Відповімо коротко: гірше не було, — але й ліпше також нї...

Бо й справдї — чи-ж могло бути инакше, краще, у тих, що цїлї столїтя абсорбували усї свої животні сили на оборону Европи перед інвазиєю некультурних азийських горд [3]), —

---

[1]) Acta historica res gestas Poloniae illustrantia, т. I, стор. 484.

[2]) Ibidem. Також Rykaczewski, op. cit., т. I, стр. 48. — Годить ся ще запримітити, що жалїв та нарікань на страшне зінсутє тодїшного польсько-католицького духовеньства стрінемо в сучасних рукописних і друкованих памятках без числа...: на ледаче духовеньство кидали громи і свої і чужі, горячі католики і завзяті „єретики“. Тут зверну увагу лишень на цїнні сьвідоцтва в писанях кардинала Гозия: Hosii Stanislai, S. R. E. Cardinalis... opera omnia in duos divisa tomos. Coloniae, 1584, т. I, стр. 490, 537, 657, 660... — т. II, листи.

На тім місци згадаю ще, що при писаню сеї першої частини моєї студиї я користував ся цїлий час цїнною рукописею біблїотеки ім. Оссолїнських у Львові п. ч. 628, п. з. „Provinciae Poloniae Societatis Jesu Ortus et progressus, opera et studio Patris Raphaelis Skrzynecki e Societate Jesu, Caput I, стр. 1—42.

[3]) Що се признавали Українцям навіть чужинцї — се звісна річ. Я пригадую тут лишень сьвідоцтво сучасного (1565 р.) папського леґата Фульвія Руджієрі — гл. Rykaczewski, Relacye nuncyuszów, т. I, стр. 148.

у тих, що цілі століття зазичували ся в сусїднїй Византиї — беручи огень з погасаючої ватри, — та у тих що в горячковій погони за сьвітлом гасили свій духовий голод культурних потреб — трутою-шумовинєм культурних ферментів сусїдньої Польщі? — Нї, в XVI віцї в українсько - руських землях краще не було, як в Польщі, — ба що більше: коли приглянемось близше, то побачимо, що відносини на Руси в тій добі — се неначе відблеск того ферменту, який саме тодї клекотїв в польській річипосполитій [1]).

Звісна річ, що до половини XVI в. українсько - руські землї підлягали найбільш культурним впливам Византиї. Та вжеж годї заперечити, щоби на Руси не чути було теж і відгомону тої інтелєктуально-социяльної еволюциї, яку саме тодї переживала Польща. Се врештою річ зовсїм природна: західні українсько-руські землї були-ж частиною польської річипосполитої...

Найбільш отворила двері польським впливам люблинська унія 1569 р. [2]): від тої хвилї майже всї українсько-руські землї прилучено безпосередно до Польщі; разом з Литвою мали вони становити з Польщею одну державу — з одним сенатом і соймом, спільним військом і спільними фінансами... Нечайно стали поруч себе два народи, чужі собі традициями, вірою, культурою та язиком...

Наслїдки сього зближеня двох народів були для Руси фатальні... Литовсько-руська шляхта зрівналась на раз з польською та незвичайно скоро стала переймати від неї нові клясові переконаня, нові шляхетські ідеали [3]). Вона відділяєть ся хінським муром клясової висшости від „людий посполитих“, чим раз більше улягає новій культурі, польщить ся... Серед того вона кидає вже раз на все православну церков, та таким чином палить за собою останнї мости колишньої приналежности до українського народа... Зваживши се, ми не подивуєм ся, що коли настав памятний рік 1596 — велика частина українсько-руської шляхти була вже в рядах католицької церкви [4]).

---

[1]) Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, Кіевъ, 1883, стор. 30 et seq.

[2]) Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 19 et seq.

[3]) Ibidem, також Костомаровъ, Историч. монографіи и изслѣдованія, т. XIII, стр. 195—200.

[4]) Пор. Likowski, Unia brzeska, op. cit., стр. 51, 52.

Передусім фатально відбили ся польські впливи на церковних відносинах в українських землях. Як стан сьвітський — так теж і духовний поділив ся на дві окремі кляси: „панів-шляхту духовного стану“, се б то висшу єрархію, що ві всім старала ся зрівнати і дорівнати католицьким біскупам — навіть в скандальнім житю, — і на низше духовеньство, яке теж нагадує нам ві всім низше духовеньство католицьке [1]).

Ми бачили вже, які сьвідоцтва лишили нам сучасні про польсько-католицьке висше духовеньство. Та вжеж так само треба признати, що подібних памяток маємо не менше і про русько-православних владик сеї доби. Се були такі самі розпустники та глитаї, як і католицькі біскупи. І не дивниця, коли „подавцями хлібов духовних“ [2]) були польські королї, які на владичі престоли почали виносити людий, що весь свій вік не мали з церквою нічого спільного, одначе вміли добре найти дорогу до ласки королївської, або й королевої... Духовні бенефіцпї стали вважатись нагородами за ріжного рода воєнні чи горожанські заслуги, вигідними жерелами наживи, які можна було легко набути... за добрим окупом... [3]) Теж вважало ся чимсь зовсім звичайним, коли раз набуту від короля епископію чи там архимандрию відступав хтось кому иньшому, очевидна річ те-ж за добрим окупом [4]). Природна одже річ, що на владичих та архимандричих престолах засїдали від тепер люди, яких руки були нераз зрошені людською кровю, а в найлїпшім разї такі, що — як читаємо в однїй сучасній грамотї — „съ жонами своими кромѣ всякого стыда живутъ и дѣтки плодятъ, а въ монастыряхъ честныхъ, вмѣсто игуменовъ и братьи, игумены съ жонами и дѣтми живутъ“... [5]) А таких голосів можна почути в сучасних грамотах не мало... [6])

---

[1]) Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 47.

[2]) Ширше про се див. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, стр. 20 et seq.

[3]) Ibidem. Пор. іще: Студинський, Пересторога, руський памятник початку XVII віка, Львів, 1895, стр. 17 et seq., також: Likowski, Unia brzeska, op. cit. стр. 36.

[4]) Ibidem.

[5]) Акты Западной Россіи, т. III, N. 146.

[6]) „...Епископъ же Холмскій (Денис Збіруйський) таже и Пинскій (Леонтий Пелчицький) со женами живутъ, еще же и Перемышлскій (Мих. Копистенський) епископъ со женою на епископство възведенъ...“ Як дуже тим „соблазняло ся“ низше духовеньство, про се сьвідчать отсї

Оттаким то чином стало ся, що купно і продажа епископських стільців та архимандритств, узурповане сьвітськими особами висших духовних достоїньств, розпустне житє владик і архимандритів, безстидна погоня за наживою, крайне іґнороване і ломане церковних канонів та обрядів — се все було на дневнім порядку...[1]) Та вжеж тут годї не піднести сього, що отсї вицьвіти „висшої культури“ стрічають ся в українських землях що іно від половини XVI в...

Наслїдки виставного й безжурного житя руських владик були дуже сумні... Доля низшого духовеньства, а тим менше народня їх зовсїм не займала. Ідучи ві всїм за католицькими біскупами, руські єрархи дбали лишень про свої земельні посїлости, та взагалї усякі жерела наживи, що дали би їм спромогу провадити як найвигіднїйше виставне та розкішне житє. Природна отже річ, що на таке житє бракло нераз і приходів. Тодї бувало звичайно таке, що неситі владики пускали ся на непевні спекуляциї[2]) та накидали на низше духовеньство великі податки[3]). Коли-ж піп не був спроможен вдоволити владичого апетиту, тодї вони запечатували церкви та заборонювали попови правити богослуженя[4])... Не диво отже, що тодїшне низше духовеньство животїло серед найбільшої темноти та морального занепаду, не диво — коли читаємо в знаменитій Палїнодиї Захарії Копистенського, що тодїшні „пресвитерове... сметья било людское... отколь ся до него самыи толко голодныи и неукове такъ натиснули, же южь розознати не было, гдѣ былъ частшій пресвитеръ — въ корчмѣ, чили въ церквѣ?“ [5]).

слова тої самої грамоти: „увидѣвше сіє двоженци, дерзостнѣ литоргисаютъ“ і т. д. — Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 43, N. 33, також Milkowicz, Monumenta Confraternitatis Stauropigianae, Leopoli, 1895, т. I, стр. 376, 377. — Пор. іще мою студию, op. cit., стор. 16 et seq.

[1]) Моя студия, Єзуїти в заведеню унії на Руси в доберестейській добі, op. cit, стр. 16.

[2]) Архивъ Юго Западной Россіи, ч. I, т. I, N. 9, – т. VI, стор. 60...

[3]) Ibidem.

[4]) Ibidem.

[5]) Русская историческая библіотека, СПБ., т. IV, 1878, стор. 1057. — Моя студия, op. cit., стр. 41.

І справді — низше руське духовеньство туманїло серед того в страшній недоли інтелектуальній, социяльній та економічній. Доля такого попа не різнилась зовсім від недолї кріпака, що працював на дїдича мов той робучий ґосподарський інвентар[1]). „Popi niebożęta za proste chłopy y gorzey powracano“, писав сучасний „принципал унїї“ [2]) Потїй, „między garbarże y szewce a snać pośledniey wszystkich na uniwersalech kładziono, od osób swoich y od obeścia cerkiewnego na nich pobory stawiano“,[3]) а автор славної „Пересторога“, Юрий Рогатинець, жалив ся теж, що „православіє греческоє озимнѣло и у взгорду пришло и во занедбанє“ [4])

Инакше й бути не могло, коли — як каже Теодор Скуминович [5]) — деякі попи не вміли навіть expedite по руськи читати та не мали найменшого понятя про головні доґми віри, коли — як читаємо в одній сучасній грамотї, багато попів „по малжонкахъ своихъ, зъ сего свѣта зошлыхъ, блудницъ собѣ держатъ безпечно, безъ сорому и боязни божой“...[6])

Коли-ж одначе ряди низшого українсько-руського духовеньства становили, „самыи толко голодныи и неукове“, так навпаки богаті бенефіциї були предметом бажань самих можних панів шляхти [7]). Таким отже чином боґаті архимандриї діставали ся в руки таких самих „ґідних робітників в Христовій винници“, як і владичі престоли. Які отже були відносини між чорним духовеньством — можна вже наперед вгадати.

„Монаше житє перемінило ся в більшій части в таку погань, що крім монашого одїня та зверхної постави не було монашого нї-

---

[1]) Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, op. cit., стор. 52, 53.

[2]) Рукопись унїверситетської бібліотеки у Львові п. ч. 1. D. 21. стор. 132.

[3]) Ἀντίῤῥησις... Wilno, 1600, стр. 76—77. — Моя студия, op. cit. стр. 40. — Цікаві ще й отсї слова Потїя: „Nusz iakie uszanowanie popów Ruskich od Panow ich własnych, a snać więcey, ktorzy się Rusią bydź czuwaią, isz w niektórych w podwodę iezdzić, z pługiem na robotę do panów swoich chodzić muszą...“ Ibidem.

[4]) Акты Западной Россіи, т. IV, N. 149.

[5]) Teodor Skuminowicz, Przyczyny porzucenia Dizuniey, Wilno, 1643, §. 3, роздїлу V,

[6]) Акты Западной Россіи, т. IV, стр. 39. N. 29.

[7]) Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, op. cit., стор. 53.

чого. Більш про се говорити жаль та сором... Кождий, хто хтів, міг се видїти" [1]) — оттак писав 1617 р. Лев Кревза про сумні монастирські відносини в доберестейській добі... І в тім сьвідоцтві XVII в. — нема й тїни пересади. Як епископії, так і богаті архимандриї випрошували собі у короля теж люди, що гонили за вигідним і розгульним житєм серед танців, пировань та польовання в просторих монастирських лїсах... Чи-ж отже може бути в тім щось дивного, коли 1585 р. галицько-руська шляхта жалила ся перед кієвським митрополитом Онисифором Дївочкою, що ось „въ монастыряхъ честныхъ, вмѣсто игуменовъ и братьи, игумены съ жонами и дѣтми живутъ" [2]) — а королївський секретар і звісний полєміст Мороховський писав у відповіди на *Θρῆνος* Мелєтия Смотрицького [3]), що до православних монастирів горнули ся звичайно ті, що навчили ся „на сьвітї" розпусти та затужили за свобідним монастирським житєм, яке їм одначе дуже скоро бридне та робить з них невпинних „бігунів"? Не дивниця також, що монастирські стїни ставали дуже часто прибіжищем людий, яких совість була обтяжена навіть убійствами, як прим. супрасльського архимандрита Тимотея Злоби [4]), або таких, як ось прим. архимандрит жидичинського монастиря, Никодим Макосїй-Шибинський, про котрого пишеть ся в одній грамотї, що він „именями церкви Жидичинское шафовал, иноков жадних не ховал..., и овшем... тых голодом выгнал вон"..., але за се „стал ся переступцею слюбу законного — а по местах не рядне живучи, яко і в монастыре своєм подложниц ховаючи — з ними справу Богу и людем добрым мерзкую мевал...", а на конець „подданого і слугу манастыра Жидичинского сам рукою своєю власною забил..." [5])

Оттак зарисовують ся нам в головних начерках сумні відносини в верстві тих, що силою обставин мали бути сьвіточами

---

[1]) Оборона Унії Льва Кревзи (Вильно 1617 р.) передрукована в IV т. Русск-oї историческ-oї библїотек-и (op. cit.), т. IV, стор. 155—312.

[2]) Акты Западной Россіи, т. III, N. 146.

[3]) Morochowski Heliasz, Paregoria albo Utulenie uszczypliwego Lamentu zmyślonego Theophila Orthologa. Вильно, 1612, стор. 27.

[4]) Пор. Архивъ Юго-Западной Россіи Ч. I, т. VI, op. cit., стр. 57, Студинський, op. cit., стр. 46 - 47.

[5]) Архивъ Юго-Западной Россіи, Ч. I, т. VI, op. cit., стр. 565, ч. CCXXVII.

та провідниками широких мас народніх. Природна отже річ, що ті маси животіли в нечуваній страшній духовій темряві, незгадуючи вже єгипетської неволї на шляхотських лятіфундиях.

Цікавою ілюстрациєю сказаного нехай послужить отсе. Саме після смерти перемишльського владики Арсенія Брилинського заїхав до Львова митрополит Михайло Рагоза. При тій нагоді поручив митрополит львівському владиці Ґедеонови Балабанови приглянути ся особисто відносинам дієцезиї померщого владики. Балабан вволив волю митрополити та з початком марта 1591 р. заїхав до Городка[1]). Та тут довідав ся владика від „отця намісника" і міських городецьких сьвященників про дуже погані речі. Духовеньство анї думає слухати ся владики, не буває на соборах, не поновляє св. мира, а що більше — „попове по малжонкахъ своихъ съ сего свѣта зошлыхъ, блудницъ собѣ держатъ, безпечно безъ сорому и боязни Божой" [2]). Не диво отже, що ті „попове" „беззаконые браки, кровосмѣшенія, сватства, кумства спущают, и благословляют, хватныя дѣвки вѣнчат, малженства законные розпущают... Такъ посполитые люде разсвѣрѣпили, же другій и о Господу Богу мало знаєтъ, вѣрити и молити ся ему не умѣєтъ, болше волхвами и чародѣями ся бавятъ, а нежли Богу служатъ"...[3]) Що такі сумні відносини тревали ще довго опісля — о тім сьвідчать ще й ті слова славного Мелєтия Смотрицького. „...Tu w naszej ruskiej ziemi lud prosty po wsiach, miastach i miasteczkach nie wie co to jest wiara chrześciańska, co to świętości cerkiewne, co to umieć Ojcze nasz, Wierzę w Boga, co to znać Dziesięcioro Boże przykazanie i co insze każdemu chrześcianinowi należące. Nigdy żaden z nich nie doznawa uciech wiary chrześciańskiey, ktore zwykły bywać ze słuchania słowa Bożego; żyją jak bydło" [4]).

---

[1]) Акты Западной Россіи, т. IV, стор. 39. N. 29.
[2]) Ibidem.
[3]) Ibidem.
[4]) Paraenesis abo Napomnienie od w Bogu wielebnego Meletiusza Smotrzyskiego, do Przezacnego Bractwa wileńskiego Cerkwie św. Ducha. Kraków, 1628, стр. 33. Яка-ж то стара пісня!... Се-ж неначе відгомін Гербестових „Wiary Kosciołą Rzymskiego Wywody" (Краків, 1586) та писане Потїя... Обширнїйше — низше.

Чимало підкопав повагу православної церкви ще й реформацийний рух на руській земли[1]). Та вжеж годі заперечити, щоб і він не стояв в причинній звязи з тою страшною духовою недолею, в якій саме тоді животів український народ...

Вже доволї рано приймають ся нові гадки на Литві, Волини, Білій Руси, а при кінци XVI віка і в Київщині[2]). З кождим днем тратила православна церков що раз більше своїх синів. А спинити що раз дужчого руху не було кому... „А штожь иншого овцамъ бѣднымъ, видячи такую недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розерванью? Искати пристанища якого, жебы се гдѣ кольвекъ пригорнути могли! Вышедши теды зъ овчарни своее а блукаючы се по пустыни, хто ся кольвекъ натрафилъ — будь то Лютаръ, будь то Кальвинъ, будь то проклятый Арей Ебионъ, албо нурокъ, не смотречы — если пастыръ албо волкъ, облуканые приставали“. Так писав 1595 р. Потїй [3]).

Реформацийна горячка обхопила найпаче українсько-руську й біло-руську шляхту[4]). Коли-ж однак завдяки контрареформацийній праці католицьких місионарів реформацийний рух став невдовзї потахати — руська шляхта вже не вертала ся до прадїдної віри: вона опинила ся вже вся в католицькім таборі, відцуравшись так уже на віки рідного народа[5]).

В якийсь страшний безвихідний круг попали усї верстви тодішної української суспільности, — і нікого не було попровадити заблуканих новими шляхами... Безпросьвітна темрява прилягла важкою скалою народню грудь, лила в серця їдь зневіри у власні сили, та гнала в супротивний табор... А із тої безпросьвітної темряви гомонять немов похоронні звони

---

[1]) До істориї розвою науки Лютра і Кальвіна на Руси зібрано поки що дуже мало материялів. За се варта всякого признаня студия д. Ор. Левицького про антітринітаризм і социніянство на Руси, поміщену в VI томі „Архив-у Юго-Зап. Россіи (ч. I), стр. 113 - 182.

[2]) Пор. Н. Устряловъ, Сказанія князя Курбскаго, СПБ., 1868, стр. 248.

[3]) Унія Потїя передрукована в VII т. Русск-ої историческ-ої библіотек-и; стр. 114.

[4]) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I, т. VI, стр. 43 et seq.

[5]) Ibidem. — Як вище

розпучливі слова: „И такъ то велми много зашкодило панству Рускому же не могли школъ и наукъ посполитыхъ розширяти и оныхъ не фундовано: бо коли бы были науку мѣли, тогды бы за невѣдомостiю своєю не пришли до таковыє погибели“ [1]).

„А не отъ чого иншого розмножило ся межи людми такое лѣнивство, оспалость и отступленье отъ вѣры яко наболшей отъ того ижъ устали учители, устали проповѣдачи слова Божого, устали науки, устали казанья... наступило за тымъ отступленье отъ вѣры и закону“ [2]).

І саме в тій хвилї, коли усім сьвідомійшим здавало ся, що з сього безвихідного круга нема вже мабуть нїякого виходу, — саме тодї громом понесли ся по руській землї сьміливі слова Скарґи, а тихі сонні руські оселї зароїли ся мов комарами новими „спасителями“, католицькими місионарами. З недовірєм та вжеж і не без цїкавости приняли православні нових гостий та читали їх писання [3]). І ось ми стоїмо перед чудною появою... Заскочені несподївано непрошеними „спасителями“ — православні звертають ся тепер по поміч та пораду до царгородського патриярхи та вжеж рівночасно — в тій самій грамотї і доносять, що „мнози съвѣтъ утвердиша предати ся Римскому єдиноначалїя архієрейству“, тому — бо „разсудиша, яко можетъ Христова вѣра подъ Римскою властiю правовѣрне исповѣдати ся“ [4]).

Отсї слова — се страшне сьвідоцтво зневіри, що обхопила усю тодїшню українську суспільність. І коли саме на передодню берестейської унїї кн. Константин Острожський жалить ся

---

[1]) Акты Западной Россiи, т. IV, стр. 204, N. 149. — Усе мали Русини: і церкви і монастири богаті та пишні — „лечъ того, што было напотребнѣйшее, школъ посполитыхъ не фундовали“. Ibidem.

[2]) Акты Западной Россiи, т. IV, стр. 63, N. 45. Лист князя Острожського до Потїя про упадок православія з дня 21, VI, 1593. — Пор. також Harasiewicz Michael, Annales Ecclesiae ruthenae, Leopoli, 1862, стр. 168. — Milkowicz, Monumenta, op. cit., т. I, стр. 471—474, — i Leon Krewza O jednosci cerkiewnej, op. cit., стр. 99. (Русская истор. библiотека, op. cit., т. VII, як вище).

[3]) Пор. мою студию, op. cit., стр. 18—19, 25—28.

[4]) Акты Западной Россiи, т. IV, нр. 33, також Milkowicz, Monumenta, op. cit., т. I, стр. 376, 377. — Моя студия, op. cit., стр. 16—18.

в листї до Потія, „що люде нашоє религіи се згоршили“ [1]), а що більше: „многіє насмѣваючи ся зъ неє и опускаючи до розмаитыхъ сектъ утекають“ [2]), то нема найменшого сумнїву, що се було найприроднїйшою консеквенциєю невідрадного положеня православної церкви, яке остаточно мусїло — скорше чи пізнїйше — вігнати її в католицьку матню [3])... І в тім то лежить уся ріжниця між відносинами польськими і руськими. Бо коли Русини з одного боку давали ся доброхіть та без протесту омотувати нїжною павутиною римсько-католицької пропаґанди, а з другого боку відрухово глядїли виходу з зачарованого колеса в тужливім вичікуваню спасеня з Царгороду, того Царгороду, де — як каже Пітціпіос-Бей (Pitzipios-Bey) — на патріяршому престолї засїдали ненаситні вовки, що неначе ті вампіри висисали кров із підвластної їм пастви [4]), — в Польщі нїхто не оглядав ся на чужу поміч... І коли українському народови треба було до пробурханя аж такого гіркого „memento“, як берестейська капітуляция, треба було перейти аж такий хрест, щоби устами славного полєміста початку XVII віка сказати одушевлені слова, що ось вже „оминають, за ласкою Божею, россійскую нашу церковь лѣта грубой простоти, свѣтити єй почала свѣтлость умѣєтности и правды“ [5]) — Польща після „хвилевого забутя“ відсьвяткувала справдїшне відродженє, та зі стягом католїцизму у руках пішла побідним походом ширити „культуру“ — у сусїдів...

Йшла на зустріч — своїй загубі...

VI.

Чудне явище: — та поступова Польща, яке вже чверть столїтя перед нантейським едиктом (1598 р. — Генрик IV) виборола собі нескаляну неповинною кровю релїґійну свободу, яка вже в тодїшнім кровавім віцї релїґійного террору з'єднала

[1]) Акты Западной Россіи т. IV, стр. 63, нр. 45.

[2]) Ibidem. — Моя студия, op. cit, стр. 19, 20.

[3]) Пор. Ор. Левицкий, — вступна стаття в „Архивъ Ю. З. Россіи“ Ч. I, т. VI (в перекладї в т. VIII Руської Історичної Біблїотеки) і моя студия.

[4]) Die orientalische Kirche, Wien, 1857, стр. 267, — моя студия op. cit., стр. 14.

[5]) Палїнодия Захарії Копистенського.

собі голосну славу толерантної держави, — та Польща — під конець XVI віку — має вже виразне знамя ультракатолицької держави [1]), в якій суспільність стидаеть ся навіть згадати недавні сумні хвилї короткого забутя, та заїло переслїдує всїляких „świnistrów“ (ministrów), „superpendentów“ (superintendentów) і всяке иньше „łoterstwo“ (luterstwo) [2]).

„Переворот, який счинив ся в Польщі на тій точції“, говорить проф. Любович, „тим більше нечуваний, що він скоїв ся зовсїм спокійно, — майже без всяких слїдів тих страшних насильств, які стрічаємо в ту добу у всїй західній Европі“ [3]).

Декорация змінила ся зовсїм. Ще недавно тому католики подавали ся на кождім поли назад... Збентежені напрасним напором протестантизму та масовим переходом польського шляхотства в протестантський табор — боронили ся так, що ся самооборона виглядала радше на капітуляцию... Про зачіпну боротьбу — не було що й говорити... [4])

На доказ сказаного вистане переглянути лишень прецїкаву полємічну протестантсько-католицьку лїтературу сьої до-

---

[1]) A. Brückner, Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, szkic obyczajowy i literacki (Przewodnik naukowy i literacki, rok XXX, We Lwowie, 1902), стр. 404.

„...Czasy Zygmuntowe, przedłużające się strasznie, są przełomowe i społeczeństwo polskie wstępuje w nie ze swobodą wyznań, a wychodzi z nich państwem ultrakatolickiem i cechy tej.. już się więcej — na przyspieszenie swej zguby nie zbywa...“

[2]) Се самоцьвіти полємічних чемностий, якими католики відплачували протестантам ось такі джентельменські епітети як: „kątoliki“, „Suita“, „Jebuzeita“ і т. д. — Пор. прим. (Wujek Jakób S. J.) Dialysis, To iest, Rozwiązanie albo rozebranie Asserciy Pana Jakuba Niemojewskiego, z Dowodami iego naprzeciw Jezuitom Poznańskim wydanych. Napisane przez Professory Collegium Poznańskiego Societatis Jesu... W Poznaniu, W Drukarni Jana Wolraba, Roku MDLXXX [ч. бібл. ім. Оссол. 3.411] „...więc się na przezwisko ich (єзуїтів) wszetecznie targaią: zowąc ie Jebuzyty, Suity, abo po Niemiecku Jesuwider, iakoby przećiwniki Jezusowe, abo więc czarne raytary, iż pospolićie w czarnych szaćiech chodzą“. — (O Początkach Societatis IESV ex Surio).

[3]) Любовичъ Н., Папскій нунцій Коммендоне въ Польшѣ, Ж. М. Н. II. (op. cit.), стр. 68, — також: Начало католической реакціи (op. cit.), стр. 27.

[4]) Brückner, op. cit., стр. 408.

би [1]), вистане бодай одробину запізнати ся з тим невичерпаним репертуаром кпин, ганебних епітетів, „karczemnych i kulfańskich słowsk“, які тепер соромно навіть повторити, щоби мати слабий образ тої заїлости та крайно аґресивної книжкової полеміки, на яку католики забули прямо язика в роті... [2]).

Та тим часом саме тоді коли чогось подібного можна було як найменше сподївати ся, в хвилї коли протестанти вже заздалегідь завели над католицькою церквою в Польщі похоронні піснї, — по сторонї католиків виринають майже рівночасно нові сили, знїмають ся мов з під землї могутні таланти, що силою огненної вимови, їдкої сатири, а часто і тривіяльної рубашности поборюють на кождім кроцї погане „łoterstwo“, револьтують спокійні дотепер маси міщаньства, підбурюють їх проти протестантів, а на їх відповіди вже не мовчать, нї! — а заливають їх цїлою потопою їдких брошур чи там памфлєтів, повних найогиднїйших слів, найнїкчемнїйших кпин та напастий [3]). Та се вже було — лише доливанєм олїю до огню... Широкі маси вже й перед тим стали що раз дужше очунювати ся з протестантського летарґу та натомісь — горіти крайною ненавистю та завзятєм до всего того, що лишень заносило „новінками“...

Воскресла католицька церков...

І щож се були за нові борцї, що в так короткім часї дали собі раду з протестантською потопою?...

Витязями тими були єзуіти. Вони то — як справедливо замічає проф. Брікнер [4]) — зібрали в один гурт розбитих до тепер католицьких провідників, — звели їх в одну непобідну фалянґу, яка мов той ураґан змітала по цїлій річи посполитій останки „єретиків“; — вони а нїхто иньший вплинули на незвичайний зріст польсько-католицької лїтератури сьої доби, на її розцьвіт... Хоч при тім нїяк не можна згодити ся з шан. ученим,

[1]) Про се див. цитовану студию проф. А. Брікнера п. з. Nienawiść wyznaniowa za Zygmunta III, (op. cit.). Змальована вона виключно на тлї незвичайно інтересних сучасних брошур, летучих листків, памфлєтів і т. д. — Прошу порівнати також працю Вацлава Собєского п. з. „Nienawiść wyznaniowa tłumów za rządów Zygmunta III, Warszawa, 1902“.

[2]) Ibidem.

[3]) Ibidem.

[4]) A. Brückner, op. cit., стр. 410.

ніби найвизначнійші католицькі борці в отсій великій віроісповідній баталії пробудили ся доперва під чародійними кличами єзуітів, що — мовляв — вони „тілько як єзуіти виступили до борби, тілько як єзуіти — забрали ся до літератури і до польських писань...“ [1])

Не можна згодити ся тому, що здібних борців не бракло католицькій церкві і в доєзуітській добі, і то таких, що жваво а навіть з великим огнем брали ся до боротьби з всїлякими „nowowiernik-ами“, полємізуючи з ними — як раз польськими брошурами [2]).

Побіч Ожеховского — перід веде між тими єзуітськими предтечами чоловік забутий майже зовсїм грядучими поколїнями, муж свойого часу великої поваги і слави, який сьміло може стати поруч Скарґи, горячий трудївник своєї суспільности, що зійшов зі сьвіта так тихо та так сумно, як на багнах осїнних блуд-огник гасне...

Нїхто й не помітив, коли і де спочив один із найзамітнїйших людий своєї доби, муж, що в його груди било горяче а шляхотне серце, що сердечно любив свій рідний край, та зумів знести ся високо понад сучасну сфанатизовану товпу, виступивши перед широкою громадою з новими гадками, далекосяглими плянами...

Виступив тодї, коли загал, — засліплений моментальними питаннями вже не дня, а хвилї, — жив в якімсь дивнім зачарованім блуднім колесї, не оглядаючи ся нї поза себе, нї не дивлячись вперід — в непевну будуччину...

Щоби здійснити свою мрію, на се посьвятив він — своє житя.

Мужем тим був — Бенедикт Гербест...[3])

---

[1]) „Żeby ocenić należycie cały wpływ jezuicki na literaturę katolicką, na nadzwyczajne, niesłychane jej ożywienie, trzeba zważyć, że taki Herbest, Wujek, Skarga, Wysocki — pisarze najpłodniejsi, tylko jako jezuici (!) do literatury i dzieł polskich się zabrali“.

A. Brückner, op. cit., стр. 411.

[2]) Порівнай замітні уваги проф. Любовича: Къ исторіи Іезуитовъ въ литовско-русскихъ земляхъ въ XVI в. [Варшавскія университетскія Извѣстія, 1888, N. 4] стр. 2—5. — Гл. також мою рецензию на цитовану студию проф. Брікнера в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ т. LII, Бібліоґрафія, стор. 16, 17.

[3]) Порівнай мою студию: „Єзуіти в заведеню Унії на Руси в доберестейській добі“, op. cit., стр. 32—35. — Звертаю увагу на мою примітку на стр. 34.

ЧАСТИНА ДРУГА.

Побіч найвизначнійших людий польськоі суспільности другої половини XVI віка, яких імена лунали в тодішній литовсько-русько-польській річи посполитій, — побіч таких визначних польських учених, поетів та громадян трудівників як: Ян Кохановский, Станїслав Ожеховский, Яків Ґурский, Андрій Патріций Нїдецкий, Петр Скарґа, Ян Деметрий Солїковский, кардинал Мацєйовский... і много-много иньших — займає Бенедикт Гербест одно із красших місць.

Плєбей — двигнений з нужди панською рукою — вже в дуже короткім часї звертає на себе Гербест своїми здібностями увагу сучасних корифеїв, між иньшими кардинала Гозия, леґата апостольського, кардинала Коммендоне, а навіть папи Пія IV... і иньших [1]).

Згодом перегодом занимає він в вітчинї високі становища, бере найживійшу участь в тодішнім, головно науковім житю, кидає ся в найгорячійший вир релїґійної полєміки, — в кінци надягає чернечу, єзуітську рясу, аби вже на все зникнути — там далеко — серед дрімучих темних борів та запашистих лугів богатої руської землї та новими кличами будити тихі та сонні оселї руських мужиків...

Минали віки... А тим часом — поколїня за поколїнями, події за подіями лягали в домовину, — щоби вже нїколи не воскреснути з могили забутя...

---

[1]) Гляди прим., рукописний кодекс архіву кн. Чарториских в Кракові ч. 1607, карта 315, 369, 713, 847. — Hosii Stanislai, S. R. E. Cardinalis... opera omnia, in duos divisa tomos. Coloniae, 1584. [Ч. бібл. ім. Оссолїнських 6.010], т. II, стр. 229, лист 81. — Aug. Theiner: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae historiam illustantia, Romae, 1861, т. II, стр. 746, і т. д.

І не одно оттак запропастило ся на віки, не один важний рис давніх часів пішов в непамять — безповоротно...

Подібна доля — судилась і Бенедиктови...

Минали віки...

І тепер лишень в ряди-годи згадає його учений історик, знавець польської літератури, — згадає „незлим, тихим словом“ — та й тілько...

А вжеж свойого часу, була се особа добре звісна та загально поважана в цілій польській річипосполитій, особа — гідна й нинї ліпшої памяти...

Очевидна річ — із всіх моментів його вельми рухливого житя нас займає найбільше се, о скілько Бенедикт Гербест причинив ся до розвою подій в історії України, а власне — яку роль судила йому доля відіграти в тім польсько-руськім історичнім ферментї, що звісний загально під назвою заведеня унії на Руси... Сю добу його житя, його громадянської діяльности будемо старатись представити по можности як найяснїйше.

Та вжеж нема найменшого сумнїву, що для ліпшого зрозуміня житєвих, чи там психічних метаморфоз сьої незвичайно інтересної людини рішучо треба запізнати ся близше з його діяльностю у всіх фазах його житя: се дасть нам можність зрозуміти не одно, що без такого всестороннього образу — лишило-б ся для нас неясним, темним, — лишило-б ся загадкою...

Вісти про Бенедикта Гербеста доволї скупі, та й ті — і се найважнїйше — незвичайно баламутні... Нам легко було б вичислити понад трийцятьох письменників всілякого „рода“, єзуітських і не єзуітських істориків, хроноґрафів та учених ріжних часів та ріжних народностий, що подають нам про нього то більше то меньше звісток. Та одначе ніде правди дїти — всї вони, почавши від найдавнїйших як Рібаденеіра, Поссевіно, Старовольский, Вєлєвіцкий, а скінчивши на найновійших, як Бентковский, Мацєйовский, Бровн, Бакер, а навіть Вішнєвский, Моравский, Хмєльовский та кс. Заленский, всї вони не встерегли ся від дуже нераз фатальних помилок.

О скілько-ж в отсїй невеликій студиї удало ся усунути усякі похибки та баламутства — не нам судити...

Передовсїм думаю, що не буде зайвим, коли на сїм місци подасть ся невеличкий перегляд писань тих письменників,

що при якій будь нагоді подали про Бенедикта Гербеста то більше то меньше біоґрафічних звісток.

Сподію ся, що такий реєстр не мало причинить ся до відповідної оцінки отсеї студиї та покаже наглядно, як дуже Бенедикт Гербест був — головно в польській історioґрафиї... знехтований та забутий. Очевидна річ — рукописий сюди не вчисляю. При вичислюваню придержую ся порядку хронольоґічного.

Ribadeneira Petrus, Alegambe Philippus et Sotwell. Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu... Romae, 1676, стр. 982. [Повний заголовок такий: Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesv, Opus Inchoatvm A. R. P. Petro Ribadeneira Eiusdem Societatis Theologo, anno Salutis 1602. Continvatum A. R. P. Philippo Alegambe Ex eadem Societate, vsque ad annum 1642, Recognitum, et productum ad annum Jubilaei MDCLXXV A Nathanaele Sotvello Eiusdem Societatis Presbytero. Romae, 1676. — Ч. бібл. ім. Оссол. 21269]. Житєпись Б. Гербеста, уміщена в тім монументальнім творі, дуже нагадує нам Велєвіцкого... Навіть реєстр Гербестових творів ідентичний. Нема що казати: Єзуіти мали гарні інформациї.. Очевидна річ — автори „Biblothe-ки" кажуть вмирати Гербестови 1593 р.

[Ribadeneira — гішпаньский Єзуіт з Толєдо, умер 20 вересня 1611 р., 84-літним старцем. Написав: Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu; допровадив єї до р. 1602. — Крім того: Vitae Sanctorum, де містив очевидні байки, тому то й звали його іронїчно: Petrus de Badineria (Петро Шуткар, той що верзе нїсенїтницї). — Alegambe (Allegambe) Philippus, умер в Римі, 22, I, 1652 р. Продовжав дїло Рібаденеіри до р. 1643. (Bibliotheca jesuitica, Antuerpiae, 1643). Твір Алеґамба видав наново Сотвель 1675 — „cum eius additionibus manuscriptis".] —

Ant. Possevini Mantvani Societatis Jesv Apparatus Sacer. . . Venetiis Apud Societatem Venetam, MDCVI. Permissu Superiorum (1606) [Ч. бібл. ім. Оссол. 34417], — т. I, стр. 219.

Starovolscii Simonis: De claris oratoribus Sarmatiae libellus secundum exemplar Florentinum denuo typis exscriptus. Varsoviae, 1758, стр. 31. [ч. бібл. ім. Оссол. 16349]. —

Того-ж Tractatus tres 1) Polonia. 2) Sarmatiae bellatores. 3) Scriptorum Polonicorum Ἑκατοντας seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae... Editio nova, Wratislaviae, 1734, стор. 67—69. —

P. Ioannes Wielewicki S. J.: Historici diarii domus professae cracoviensis Soc. Jesu.. Kraków, 1881, т. I, [Scriptores rerum polonicarum, т. VII], стр. 178, 179 —

Pruszcz Piotr Hyacinth: Forteca duchowna krolestwa polskiego z żywotov świętych tak iuż Kanonizowanych y Beatyfikowa nych, iako też świątobliwie żyiących Patronów Polskich, także z obrazow Chrystusa Pana y Matki iego Przenaswiętszey, w Oyczyznie na-

szey cudami wielkiemi słynących przez Piotra Hyacintha Pruszcza krotka, prosta, lecz prawdziwa życia ich historya z różnych Authorow zebrawszy wiernym katholikom do naśladowania, utrapioney Oyczyznie na obronę wystawiona, do druku za pozwoleniem zwierzchności Duchowney podana. — W Krakowie, w Druk. Dziedzicow Stanisława Lenczewskiego Bertut: Roku, 1662, стр. 173.

Jöcher Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten Lexicon... Leipzig, 1750, т. II, стр. 1524—1525. За Алеґамбом. —

Goezivs Franciscus Richardus: Otium Varsaviense in selectis ex historia litteraria Poloniae argumentis explicandis insumptum. Wratislaviae, apud Johannem Korn, 1755. — Отсе дуже рідке діло, присьвячене звісному біскупови Андрієви Залускому, находить ся в бібліотеці Оссолінських п. ч. 101069. — I. *Διατριβή* de disceptatione inter Benedictum Herbestum et Jacobum Gorscium Polonos de periodis, стр. 1—21.

Sołtykowicz I.: O stanie akademii krakowskiej i o publicznych a mianowicie uczonych pracach akademików, Kraków, 1810, стр. 327—339. Крім иньших недокладностий — каже Солтикович родити ся Гербестови... в Самборі...

Bentkowski F.: Historya literatury polskiey w spisie dzieł drukiem ogłoszonych, T. I—II. W Warszawie i Wilnie, 1814, т. I, стр. 674 - 677 (за Солтиковичом), т. II, стр. 56. —

X. Juszyński M. Hieronim: Dykcyonarz poetów polskich, w Krakowie, t. II, 1820, стр. 327 і дальше.

Siarczyński Fr.: Obraz wieku panowania Zygmunta III, króla Polskiego i szwedzkiego, zawierający opis osób żyjących pod jego panowaniem, Lwów, 1828, T. I—III. — т. I, стр. 171 - 175.

Łukaszewicz I.: O życiu i pismach Benedykta Herbesta. Archiwum teologiczne, pismo czasowe, poświęcone oświeceniu i zbudowaniu religijnemu, wydawane przez ks. Jabczyńskiego, Rok I, Poznań, 1836, posz. IV, стр. 461 - 472.

Wiszniewski Michał: Historya literatury Polskiej, Kraków, 1840—1857, т. VI, (Kr. 1844), стр. 148 і дальше.

Wacław Aleksander Maciejowski: Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830... T. III, Warszawa 1852, стр. 186—193. — Замітний тим, що покликуючись хибно на Амвросия Ґрабовського Starożytności, т. II, стр. 115, 159, — побаламутив неможливо, говорячи нібито Бенедикт Гербест „bawił przy Katarzynie Jagiellonce jako jej spowiednik“ (значить в Швеції від р. 1574—1577,—стр. 188). Своєю помилкою „зробив епоху“: його слідом пішли иньші учені, і то навіть так поважні, як проф. Моравський, гл. A. P. Nidecki, w Krakowie, 1884, стр. 96, нота 1. — Подібно д. Собещанський в статї поміщеній в Енцикльопедиї Орґельбранда. Гл. низше.

Ks. Łętowski Ludwik: Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. T. I—IV. W Krakowie, 1852—1853. — T. III, стр. 11—14.

Backer, de Augustin et Alois, Bibliothéque des écrivains de la compagnie de Jésus... par... Liége, 1853—1859. T. I—V. — т. IV, стр. 289.

Mecherzyński Karol: Historya wymowy w Polsce, w Krakowie, 1858—1860. T. I—III, т. II, стр. 65-67, 633 648.

Brown Józef, Bibliotheka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego, Poznań, 1862, стр. 193—196.

Encyklopedya Orgelbranda (видане I), т. XI, Warszawa, 1862, стр. 617—620. — Статя Собещанського — нічого нового, старі помилки.

Русская историческая библіотека, т. VII. Памятники полемической литературы въ Западной Руси, книга II, СПБ., 1882, Примѣчанія, стр. 203.

Chodynicki Ignacy, Ks.: Dykcyonarz uczonych polaków... we Lwowie, 1883, T. I-II, т. I, стр. 193--199.

Morawski Kazimierz i Andrzej Patrycy Nidecki jego życie i dzieła. Część I, (1522—1572). W Krakowie, 1884, стр. 93 96.

Того-ж: Jakóba Górskiego życie i pisma. [Rozprawy Akademi umiejętnośći. Wydział filologiczny. Serya II. Tom II. Ogólnego zbioru tom siedmnasty. W Krakowie, 1893]. Майже дослівний передрук з попереднього — зі всїми ошибками і баламутствами... стр. 257—260.

Харламповичъ К.: Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка... Казань, 1898, стр. 13, замітка 1.

Ks. Stan. Załęski: Jezuici w Polsce, Lwów, т. I, 1900—1901, стр. 754—756. Єзуїтський історик не знає навіть, коли Б. Гербест умер... Переповідає невільничо за Бакером та Бровном.

Dr. Piotr Chmielowski, статя в „Wielka Encyklopedya powszechna ilustrowana“, Warszawa, 1901, т. XXVII-XXVIII, стр. 797—798. — Статя дуже поверховна та недокладна. Крім баламутств Вішневского чимало нових. На початку XX віка та від звісного польського ученого випадало-б надїяти ся кращої згадки про товариша Скарґи, Ґурского, Нїдецкого і ин.

Олександр Сушко, Єзуїти в заведеню унїї на Руси в доберестейській добі, Львів, 1901, стр. 31—74.

I.

На полудне від Перемишля, в чудовій підгірській околиці Доброминя, лежить невеличке місточко Нове Місто. Колись, — за давніх часів колишньої Польської річипосполитої, належала отся розкішна та богата країна до землї перемишльської, воєводства руського. Тепер зачисляєть ся до перемишльського повіту.

В оттім то Новім Містї жила Гербестова рідня, тут і родив ся наш Бенедикт, та звідтиля і шумне його призвище „Neapolitanus“ [1]).

---

[1]) Вже Велевіцкий говорить: „...Benedictus Herbestus, Ruthenus, patria Novomiastensis, quae civitas duobus fere miliaribus Przemyslia distat“. (Historici diarii domus professae cracoviensis S. I., т. I, стр. 178). — Подібно Старовольский: „gente is fuit Roxolanus, patria Neapolitanus, quod municipium vulgo Noua ciuitas dicitur...“ (*Ἑκατοντας*, op. cit. стр. 68). — А одначе вже сучасний Яків Ґурский, з початку великий приятель Гербеста, глузував собі з нього, чи там з його шумного призвища — Neapolitanus, — називаючи його „князем неаполїтанським“, лякаючи муками в Тартарі і т. д. (J. G.: Disputationis de periodis contra se a Ben. Herbesto (si diis placet) Neapolitano editae refutatio, (Crac.), 1562). На лайку шановного професора відповів наш Бенедикт так:

„Quid ais Gorsci? quid hoc noui est, Gorsci? non sum ego Neapolitanus? tu dubitas, me Neapolitanum esse? Neapoli profecto natus sum... Vernaculum meae patriae nomen est Nowemiasto, quod ab vrbe Leopoli tredecim, a Premislia tribus abest passuum millibus. hoc Latini dicerent Nouam ciuitatem, vocabulis duobus: verum vna vox Graeca, Neapolis, et suauior est, et Latinis quoque auribus vsitata. Sit apud Italos Neapolis Italica: cur etiam nobis Neapolim inuideas Roxolanam?...“ Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V, Lipsiae, 1566, liber V, 368, 370.

Годить ся також згадати, що дехто (як ось прим. Солтикович) думав, буть то би Бенедиктове призвище Neapolitanus був сьві-

Рідня Бенедикта — се одна з тих убогих побожних міщанських родин, яких багато можна було стрінути в тих старих, добрих часах. Про рідню Гербеста маємо доволї чимало відомостий, головно завдяки автобіоґрафічним згадкам самого Бенедикта[1]). Всеж таки — яке було родове призвище Гербестів, на се не знайшли ми у нї одного польського ученого катеґоричної відповіди. „Се був вже такий звичай тодїшнього часу зміняти родові польські призвища на латинські або грецькі; і так знаємо прим., що Кльонович назвав ся — Acernus, Длуґош — Longinus, Шимонович — Simonides, поет Григорий зі Самбора — Vigilancius і т. д. Подібно перемінив своє родове польське призвище й наш Бенедикт“. Таку пісню співають усї польські учені — запорядком[2]). Замітне при тім те, що коли по гадцї одних рідня Бенедикта писала ся первісно Зелїньскі,

доцтвом того, що Гербестова рідня походила з італїйського Неаполю. Про се годї перечити ся. Се противить ся висказам самого Бенедикта, як про се низше довідаємо ся обширнїйше.

Вкінци зазначу, що один із польських учених пише, буцїм Бенедикт Гербест родив ся в Самборі. Тодї, кажуть, Самбір (новий) звав ся також Новим містом. Я помину вже се, що хто родив ся в Самборі, той все таки звав ся не инакше як Samboritanus (на що маємо подостатком доказів), — а наведу тут ось такі слова Бенедикта: „..W dzień S. Stanisława przyjechaliśmy do patriey moiey (на марґінесї написано: Nowe Miasto).., jechałem ia potym do Soli, a z Soli do Sambora...“ і т. д. Коли ми отже візьмемо під розвагу, що Бенедикт сам робить ріжницю між Новим Містом і Самбором, тодї прийдеть ся нам рішити остаточно, що Бенедикт Гербест нїде инодї не вродив ся, а в галицькім Новім Містї коло Перемишля. [Гл.: Sołtykowicz: O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 327. — Chodynicki: Dykcyonarz uczonych Polaków, op. cit., т. I, стр. 193, 194, замітка 1. — Siarczyński: Obraz wieku panowania Zygmunta III. op. cit., т. I, стр. 172. — B. Гербеста, Wypisanie drogi]. На помилку Солтиковича звернув увагу 1838 р. Антін Матакевич (т. ректор крак. унїверситету) в „Index lectionum in Universitate Literaria Jagellonica inde a die 1. octobris anni MDCCCXXXVIII usque ad medium mensem Julium anni MDCCCXXXIX habendarum. Cracoviae (1838).

[1]) Benedicti Herbesti Neapolitani Periodicae responsionis libri V, op. cit., liber V.

[2]) Вистарчить згадати: Sołtykowicz, O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 327. — Chodynicki, Dykcyonarz (op. cit.), т. I, стр. 193. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 148, 149, зам. 184. — Siarczyński, Obraz wieku panowania Zygmunta III, (op. cit.) т. I, стр. 171—175. — Załęski, Jezuici w Polsce, т. I, стр. 754 і т. д.

після других Зеленевичі, а після ще иньших Зелевичі[1]) (вихідною точкою лишаєть ся все латинське слово herba = зіле), всї одначе в тім однім рішучо годять ся, що призвище Гербест вподобав і прибрав собі сам Бенедикт — „звичаєм тодішнього часу“.

Цікаве-б воно було дізнати ся, на яких то „певних“ основах опирають польські учені свої виводи, а то нам все здаєть ся, що усї ті нічим не мотивовані та на нічім оперті виводи — се чисті фантазиї і більш нічо. По нашій думцї — Бенедикт зовсїм не змінював свого родового призвища з тої простої причини, що батьки його від давен-давна не писали ся инакше, а як раз Гербести.

Передусїм мусимо запримітити, що рідня Гербестів жила в Новому Містї навіть дуже численно. Про се сьвідчить нам сам Бенедикт[2]). Ба що більше — ми знаємо навіть, що Бенедикт Гербест та його братя зовсїм не були першими Гербестами на студиях в краківській Академії. І так знаємо, що між рр. 1534 а 1539 учив на краківськім унїверситетї Микола Гербест, а в р. 1555 Леонард Гербест (умер того ж таки року)[3]). Оба сї професори походили з Нового Міста та писали ся так само „de Noua ciuitate, alias Neapolitanus Ruthenus“ (також Nouociuitanensis)[4]). Щоби згадані професори були близшими крівняками Бенедикта, — про се він ніколи не згадує, хоч до сього була не раз хороша нагода[5]). Правдоподібно ні, — всеж таки — здаєть ся — нема найменьшого сумнїву, що вони походили з одного великого та численного в Новому Містї роду Гербестів, якого поодинокі члени, а навіть сїм'ї — може вже й не тямили свого спільного походженя. Замітимо ще, що рівночасно з Бенедиктом записав ся в р. 1548 на краківський унїверситет ще й його земляк та іменник Леонард Гербест, син Мартина[6]). Чи і сей Леонард був „якимсь“ крівняком Бене-

---

1) Заленский, стр. 754.

2) В цитованих Periodicae responsionis libri V, liber V.

3) Wisłocki, Liber diligentiarum facultatis artisticae universitatis Cracoviensis, pars I (1487—1563), Cracoviae, 1886, стр. 419, 420.

4) Ibidem.

5) Як раз в згад. Periodicae responsionis libri V, в книжцї V.

6) Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomi II, fasciculus II. Editionem curavit Adam Chmiel. Cracoviae, 1892, стр. 333.

дикта — на се теж не маємо найменьшого сьвідоцтва. Знаємо лишень, що і він записав ся не инакше, а „Leonardus Martini Herbest a Noua ciuitate...“[1]). Не вжеж отже з сього справдї виходило-б, що усїх тих Зеленевичів, чи там Зелевичів або Зелїньских переслїдувала якась манїя перемінюваня родових імен?! — По нашій думцї Бенедиктове родове призвище було рішучо Гербест: усякі иньші нїчим не поперті гіпотези позістануть все — пустими гіпотезами, і більш нїчого.

При сїй нагодї годить ся запримітити ще одно. Як вже зі сказаного виходить, Бенедикт Гербест був рішучо походженя міщаньского. Підношу се з натиском тому, що дехто вважає Бенедикта „галицьким шляхтичем“[2]).

Батько Бенедикта Гербеста звав ся Станїслав, а мати Софія[3]). Серцем домашнього огнища Бенедиктової сїм'ї була мати Софія, — тип побожної середновічньої міщанки-матрони, яка в будень займала ся домашним хазяйством, в недїлю спішила „cultioribus vestibus ornata“ до костела, — а поза тим виховувала свої дїти відповідно старої, доброї рецепти: страх господень — початок мудрости[4]).

Батько Станїслав — справдїшний міщух, що з таким самим спокоєм зносив злиднї та горе, як і хвилї щастя та втїхи[5]). Незаможний, неписьменний сам — усю втїху та гордощі мав у дїтях.

І справдї — доля не поскупила побожним Зілинським сього щастя. Шість синів та чотири донї — отсе був увесь їх скарб, усе їх щастє[6]). Знаємо також, що около 1566 року уся рідня

---

1) Ibidem.

2) Порівнай: Харламповичъ, Западно русскія православныя школы, op. cit., стр. 64. — Ол. Сушко, Єзуїти в заведеню унії на Руси, op. cit., стр. 49

3) „...Stanislaum et Sophiam parentes, adhuc habeo saluos, hanc sexagenariam, illum fere septuagenarium...“ писав Бенедикт около 1565 р. — Periodicae responsionis libri V, L. V, 368.

4) Ось якими словами змалював нам Бенедикт свою матїр: „Videbis simul et matris meae Sophiae in conseruando Timore Dei, qui Sapientiae principium est, perpetuam curam studiumque constans“. Periodicae responsionis libri V. L. V. 370.

5) „Videbis parentis mei Stanislai, nulla literarum doctrina, vna tantum pietate spectati, admirandam in aduersis rebus hominis idiotae fortitudinem; in prosperis vero, animi nullam elationem...“ Ibidem, 369.

6) Одинайцята дитина — донька Ґертруда умерла за молоду.

тішила ся добрим здоровяєм, а радощам не було кінця коли в гості до стареньких родичів приїхав з далекого Познаня — їх найбільша слава, добрий син Бенедикт, що саме тоді займав високе становище познанського канонїка[1]).

Довідуємо ся дальше, що батько Станїслав був около 1565 р. майже сімдесятьлїтним старцем, а мати Софія числила шістьдесять весен[2]).

Найстарший брат звав ся Яків. Після нього йдуть дальші діти такою чергою: Лаврентий (род. 1524 р.), Аґнеса (1527), Софія (1527), Бенедикт (1531), а по нїм Альберт, Катерина, Іван, Станїслав, Ґертруда і остання Анна (роджена около року 1551)[3]).

Так отже родив ся наш Бенедикт 1531 року[4]), — в добі, що видала в землях старої Польщі багато мужів широкого сьві-

---

[1]) Про те буде бесїда низше. Опис сьої подорожі лишив нам Бенедикт п. з. Wypisanie drogi. Порівнай мою студию: Єзуїти в заведеню унїї на Руси в доберестейській добі, op. cit., стр. 33, 34.

[2]) Periodicae responsionis libri V, L. V, 368. Виходить отже, що батько Станїслав родив ся около р. 1497, а мати Софія около 1505 р.

[3]) Ibidem, 368, 369. Отсе була найблисша Бенедиктова рідня. Крім того мав ще Бенедикт в Новім Містї не мало крівняків — між міщаньством та між двораками маґнатських родів Гербортів, Тарлів, Баржів і иньших. „Mitto reliquos affines et propinquos meos, non solum apud ciues suos, verum etiam apud clarissimos ordinis Equestris viros, apud illustrem Herbortorum, Tarlonum, Barzonum, (ut alios non commemorem) familiam, propter humanitatem et hospitalitatem in omnes singularem, magna in gratia positos..“ Ibidem.

[4]) „...Susceptus tandem et ego sum in lucem, circiter Annum Christi 1531“ Ibidem, 369. — Заслужений автор історії польської лїтератури, Вішнєвский, посував свою неприхильність до Бенедикта Гербеста дещо за далеко. У нього Гербест — се плиткий ум (płytki rozum, H. L. P., т.VI, стр. 151), що не знав навіть гаразд, коли він родив ся. Вішнєвский не вагав ся навіть змінити догідний собі текст — буцїм то Гербестового висказу. Після Вішнєвского мав був Гербест так о собі сказати: „Si itaque scire velis, natus sum inter annum Christi 1524, quo tempore Russia a Tartaris vastata, patriaque mea Neapolis incensa fuit“. — „Sam więc dobrze nie wiedział“, додає Вішнєвский, „kiedy się urodził“ (!). Тимчасом Гербест чогось подібного нїколи в своїм житю не сказав! Нема найменшого сумнїву, що Вішнєвский спрепарував собі після своєї вподоби отсей висказ Бенедикта:

„Si itaque scire uelis (в иньших виданях uis), inter annum Christi 1524 (quo tempore Russia a Tartaris uastata, patriaque mea Nea-

тогляду та високого полету і настрою. Вистарчить згадати лишень такого Яна Кохановского, Лукаша Ґурнїцкого, Андрія Нїдецкого та Якова Ґурского.

Певно — серед так численної сїм'ї нераз мусїла гостити кума-журба, нераз може заглядало в віконце убогого житла незасібних Гербестів марево голоду та нужди. Та вжеж побожні Гербести зносили з християнською покорою усї злиднї та горе, уповаючи цїлим серцем на бога і добрих людий.

А тих добрих людий тодї ще не бракло. Вони заопікували ся сердечно убогою сїмєю та допомогли Гербестам випровадити в людий їх дїти.

Опікуни Гербестів — се богаті та славні свого часу польські маґнатські роди Гербортів, Тарлів та Баржів (...ut alios non commemorem — додає в однім місци много значно Бенедикт) і їм то завдячують молоді Гербести свої непослїдні становища в пізнїйшім житю, завдячують свою долю[1]).

Тямили се добре Гербести, бо скоро лише полишили вони шкільну лавку та стали пробувати своїх сил на ниві рідного письменства, — не забувають вже в своїх лїтературних працях на своїх добродіїв, присьвячуючи їм свої працї, або згадуючи їх там теплим словом.

„Ponieważ bowiem Rodzice moi i też wszystek Narod nasz, wielką łaskę po W. M. znaią miłośćiwych Panach: czego ia zaprzeć żadnym obyczaiem nie mogę, bo oprócz tego, iż rodźice i przyrodni moi (!) wielkie dobrodzieystwa od W. M. Panow maią: ia też to muszę wyznać, iżem nie

---

polis incensa fuit) et annum praesentem quot anni intercesserint: ab anno praesenti 1560 (в виданю першім, — в слїдуючих виданях відповідні зміни) in lineis posito, aufer 1524, et remanebunt anni qui intercesserunt 36" (або більше — в виданях пізнїйших). Так отже бачимо, що се найзвичайнїйший приклад — арітметичний (віднимане)! Гляди: Benedicti Herbesti Neapolitani, Arithmetica linearis... видане перше (1561 р.), карта 10, оборот. [ч. бібл. ім. Оссол. 5705, а також порівнай видане з р. 1577 [ч. бібл. ім. Оссол. 5705 і иньші]. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 148, 149, замітка 184.

[1]) Periodicae responsionis libri V, L. V, 369.

„Mitto reliquos affines et propinquos meos, non solum apud cives suos, verum etiam apud clarissimos ordinis Equestris viros, apud illustrem Herbortorum, Tarlonum, Barzonum, (ut alios non commomorem) familiam, propter humanitatem et hospitalitatem in omnes singularem, magna in gratia positos..."

mnieysze w Krakowie mieszkaiąc od W. M. vznał, thedy godna iest, abychmy sye wdzięcznymi tych vczynnośći być okazali“ [1]).

Оттакими словами дякує Станїслав Гербест (брат Бенедикта) своїм добродіям та своєї рідні (Przedmowa ku ich M. Panom Barzym, стр. VIII) присьвячуючи їм свій переклад полємічного твору Вінцентия Лїриненського. Нема найменшого сумнїву, що оттим панам Баржим завдячує також і Бенедикт свій побут в краківській Академії, — сей перший ступень свого будучого значіня та слави.

II.

Як провів Бенедикт дїточий вік, заки поїхав на студиї до Кракова, — чи учив ся в якій школї, чого і де, — і хто був тодї його учителем — на се все годї дати тепер певну відповідь, бо про сї лїта маємо в автобіоґрафічних згадках Бенедикта дуже скупі вістки. В кождім разї одначе ми мусимо сумнївати ся, чи хлопчину, якому не було в голові нічого иньшого крім пташачих гнїзд і всяких иньших дїточих пустощів[2]),

[1]) Kśiażki Wincentego Francuza o Dawnośći y o Szerokośći Powszechney Wiary Krześćiańskiey: Dźiśieyszych czasow barzo potrzebne: przed Tyśiącem y Stem lat pisane. Teraz Nowo na Polski ięzyk przełożone przez Jana Herbesta z Nowego Miasta, 1563. Книжка видрукована дуже старанно. Стр. I—IX+1 5+1—85. — Ч. бібл. ім. Оссол. 17989. — Бровн і Бакер приписують отсю брошурку мильно Бенедиктови Гербестови. Подібно і иньші. — Гл. Х. Brown Józef: Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego, Poznań, 1862, стр. 193—196. — Backer: Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus. Liége, 1853—1859, t. III, стр. 354. — Łukaszewicz J., O życiu i pismach Benedykta Herbesta. Archiwum teologiczne, wyd. ks. Jabczyński, Rok I, Poznań, 1836, posz. IV, стр. 462, замітка. — Maciejowski, Piśmiennictwo polskie, т. III, Warszawa, 1852, стр. 186 і т. д.

[2]) Згадуваний вже автор історії польської лїтератури, Вішневский, який, мимоходом кажучи, „терпів“ щось до Бенедикта (мабуть ізза того, що він вступив опісля до єзуїтського чину) інтерпретуючи хибно текст одного із писань Бенедикта (а треба з жалем зазначити, що Вішневский любив часом змінити собі догідний йому текст) — говорить будьто би Гербест дїточий вік „strawił na próżnowaniu“. — Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 148, 149, примітка 185. — Порівнай: B. Herbesti Neapol. Oratiuncula: Qua cum scholasticam deponeret prouinciam, Leopoliensis Senatus in Literariam Remp. prome-

чи такого хлопця везли би убогі родичі на науку до далекого Кракова, та чи таким пустїєм могли-б заопікувати ся богаті меценати. Запримітимо тілько, що сам Бенедикт писав про себе, що хоч він — бач — і родив ся „sub rudi caelo" — то все таки він „literarum et virtutis amans semper fuit"...[1]). Щоби одначе підготовлене молодого спудея було аж незвичайно сьвітле, о тім злишнім видаеть ся й згадувати[2]).

Всеж таки по моїй думцї тут не може бути двох гадок. Молодий Бенедикт мусїв рішучо учити ся в віднім містї в тамошнїй парохияльнїй школї, які тодї можна було стрінути в кождім майже містї і місточку; а мусїв тим більше, коли зважить ся, що Бенедикт вже в 19 роцї житя (а не в 20 як пише Вішневский)[3]) покінчив гуманїора і фільософію, чи там осягнув степень бакалавра вільних наук і фільософії[4]).

Колиж родичі вислали талановитого сина на висші науки до Кракова, на се теж годї відповісти. То лише рішучо певне, що в роцї 1548 вписав ся Бенедикт Гербест в лїтнім речинцї в число студентів ягайлонської Академії, як про се можемо переконати ся із другого тому катальоґу студентів краківського унїверситету, виданого недавно тому д. А. Хмельом[5]).

---

rita praedicabat, стр. 169 (ч. бібл. ім. Оссол. 5714) „...uerum illa eruditio, quam in perfecto requirimus praceptore, non ob ullam negligentiam, sed ob rem hucusque domi angustam, ob aetatem in otio fere exactam, fortassis etiam ob ingenii ruditatem, in me (fateor) non inuenitur..." Чейже годї вважати вицьвіт реторичного патосу — позитивним доказом.

[1]) B. Herbesti, Oratiuncula, qua in deponenda apud S. Mariam schola, Cracoviensi Senatui gratias agere uolebat, стр. 18 (ч. бібл. ім. Оссол. 5714).

[2]) Природна річ — ми-ж знаємо дуже добре, що вписати ся на унїверситет було тодї далеко лекше нїж тепер. Звісна річ, що на унїверситет вписували ся нераз хлопцї без найменшої підготовки, а навіть анальфабети! (Bezold в Histor. Zeitschrift N. F. 44, 3, стр. 466).

[3]) Wiszniewski, H. L. P., т. VI, стр. 149. Порівнай Łukaszewicz: O życiu i pismach B. Herbesta, Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836.

[4]) Про бакалаврат пор.: Morawski K., Historya Uniwersytetu Jagiellońskiego, op. cit., т. I, стр. 205 et seq.

[5]) Album studiosorum universitatis cracoviensis. Tomi II. fasciculus II. (Ab anno 1515 ad annum 1551). Editionem curavit Adam Chmiel, Cracoviae, 1892, стр. 335. — Вписано Бенедикта на стр. 223 a. так: „Benedictus Stanislai Herbest dioc. Premisliensis 4 gr. s." (додано опісля „Canonicus Posnaniensis postea

Одначе ся певна дата не виключає зовсім того, щоби Бенедикт — тодїшним звичаєм — не учив ся перед тим в однїй із парохіяльних краківських шкіл, яких в XV і XVI вв. було в Кракові дванайцять, а може й чотирнайцять[1]). На жаль — на се не маємо також нїяких доказів.

Студиї на краківськім унїверситетї не трівали довго, ледви 3 роки, бо треба піднести, що Бенедикт був записаний на видїлї (факультетї) артистичнім, чи там фільософічнім, на якім звичайно наука трівала три до чотири роки (а часом навіть лишень два роки)[2]).

„Факультет артистичний або фільософічний далеко не дорівнував в краківськім унїверситетї трьом иньшим видїлам, богословському, правничому і медичному. Вправдї був він для себе самостійний — не підлягав в нїчим їх юрисдикциї або висшости, одначе стояв о стілько низше від них, що був неначе передсїнком, або фірткою, яку шкільна молодїж мусїла перейти, бажаючи з часом слухати властивих унїверситетських викладів на однім із згаданих трьох факультетів, і де як раз набувала потрібного приготованя до тих викладів. Доперва сей, що по чотиролїтньому, а виємково вже по трилїтньому побутї на артистичнім видїлї, осягнув наперед ступінь бакалавра вільних наук, чи там фільософії, а опісля маґістра фільософії, що рівнало ся менше більше нинїшному ґімназияльному іспитови зрілости, міг записати ся як звичайний студент на виклади теольоґічні, правничі або медичні“[3]).

Нема найменшого сумнїву, що степень бакалавра фільософії осягнув Гербест зараз по укінченю студий на артистичнім

Jesuita“). Того самого року і семестру записав ся на краківський унїверситет разом з Бенедиктом його земляк та до того й іменник Леонард Гербест, син Мартина. Чи був він й Бенедиктів свояк? Правдоподібнїйше нї. [„Leonardus Martini Herbest a Noua ciuitate Russie dioc. Premisliensis 4 gr. s.“ — Ibidem, стр. 333], як висше.

[1]) Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych. Kraków, 1842, стр. 42; — Zalaszowski, Jus Regni Poloniae, вид. варш., 1741, т. I, стр. 421, lit. 21.

[2]) Пор. Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 9.

[3]) Wisłocki: O wydawnictwie Liber diligentiarum krak. fakultetu filozoficznego, op. cit., стр. 7. — Вже за Кароля Великого так говорили: „debet scholaris ire per viam ad puteum, id est per scientias adminiculantes ad theologiam...“

виділї, а се тому, що вже в 1550 роцї висилає краківська Alma mater молоденького Бенедикта до Львова — на ректора тамошньої митрополїтальної школи[1]), на які то становища висилав краківський унїверситет звичайно маґістрів, а лише часом і бакалаврів[2]). Коли одначе став Бенедикт маґістром (magister artium liberalium) — годї на певно сказати[3]). Правдоподібно зараз після свойого повороту зі Львова, значить 1553 р. і то в місяци липню.

Отсю дату беремо із анальоґічного випадку в житю Гербестового товариша і приятеля Григорія зі Самбора, який рівночасно з ним вернув зі Львова до Кракова, де стрінула його в тім часї така честь і гідність[4]). Природна отже річ, що Бенедикта наділено тодї тим радше такою гідностю, коли зважить ся, що Григорий зі Самбора (Віґілянций) був Гербестовим підчиненим.

Та вжеж нас займає найбільше се, які відносини були тодї на краківськім унїверситетї, який був стан наук, які професори, чи там одним словом — яке богацтво гадок та поглядів на сьвіт міг винести молодий та вражливий ум із тодїшньої краківської Alma mater.

---

[1]) Каже д. Туркавский „swieżo otworzonego gimnazyum we Lwowie..." Та не треба забувати, що він писав ще р. 1878. — Marceli Turkawski, Życie i dzieła Grzegorza Wigilancyusza Samborczyka poety łacińsko-polskiego XVI wieku. — Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. realnego i wyższego gimnazyum w Kołomyi, 1878. Kołomyja, 1878, стр. 18. — Пішов він слїдом иньших польських учених, як Лукашевич в „Archiwum teologiczne" (Ябчиньского), т. I, Poznań, 1836.

[2]) Przegląd powszechny, r. 1888, III, стр. 34 і дальше. — Wisłocki, Z przeszłości uniwersytetu krakowskiego. — Muczkowski, Mieszkania i postępowania uczniów krakowskich, op. cit., стр. 17, 18. — Sołtykowicz, O stanie akademii krakowskiej, op. cit., стр. 589, замітка.

Бакалавр = bacca laureatus, той що отримав вінець з лаврової галузки (laurus, bacca laurea). Таких висилала звичайно краківська Академія на учителїв шкіл фарних. В виїмкових случаях і на управителїв, або учителїв кольоній Академиї. Бакалавреат се найнизший ступень академічних почестий.

[3]) Лукашевич велить Гербестови бути маґістром вже 1550 р., а д. Харлампович в тім же роцї аж доктором. Гл. Archiwum teologiczne, Rok I, Poznań, 1836, стр. 461, 463. — Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, op. cit., стр. 13, замітка 1. — Доктором став Бенедикт по думцї Лукашевича аж около р. 1561. (Ibidem, стр. 464). Зайвим видаєть ся додавати, що д. Харлампович черпав свої відомости про Бенедикта Гербеста з Солтиковича (пор. op. cit., стр. 327).

[4]) Пор. Turkawski, op. cit., стр. 19, 20.

III.

Час студий Бенедикта Гербеста на краківськім університеті впадає як раз на сю сумну добу розвою старої ягайлонської институциї, коли по цілій Европі громом рокотїли нові ідеї, а чудовий сьвіт відродженя — кождому отвирав широко двері святинї незнаних чарівних вражінь краси і гармонії... Отсї нові кличі пукали також і до середньовічних брам краківського університету, самі просили ся в гостї... Та дарма — краківська академія замикала ся щільно перед всім тим, що яснїло чаром сьвіжости, молодости та краси, та з побожним острахом закопувала ся далї в пожовклих фоліялах середновічної мертеччини... Вона ніяк не могла зібратись на відвагу — зірвати з традициями старини, та живій — живе думати... На краківськім університеті цвили ще як найлїпше стократно пережуті, а за кождим разом чим раз більше зіпсуті, виклади арістотелївської фільософиї, опертої на поганих латинських перекладах...[1])

Се була справдї доба страшної мертвеччини, коли то, як каже приятель, а опісля ворог Бенедикта Гербеста, Яків Ґурский, „barbaries illa foedissima regnabat“, коли то молодїж марнувала дорогий час на пустих диспутах „de lana caprina...“ [2])

Були ганебні часи — в історії польського шкільництва. Професори ягайлонської Академиї прямо голодували, та щоби вижити — мусїли дуже часто шукати засобів до житя поза мурами університету, жити з приватних лекций... Нарікали на се вже сучасні, як звістний поет Ян Кохановский, учений Яків Ґурский та і наш Гербест [3]). І сумно лунали голоси таких людий як Шимон Марицкий з Пільзна та Фрич Моджевский....

А тим часом молодїж цїлими роями вандрувала за границю — шукаюти на чужинї, — на чужих університетах висшої

---

[1]) Wisłocki, O wydawnictwie Liber diligentiarum, op. cit., стр. 7, також: Wiszniewski, Morawski, op. cit. — Замітні передовсїм дуже влучні уваги д. Віслоцкого.

[2]) „De Periodis atque numeris oratoriis libri duo“. Cracoviae, 1558, Передмова до Петра Мишковского.

[3]) Про се низше ширше.

осьвіти. Її не подобала ся ні ся консервативна закраска краківського університету, ні зрештою сама наука, яка рішучо не заспокоювала молодечої жажди сьвітла [1]. І ми не чудуємо ся, коли у сучасного Кохановского читаємо гіркі нарікання і докори, що осьто Поляки волять слати своїх синів до Італії або до Німеччини...[2]

Бачили се передові люди добре, та старали ся зарадити злому, як розуміли... Щоби звабити молодіж до Кракова спроваджували вони з Італії славних учителів, — оплачуючи їх солоно, нащо опісля шляхтичі нераз нарікали, виводячи свої жалї навіть на соймах...

Перід вели між тими меценатами — краківські біскупи. Сьвітлий ряд оттих в більшій може мірі гуманїстів та прихильників штук і наук, як епископів — починає безперечно Томіцкий (1524—1535) [3]... Після нього тягнеть ся неперерваною чергою ряд мужів, яких імена то більше то менше лучать ся з историєю гуманїзму в Польщі, як Петро Ґамрат [4], Самуїл Мацєйовский [5], Андрей Зебжидовский [6], Филип Паднєвский [7] і т. д.

Всї вони — опікували ся горячо здібними молодиками, висилаючи їх на науки за границю, передовсїм до Італії; — але і краківського університету вони не забували, спроваджуючи до Кракова великим накладом стороннїх учених [8].

Одно із перших місць займає між тими епископами-гуманїстами Самуїл Мацєйовскій (1545—1550) [9]. Сучасні не мають слів похвали для отсього „другого Сократа“. Він все мав около себе — каже Лукаш Ґурніцкий у свойому „Дворянинї“ — гур-

---

[1]) Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 55.

[2]) Kochanowski, Satyr, 1563. Пор. Morawski, op. cit., стр. 97.

[3]) Ks. Ludwik Łętowski, Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. W Krakowie, 1852—1853, т. II, стр. 74—95.

[4]) Ibidem, стр. 105—117.

[5]) Ibidem, стр. 117—124.

[6]) Ibidem, стр. 124—129.

[7]) Ibidem, стр. 129—136. Порівнай також: Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стор. 31—39.

[8]) Ibidem.

[9]) Łętowski, Katalog biskupów, op. cit., стр. 117—124. — Також: Morawski, A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35, 36.

ток визначних учених, не жалїючи на се нї видатків, нї заходів, а Бенедикт Гербест ставить отсього біскупа як первовзір пізнїйшому краківському біскупови, Филипови Паднєвскому, називаючи його „de academia nostra Cracoviensi bene meritum...“ 1)

І не дурно... Двір Мацєйовского — був прибіжищем усїх сучасних краківських учених, а до того спровадив він до Польщі своїм коштом славного ученого та знавця єврейського язика, Франца Станкара та Петра Іллїцина (Illicinus Petrus Italus Senensis), спосібного фільольоґа, знавця клясичних мов...2)

І хоч діяльність отсих двох великих учених на краківськім університетї не трівала дуже довго 3), все таки час університетських студий Бенедикта Гербеста паде як раз на той час, в якім вони учили, та — як побачимо — зробили на нього велике вражінє та вплив.

Імя Іллїцина появляєть ся в Liber diligentiarum вже 1548 р. 4). В салях викладових Ґалєна і Птольомея читає він твори Ціцерона та Птольомея, учить своїх слухачів поправної греки та латини, та впоює в молоді серця любов до клясичного сьвіта. На жаль наслїдком недуги не може він впливати на молодїж так, як би хтїв...5) Всеж таки з під його руки виходять в сьвіт

---

1) Гербест, M. Tvllii Ciceronis vita, e scriptis et verbis eiusdem descripta... Cracoviae, 1561 [ч. бібл. ім. Оссол. 5712], Epistola dedicatoria.

2) „Imitare, obsecro“, каже Гербест до біскупа Паднєвского, „cui feliciter successisti, Samuelem Maceiouium, de Academia nostra Cracouiensi Episcopum bene meritum: cuius singulari, et tanto Praesule digna beneficentia, doctissimi trium linguarum doctores, in Gymnasio nostro munifice fouebantur“. Були ними Франц Станкар і Петро Іллїцин. Ibidem. — Гляди також: Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis, pars I, (1487—1563), editionem curavit Dr. Wladislaus Wisłocki, Cracoviae, 1886, Praefatio, p. X, XI, стр. 419, 497.

3) Ibidem.

4) Викладає від р. 1548—1550. Помиляєть ся проте д. Моравский, коли каже, що імя Іллїцина появляєть ся в Liber diligentiarum лишень раз 1549 р. (A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35). Гл. Liber diligentiarum... ed. Wisłocki, op. cit., стр. 282, 419.

5) Hosii Epistolae, т. I, N. 383. Лист Мацєйовского до Гозия.

десятки молодих людий, закоханих на смерть в чудовій красї нового сьвіта... Такими позістануть вони вже до смерти. Невдовзї стануть вони другим вщіплювати ті самі ідеї, ту саму любов, яку в їх серця вщіпив славний гуманїст...

І справдї оттаким вийшов із школи Іллїціна наш Бенедикт: гуманїст в найширшім розуміню слова, закоханий безконечно в чудовім говорі Ціцерона... Тямив він добре, кому він се завдячує та з вдячностю згадував опісля імя свого учителя [1]).

Підчас коли Петро Іллїцин визначав ся своєю правовірностю та привязанем до католицької віри, як каже Бенедикт „Petrum Illicinum syncera fides commendabat...“ [2]), так противно другий учитель Ґербеста, Франц Станкар, дав себе пізнати своїм ученикам — скінченим еретиком...[3])

Про Франца Станкара маємо доволї скупі вісти. Про його побут в Польщі, його діяльність та писання — нема ще досї специяльної студиї [4]). А жаль що нема! Таж читаємо про нього не в одному місцї, що він був одним із головних орґанїзаторів польського реформацийного руху, — отже в кождім разї людина незвичайно інтересна... Нема найменшого сумнїву, що був се муж великої науки, який робив на своїх слухачів величезне вражінє.

Був він родом з Мантуї (1501 р.) [5]) Вітчину кинув не добровільно, а примушений, наслїдком своєї прихильности до реформацийного руху. По короткім побутї в Швайцариї — перебував в Відни... Одначе і звідтиля прогнано його, як „еретика“. Було се 1546 р. [6])

---

1) M. Tvllii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria.

2) Ibidem.

3) Пор. також: MS. бібліотеки ім. Оссолїнських у Львові ч. 628, Skrzynecki R., Provinciae Poloniae Societatis Jesu Ortus et Progressus, стр. 16, 20, 21.

4) Його житепись — Encyklopedya Orgelbranda, I. виданє, т. XXIII, стр. 969, 970. — Пор. ще Stan. Orzechowski, Chimaera, карта 15, Annales, 3..., та писання проф. Любовича.

5) Ibidem; — Liber diligentiarum, op. cit., стр. 497. (Mantuanus, Italus), — д. Моравский каже, що Станкар був родом з Верони. — A. P. Nidecki, op. cit., стр. 35.

6) Ibidem.

Чи знав се епископ Мацейовский? Нї! Мабуть і не сподївав ся... Бо чейже сьвідомий Станкарової минувшини не запросив би його до Кракова на професора тамошнього унїверситету...

У Францї Станкарі придбала собі краківська академія безперечно першорядну наукову силу. Був се глубокий знавець грецької та гебрейської мови, що по словам Гербеста „Cracoviae Hebreas non infeliciter literas olim docuit...“ [1]) Та тим часом вийшло невдовзї на яв, що Станкар — „єретик“... Заворушило ся на сю вість у сонних кімнатах краківської Almae matris... Станкар учить, що молити ся до сьвятих, — се „idololatria“! [2])

В одну мить — Станкара в Кракові не було!...

А при всім тім — мусїла се бути з всякою певностю одна із симпатичнїйших появ між краківськими професорами, коли то Бенедикт з певною нїжною тугою та чутєм так згадує свого учителя: „Quod si Deus Francisco Stancaro tunc saniorem fidem dedisset: brevi tempore Academia Cracouien. inuentutem Graecae et Hebraicae linguae non omnino rudem habuisset...“ [3])

Мусїла се бути людина, що вміла робити вражінє, та глубоко впливати на душі своїх слухачів, коли і в свій короткий побут в Кракові все таки з'умів він своїм доктринам з'єднати гурток прихильників...

Між „уведеними“ був також — Бенедикт. „Так, так! повірив я нерозумно Францови Станкарови, нарікав опісля Гербест, повірив його науцї, що молитва до сьвятих угодників се ідолопоклоньство“ [4]) І він жалував гірко свойого нерозумного вчинку...

---

[1]) M. Tvllii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria.

[2]) Benedicti Herbesti Neapolitani, Aliquot Epistolae, Cracoviae, 1561, (ч. бібл. ім. Оссол. 5704), B. Herbesti, Epistola II.

[3]) M. Tvllii Ciceronis vita, op. cit., Epistola dedicatoria.

[4]) „Non diffiteor et ipse, primo vitio me quondam obnoxium fuisse. Francisco enim Stancaro, qui Cracoviae Hebraeas non infeliciter literas olim docuit, quum Sanctos Dei Invocare Idololatriam esse praedicaret, stulte (mihi crede) credideram“. Aliquot Epistolae, Epistola II.

„Stultus itaque, mi frater, fui: temerarius tamen neque fui, neque posthac aliquando velim esse...“ [1])

Отсей маленький епізод на порозі громадяньського житя Гербеста врізав ся глубоко в його память. Жаль та певну гореч ізза свого хвилевого забутя стрічаємо й опісля нераз в Гербестових писаннях. Хто зна', чи отся дрібна на перший погляд подія не вплинула також на його пізнійше житє, віддане зовсім на услуги католицькій церкві.

Ще одного із своїх учителів згадував Бенедикт теплим словом: Яна Леополіту; чи одначе звісний видавець першої польської біблії впливав яким чином на свойого талановитого ученика — не знаємо. Певне лишень то, що їх відносини були дуже інтимні, та що в учителю знайшов Гербест вірного приятеля [2]).

IV.

„Також завізвано добродіїв „конзулїв“, щоби постарали ся для школи иньшого ректора, а то молодцї та хлопцї зовсім занедбують ся... А добродії конзулї обіцяли від нового чверть-року proxime Penthecostes постарати ся для школи нового пильнійшого ректора...“ От таке читаємо під 1550 р. в актах львівської латинської капітули [3]).

---

[1]) Posteaquam etenim Catholicos Verbi Dei magistros audiui: Sanctis Dei cum Christo in coelis regnantibus, non plus quam nobis, in hac misserrima vita exulantibus, tribui perspexi. Stultus itaque...“ і т. д. — Ibidem.

[2]) Benedicti Herbesti Neapolitani, Orationis Ciceronianae quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio (ч. бібл. ім. Оссол. 5714), 1560, стр. 24. — „Non minore solicitudine tenebaris, Joannes Leopolitane, qui e praeceptore fideli in amicum fidelem mutatus...“

Годить ся ще зазначити, що на час Гербестових академічних студий припадають ще завязки дружних відносин до ровесників, як: Якова Ґурського, Григория зі Самбора, Андрія Барґеля та иньших чільнійших людий сьої доби.

[3]) 1550 р., львівська капіт., f. sec. p. Reminiscer. „Item admoniti sunt Dni consules, ut prouiderent scholam alio rectore quia adulescentes et pueri penitus negliguntur. Et Dni Consules promiserunt a quartali proxime Penthecostes prouidere scholam alio dili-

Як бачимо ректор львівської митрополїтальної школи провинив ся тяжко: про школу не дбав, занедбував ся, а школярі по містї пустували.

Так дальше бути не могло... Львівські райцї мусїли роздобути „alium diligentiorem rectorem“...

І справдї — в назначенім часї з'явив ся на становищі львівської митрополїтальної школи чоловік, який не лише що був „пильнійший“ від свого попередника, але навіть поставив поручену собі інституцию так високо, як нїколи до тепер.

Оттим пильнійшим ректором був Бенедикт Гербест.

Найкрасшою добою не лише в історії митрополїтальної школи, але і в інтелектуально-умовім житю львівських міщанських родів була безперечно друга половина XVI в.[1]).

Старовольский та Сарнїцкий, Кльонович та Бенедикт Гербест[2]), і много иньших мужів, яких у себе гостили львівські дуки, не мають прямо слів похвали для тодїшного львівського міщаньства... І справдї — gentis primus honor sacra Leontopolis (Кльонович, Роксолянїя) славив ся тоді добробитом та заможностю, а далекі подорожі на Схід і на Захід, живі тор-

gentiori rectore“. Книга капітули лат. льв. 82, II, стр. 234. — Отсю цїнну замітку завдячую я ВП. П. Проф. Фінклеви, за що складаю йому оттут сердечну дяку.

[1]) Łoziński Władysław: Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. We Lwowie, 1892, стр. 223, 224.

[2]) ...„Qui vester sit in Literariam Rem publicam euisque studiosos amor, clarissimi senatores, fere triennium in urbe vestra scholasticae praefectus provinciae, non potueram non experiri“. Benedicti Herbesti Neapolitani Orationis Ciceronianae, quam ad Quirites post suum ab Exilio reditum habuit, Explicatio... Cracoviae, 1560, [Ч. бібл. ім. Оссол., ч. 5714] стр. 156.

...„Tanta enim est vestra in bonas literas et huius scholae praefectos benevolentia...“ Ibidem, стр. 162.

„Cur non itidem aliae civitates (unam excipio Cracoviam) tot Baccalaureos, Magistros imo et Doctores in sua Rep. detinent? cur tot titulis non sine labore, non sine multo sudore quaesitis non gloriantur?...“ Ibidem, стр. 163.

„An non hoc magnum est summi in Musarum cultores amoris argumentum, quod omnes eos, qui hac in schola vestros liberos instituebant, partim rebus sacris praeesse, partim urbis politiae gubernatores datos esse videamus?...“ Ibidem, стр. 163.

говельні взаємини з казочним Орієнтом..., все те витворювало у Львові якусь не буденну атмосферу, подражнювало уяву та будило в розбурханих душах львівських купців бажання артистичних розкошів, замилуване в штуках і науках... І славно гостили між собою львівські купці-меценати людий науки та знаменитих артистів, яких память живе ще й до тепер...

В оттакій то атмосфері та серед таких людий судило ся Бенедиктови прожити несповна три роки (fere triennium) [1].

На ректорство митрополітальної школи у Львові зовсім не бракло охочих кандидатів. Були се для нашого Бенедикта не аби які соперники: у них були не лише можні протектори, але й науковими степенями перевисшали вони Бенедикта. Та тим разом щасте послужило більше Гербестови.

Чудні були тоті львівські патриций тай тілько...

„Тямлю я добре, — говорив наш Бенедикт до львівських сенаторів, — тямлю се добре, що ви з поміж тілько мужів і талановитих і вчених вибрали як раз мене на надстоятеля вашої школи... І не здали ся на ніщо ні їх порученя впливових людий, ні навіть висший научний степень... А хоч я вам дав ся пізнати ледви якоюсь там ледачою віршою та нікчемними писаннями до приятелїв, — ви все таки наділили мене, незнаного, ось такою почестю“ [2]).

Побут Бенедикта у Львові — се незвичайно важна хвиля в його житю. Отсе був перший поважний крок в публичньому житю двайцятьлітного молодця, перший ступінь в його поході — до слави. Тут мав він в перше хорошу нагоду пірнути в сам вир граничного рухливого міста, приглянутись пестрому житю тодішного напіворієнтального Львова, обертати ся серед найріжнороднійших людий всіляких народностий, пізнати їх взаємні відносини, їх звичаї та обичаї, зрозуміти їх бажання,

---

[1]) Ibidem, стр. 7, 156, 172 і т. д.

[2]) „Meministis si quidem probe, me itidem decet meminisse, quibus et qualibus viris, in commendata gymnasii vestri administratione, me vix antea vobis notum, idque ex carmine rudi et impolito, literulis etiam incultis ad amicos datis, praetulistis ita, ut apud vos non magnorum prudentissimorumque virorum commendatio, non superior literariae dignitatis gradus tantum valuerit, quo minus mihi totius civitatis pignora, quibus formandis praeessem, commiteretis“. Ibidem, стр. 163.

стремлїння та інтереси. Очевидна річ — головним його занятєм все таки був провід митрополїтальної школи, якому він віддав ся цїлою душею... Одним словом — в тім не буде пересади, коли скажеть ся, що побут Бенедикта у Львові — се для нього прегарна школа житя, яка — як побачимо — принесла йому опісля прехороші овочі...

І з певним подивом глядимо ми тепер на отсю постать з давньої минувшини та з певним зворушенєм читаємо тепер його щирі слова, що плили з глубини його душі.

„Quis, quaeso, Deus uobis eam spem de me conceptam inspirauerat? quis tam ponderosum onus iuuenilibus humeris imponendum esse persuaserat?“ [1]).

В двайцятім роцї житя!... І розумів добре Бенедикт сей важний момент на самім вступі своєї громадянської дїяльности, що мав стати першим ступенем його будучої репутациї та вимовними словами дякував опісля львівському сенатови за се, що своїм довірєм надїлив не кого иньшого, а як раз його, — двайцятьлїтного молодця...

„Quibus itaque verbis pro tam eximio, quod accepi beneficio, pro tam beneficia quam experior uoluntate, uobis, Senatores, agam gratias? Si pro talibus in me promeritis, uobis dignas non egero gratias, habere tamen, quamdiu uita superstes manebit, haud negligam...“ [2])

І треба признати: — лїпшого вибору на ректора львівської школи Clarissimi Senatores не могли зробити... Бо хоч вони і могли вибрати собі когось із краківських маґістрів, значить когось, що рішучо стояв науковим ступенем висше від Бенедикта, так з другої сторони зваживши, що Бенедикта стрінула така честь в дуже молодім віцї, стрінула зовсім несподївано, тодї й зрозуміємо, що так дбати про добру славу порученої інституциї, як про неї дбав Бенедикт, — міг лише двайцять лїтний безгранично вдячний та рівночасно сильно амбітний молодець, який з утоми та пересиля ляже радше в домовину, нїж соромно лишить поле... Лишень він міг цїлий віддати ся основній реформі львівської школи — він, що так високо ставив становище учителя та його післаництво..

[1]) Ibidem, стр. 163.
[2]) Ibidem, стр. 168.

Першу певну вістку про школу у Львові стрічаємо під 1400 р. Була се мійська, парохіяльна школа, що стояла під опікою церкви, а доглядом міста. Значінє її змогло ся більше тоді, коли славний львівський арцибіскуп Григорий з Санока перемінив, чи там злучив її зі школою митрополітальною [1]).

Незабаром стала отся нова schola metropolitana кольонією краківської Almae mater, а тим самим її значінє та слава зросла дуже високо, — чим очевидна річ — львівські патриций чванили ся не мало.

Коли львівська митрополітальна школа стала кольонією ягайлонської Академиї, значить — коли стала брати з відтиля учительські сили — на се годі відповісти. Що звичай такий був вже в XVI в. — в тім нема найменшого сумніву [2]).

Правдоподібно після умови між капітулою і мійською радою з р. 1514 [3]) — ректор митрополітальної школи мав бути все студентом краківського університету та мати що найменше степень бакалавра, а радше маґістра, або й навіть доктора тої Академиї [4]). Право вибору такого ректора мали львівські райці. Вподобавши собі між краківськими маґістрами, а ча-

---

[1]) Про львівську митрополітальну школу гляди нарис проф. Фінкля в його праці: Finkel (i Starzyński), Historya Uniwersytetu lwowskiego, Lwów, 1894, стр. 1—11. — Łukaszewicz, Historya szkół, op. cit., t. III, стр. 461, 464. — К. Харламповичъ, Западнорусскія православныя школы, op. cit., стр. 13, 14, 17—20. — Leopoliensis Informatio super dubio, utrum constet de Jure quaesito Universitatis Cracoviensis, ad Scholam Metropolitanam Leopoliensem uti et tanquam Coloniam suam Academicam nunquam in controversiam vocato (бібл. ім. Оссол., ч. 6517). — Львівський мійський архів, фасц. 44. — Heck I. K., Życie i dzieła Zimorowiczów, Kraków, 1884, стр. 43 і дальше.

[2]) Łukaszewicz, Historya szkół, op. cit., т. III, стр. 461, 464. — Катальоґ ректорів митрополітальної школи, який зібрав автор брошури: Leopoliensis Informato super dubio... п. з. Series et ordo magistrorum et baccalaureorum Univ. Crac. rectorum scholae metropolitanae Leopoliensis (передрукував Łukaszewicz, Historya szkół, т. III, стр. 466) є так неточний, що шкода й за нього згадувати.

[3]) Є ту мова про так звані „Compacta“ з р. 1514, затверджені Жиґимонтом III. 18. XI. 1592 р. — гл. Львівський мійський архів, фасц. 44, Leop. Inform. s. d., Finkel, op. cit., стр. 6, зам. 4.

[4]) Finkel, op. cit., стр. 7.

сом і між бакалаврами[1]), відповідного кандидата — представляли його львівській лат. капітулї та за її згодою впроваджували його в урядоване.

Так отже між львівською митрополітальною школою а краківською Академією була кріпка звязь духового споріднення: тут цвила наука, „що плила безпосередно з великого жерела польського знаня, з ягайлонської Академії“[2]). Очевидно отсей splendor et dignitas — наслїдком такого споріднення — цїнили високо львівські патриций та не раз опісля кидали тим в вічі єзуітам, що то своєю колеґією могутно підірвали її повагу, поки остаточно — не зложили її до гробу...

Всеж таки в часї свого розцьвіту (друга половина XVI в.) — була львівська митрополітальна школа по тодїшним гадкам рішучо висшою шкільною інституциєю[3]), подібною зовсїм до тодїшних так званих мійських латинських шкіл, які тоді можна було стрінути не лише в Польщі, але і в Німеччині[4]).

Тодї ще школи не дїлились, подібно як тепер, на елементарні та середні. В такій латинській школї починали все від науки читаня тай писаня, а більша часть школярів (очевидна річ — убогих, де їх було подостатком) вже тим кінчила звичайно свою „осьвіту“, і лишень виїмково здібні та сини богатих родичів переходили до висших відділів, приготовлялись до Академії[5]).

Правда — відповісти з всякою певностю на сю будь що будь до тепер ще спірну квестию, чи львівська митрополітальна школа була висшим шкільним закладом, чи нї — се річ не легка. На то треба би мати під руками автентичні акти, що до її розкладу і пляну наук, що до числа і віку учеників і т. д. і т. д., а сього всего — на жаль — тепер мати годї.

---

[1]) Примїром може служити ось хочби й сам Б. Гербест.

[2]) Finkel, op. cit., стр. 7.

[3]) Що се була висша школа, про се сьвідчать вже й хочби навіть імена її ректорів, як Станїслава зі Львова, Андрія з Бохнї, Любельчика, Варґоцкого, — а пізнїйше Яна Урсина, автора звісної латинської ґраматики, що вийшла у Львові 1592 р., Адама Бурского і т. д. Finkel, op. cit., стр. 9, 10.

[4]) Paulsen Fr., Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten, Leipzig, 1885, стр. 466. — Також проф. Фінкель, op. cit.

[5]) Finkel, op. cit., стр. 8.

Одначе, по нашій думці, на сю спірну квестию можна дати певну відповідь.

Вже проф. Фінкель у своїй звісній праці про львівський університет підніс з натиском се, що ми про львівську митрополітальну школу не маємо докладних відомостий ні що до числа учеників, ні що до рокладу наук[1]). Невважаючи на се, опираючись на анальоґічних відносинах по иньших сучасних висших катедральних школах, дуже влучно відгадує фактичний стан львівської митрополітальної школи, ставить гіпотези, що зовсім відповідають її фактичним відносинам[2]).

Тут міг би хтось замітити: алеж бо ми не маємо автентичних дат, — отже якже тут говорити про фактичний стан львівської школи?

Відповімо так: річ природна — всесторонних та деталїчних автентичних відомостий, чи там записок з сього часу ми не маємо, одначе маємо документ, що може нам заступити отсей ідеальний плян наук львівської митрополітальної школи, коли вже й не маємо тут до діла з справдїшним, ориґінальним її розкладом наук.

Я маю на думці той розклад наук, який у львівській митрополітальній школї завів ніхто иньший, а як раз молоденький Бенедикт Гербест.

(Дальше буде).

---

[1]) Ibidem.

[2]) Ibidem. З одним лишень годї згодити ся. Шан. професор догадує ся, що від часів гуманїзму учили у львівській митрополїтальній школї також грецького язика. Доказом сього — по думцї ш. професора — може служити також звісний „Порядокъ школьный или уставъ ставропиг. школи“ (стр. 8, замітка 3). Так годї! Культурні впливи Византиї — чейже не можуть бути мірою західноевропейських течій в Польщі. Та й сама анальоґія анахронїстична. [Повний заголовок такий: „1586, Января 1. Порядокъ школьный или уставъ Львовской Ставропигійской братской школы“ — Акты Ю. З. Россіи, т. II. N. 154, стр. 181—184.

Miscellanea.

Незаплачене київське подимне.

Прилучені 1569 р. до Польської корони українські землї досить швидко вкладали ся в рами нового устрою — але не там, де сей новий устрій приносив з собою меньше приємні новини, особливо в Київщинї, „яко на Українї“. Плата подимного, в заміну иньших даней і оплат, була новиною, і як показує поданий низше документ, знайдений в Литовській Метрицї (т. зв. Руській Метрицї) Московського Архива Министерства Справедливости (Записи В. кн. 11 л. 100), тут з ним не спішили ся: в 1596 р. ще не було плачено подимного від самого 1569 р. (підозрівати справедливість сього факта не бачу причини) *), і мабуть правительство робило в тім напрямі проби не конче успішні, коли вкінцї подарувало всю сю подимну залеглість двом заслуженим воякам за заслуги; очевидно, воно стратило надію стягнути сей податок, коли так за нїщо його відступило. Чи удало ся обдарованим щось стягнути з київських обивателів, зістаєть ся нам незвісним.

Подымне киевское Лысаковскому и Коморовскому.

Жикгимонт третий. Ознаймуемы тым листом всѣмъ вобець и кождому зособна, нинешнимъ и напотомъ будучимъ, иже што обыватели земли Киевское вшелякого стану кондиции людей не платили подымного

*) В виданню д. Яблоновского (Źródła dziejowe т. XX) подимних тариф з київського воєводства для XVI в. не бачимо; не знахожу їх і в своїх записках з архиву Коронного Скарбу, але на повність їх не положу ся.

от летъ двадцати и далей, и не заховали се в той повинности по обычаю иных землъ наших, з немалою шкодою скарбу нашого, ино мы господаръ прречоное подымное з ласки нашое господарское отдали есмо урожоным Еразмови Коморовскому и Станиславови Лысаковскому, слугам нашим, якоже и тым листом нашимъ за ихъ верные уставичные и добре загорлованые на войнах наших службы даемо вечными часы, с тым докладомъ, же они за тую толко двадцат лет и килка, почавши от року унии Любелской ажъ до нинешнего року деветдесят шостого обывателъ землѣ Киевское тое то подымное выбрати мают и на свой пожиток обернути волни будут; которого то выбраня через нихъ прречоного подымного за тые помененые роки скарбъ нашъ и нихто иный вжо на обывателахъ киевских за квитами прречоного Комаровского и Лысаковского поискивати и о то их труднити ниякии способом не мают и не можетъ вечными часы. Ведже от нинешнего вже року по старому, яко в иных земляхъ нашихъ заховует се около того подымного, обыватели наши киевские заховатисе мают. Што всѣмъ вобецъ, до которых ведомости сес нашъ листъ прыйдет, а злаща обывателем земли Киевской духовного и свецкого стану людем подданым нашим ку ведомости приводечи росказуемъ, абы сте прречоное подымное за тые лета яко вышей ест написано водлуг сего листу и данины нашое никому иному одно помененым Лысаковскому и Коморовскому, кгды тым листом нашим обвещени будете, кождый подымное до рук им отдал и справедливе заплатил, иначей не чинечи с повинности своее и для ласки нашое королевское. И на то дали есмо сес нашъ лист с подписом руки нашое королевское, до которого на болшую твердост и печат нашу корунную притиснути есми казали. Писан у Варшаве лета божого нароженя тисеча пятсотъ деветдесят шостого месяца октебра десятого дня, а панованя кролевствъ нашихъ полского девятого а шведского третего року. Sigismundus Rex. Florian Oleszko.

Михайло Грушевський.

До руської бібліоґрафії XVIII в.

До числа бібліоґрафічних рідкостий руського кирильського друку давнїйших віків, згаданих мною в давнїйших томах „Записок“ та в Збірнику історично-фільозофічної секції т. V, можу отсе додати ще одну, знайдену мною недавно в гарній бібліотецї о. Вол. Садовського в Перемишлї. Між иньшими інтересними друкованими та рукописними книжками сеї бібліотеки єсть також спорий фоліянт книги „Medytacye Albo Rozmyślania Na Ewangelie przypadaiące Na wszystkie Niedziele, Dni,

y Swięta Uroczyste całego Roku według Obrządku Swiętey Wschodniey Cerkwie; z przydatkiem na końcu Rozmyślania dla Kapłanów tak Zakonnych, iako y Swieckich, na zabawę ośmiodźienney Bogomyślnośći rozdźielonego, *przez Wielebnego X. Jozefa Pietkiewicza Zakonu Swiętego Bazylego W.*, *niegdy Konsultora ordinis*, *y Starszego Byteńskiego*, zebrane y spisane. A teraz z tychże Medytacyi Reiestrami: Pierwszym na Dni Wielkopostne, Swięta Uroczyste etc. według Obrządku *Swiętey Wschodniey Cerkwie*; Drugim na Niedźiele y Swięta *według Obrządku Swiętego Kośćioła Rzymskiego*, nie tylko Bogomyślnośćią się bawiącym, ale y Kaznodźieiom potrzebnych wydrukowane Pierwszy raz Z Pozwoleniem Starszych [.] W Typografii J. K. Mosci Poczaiowskiey u WW. OO. Bazylianow Roku Pańskiego 1754 (fol. стор. 488 + 6 стор. реєстрів + 1 стор. милок друку). Обложка сеї книги давня і значно знищена на рогах; на внутрішній стороні чільної обложки приліплено одну картку fol., з правого краю також значно знищену, друковану по однім боці кирильськими буквами звісного Почаївського типу XVIII в., зрештою без означеня місця й року друку, один із тих принагідних друків, які в XVII і XVIII в. видавано в великих відпустових місцях, головно в Київі, і продавано побожним прочанам, чи то як память з відбутого відпусту, чи то з иньшою метою, признаючи, як у отсьому випадку, таким свисткам певну чудотворну силу на рівні з сьвічечками сьв. Варвари, поясами від болю в крижах, перами з крил сьв. Михайла і т. и. артикулами черничої спекуляції на побожну легковірність. Картка знайдена мною в бібліотеці о. Садовського доказує, що сей звичай, перенятий зрештою Русинами від латинської церкви, практикував ся в XVIII в. і в Почаєві. Ось бібліографічний опис того рідкого, бібліографами доси не завваженого листка. Піваркуш fol. був троха більшого формату від книги Петкевича і для того при оправлюваню тої книги нашу картку з правого боку і з гори обкроєно так, що з правого боку відрізано всю дереворитну рамку, якою обведений друк, а з гори половину тоїж рамки. В рамці читаємо на горі титул:

Ра́дости Приноше́нїе

Силою вы́шнягѡ ѡсѣне́ннѣй, и҆ радость ѿ а҆рхагг҃ла прїе́мшей,

ра҃дости прїятє҃лищ҃у,

преблгⷭ҇ослове́ннѣй прⷭ҇но-Дв҃ѣ Бцⷣ҃ѣ.

Під сим титулом уміщений в дереворитній рамці образок икони Почаївської Божої Матери; в низу на тім дереворитї обік кінців ризи Богородицї читаєть ся дата зладженя рисунка, і правдоподібно також друку: 1762. Під рисунком читаємо ось яку молитву:

Бц҃е дв҃о ра́дꙋй сѧ бл҃годатнаѧ мр҃іе, ꙗ҆́кѡ зачала ёси плотїю сн҃а бж҃їѧ.
Ра́дꙋйсѧ, ꙗ҆́кѡ ёгѡ̀ въ чревѣ твое́мъ носи́ла ёсѝ.
Ра́дꙋйсѧ, ꙗ҆́кѡ ёгѡ̀ родила̀ ёсѝ.
Ра́дꙋйсѧ, ꙗ҆́кѡ ёгѡ̀ сосцы̀ пита́ла ёсѝ.
Ра́дꙋйсѧ, ꙗ҆́кѡ ёмꙋ̀ волсвѝ кла́нѧхꙋ сѧ.
Ра́дꙋйсѧ, ꙗ҆́кѡ хр҃та̀ въ црк҃ви по трїе́хъ дне́хъ ѡ҆брѣла̀ ёсѝ.
„[ꙗ҆́кѡ] Хр҃то́съ воскр҃се и҆з' ме́ртвыхъ, и҆ взы́де на нб҃о.
„„ты̀ са́ма на нб҃о взѧ́та ёсѝ.
„„ты̀ дѣвствомъ а҆́гг҃ловъ, и҆ сла́вою ст҃ы́хъ превышша́еши.
„„ты̀ на земли̑ поко́й твори́ши.
„„тебѣ̀ жи́тели нбн҃їи всѝ послꙋ́шни сꙋ́ть.
„„ты̀ ёже хо́щеши ѿ сн҃а твоегѡ' хр҃та бг҃а на́шегѡ и҆спроси́ти мо́жеши.
„„ꙋ҆подо́била сѧ ёсѝ сѣсти близъ прест҃ыѧ тр҃цы.
„„ты̀ ёсѝ мт҃рїю люде́й ѡ҆ѕло́бленныхъ, и҆̀же къ тебѣ̀ прибѣга́ютъ.
„„твоѧ̀ ра́дость въ вѣ́ки не скончаетсѧ.
Бл҃годатнаѧ Мр҃іе, гд҃ь съ тобою.

Мл҃тва къ прест҃ѣй Бц҃ѣ.

[Пре]сла́внаѧ и҆ пребл҃гословеннаѧ дв҃о вл҃чце и҆ бц҃е Мр҃іе, мт҃и хр҃та бг҃а моегѡ̀! невѣсто прест҃агѡ и҆ [животворѧщаг]ѡ дх҃а, ра́досте всѣ́хъ ст҃ыхъ, ра́ю ст҃ы́й, зерца́ло свѣтлости бж҃їѧ, ст҃ѣ́йшаѧ а҆́гг҃лъ, [къ] тебѣ̀ припада́ѧ ѹ҆се́рднѡ молю́сѧ; ѹ҆моли̑ сн҃а твоегѡ̀, и҆ бг҃а моегѡ̀, да ѿпꙋ́ститъ мѝ всѧ́кое [прегрѣшенїе во]л'ное и҆ нево́л'ное, и҆ да и҆зба́витъ мѧ̀ ѿ всѣ́хъ дїа́волскихъ навѣ́товъ. ёй пречт҃аѧ вл҃чце, [. . . . .] возведе́нїе, простри̑ бг҃оно́сныи твоѝ рꙋцѣ, и҆ и҆звлецы̀ мѧ и҆з' глꙋбины̀ грѣхо́вныѧ, и҆ дажды [грѣшно]мꙋ рабꙋ̀ твоемꙋ̀ всегда̀ ѹ҆гѡ́днаѧ сн҃ꙋ твоемꙋ̀, и҆ бг҃ꙋ моемꙋ̀ твори́ти, сла́вѧщи ёгѡ̀ вкꙋпѣ съ[....мъ] ѻ҆ц҃е́мъ, и҆ съ прест҃ымъ бл҃ги́мъ и҆ животворѧ́щимъ ёгѡ̀ дх҃омъ, нынѣ и҆ при́снѡ, и҆ въ [вѣки] а҆ми́нъ.

Мл҃тва вторая къ престѣй Бцѣ.

[Г]же вл҃чце дв҃о бц҃е, пріими̂ недостойнꙋю молитвꙋ мою̀, и̂ сохрани̂ мѧ ѿ наглыѧ смерти, и̂ дарꙋй ми̂ прежде конца̀ покаѧніе.

Отся друга молитва, се мабуть властивий ключ цїлого сього продукту манастирського промислу; нема нїякого сумнїву, що сю цидулу з відповідним благословенством продавано побожним почаївським прочанам як амулєт, як охорону від наглої смерти, що здавна була для всїх вірних християн найстрашнїйшою через те, що чоловік не мав часу висповідати ся, відбути покути, значить, гинув та пропадав не лише тїлом, але й душею. Інтересна також форма сеї молитви, зовсїм відповідна до форми латинських та польських лїтанїй; вона ще зайвий раз показує, що маємо тут документ латино-польського впливу в руській унїятській церкві.

Іван Франко.

Керестурська хронїка.

Вже в часї мойого побуту в Бачцї 1897 р. доходили до мене згадки, що в Керестурі була в когось хронїка, в якій зазначували ся всї важнїйші події, що дотикали сього села, та його кольонїй. Менї описувано навіть вигляд тої книжочки (рукописної) та названо імя її властителя. Зацїкавлений сею справою удав ся я до властителя рукопису з просьбою, щоби менї показав його. Він не зробив одначе того, кажучи, що хтось узяв йому рукопис до Дюрдєва і не звертає. Пізнїйше познайомив ся я вже у Львові з д. М. Ерделї, уроженцем Керестура, що кільканацять лїт тому назад оселив ся в Ліповацу, у Слявонїї. Він запевнював мене також, що такий рукопис бачив і читав та що буде старати ся роздобути його. Його пошукуваня не увінчали ся одначе успіхом і я не побачив таки сеї хронїки, в якій надіяв ся найти вказівки про кольонїзацию тамошнїх Русинів.

Поговір про хронїку не був одначе мітом, як видно з понизшого. Діставши за посередництвом д. М. Ерделї чотири рукописи також від Керестурця, д. М. Туринського, що тепер живе у Керестурській кольонїї Бачинцях, у Слявонїї, я знайшов

в однім із них хроніку, якої шукав довший час безуспішно. Порівнюючи одначе її з тим, що менї говорено про Керестурську хронїку, я приходжу до переконаня, що се лише витяг тамтої і що тамта, значно більша, таки ще віднайдеть ся. Та все таки я вважаю її гідною друку, хочби з огляду на мову, як не на що иньше.

Але хоч як отся хронїка сухенька, містить вона в собі деякі моменти, що заслугують згадки, особливо ті, що полишили навіть по собі слїди в народнїй словесности. Ми бачимо тут згадки про мадярську револющию, про саранчу — і ті самі згадки находимо в народнїх оповіданях [1]). Подибуємо кілька разів звістку про велику воду (між иньшим під 1870 і 1871 роком) — і читаємо про те саме в народнїй піснї [2]), хоч остання походить із пізнїйшого часу, бо в нїй вже згадуєть ся про канал, а його зачали будувати 1872 р. Згадка про те, як на великдень парубки побили війта, найшла свій відгомін також у піснї [3]). Спроваджене і управа рижу зазначені в хронїцї і в піснї [4]), а поділ толоки крім хронїки і оповідань відгукнув ся аж у трьох піснях [5]), які вдалось менї записати.

Про кольонїзацию мало згадуєть ся і тут бачимо досить дивну річ, що про Коцуру, сусїдне село Керестура і рівночасно заселене Русинами з Керестуром, не говорить ся нї словом, а між кольонїями, які вийшли з Керестура та Коцури, подибуємо лише назву одного села, Петровців, хоч повинні б бути й иньші. Отсе й власне сьвідчить найбільше за тим, що хронїка з рукопису д. Туринського, се лише витяг із довшої, бо такі події, як вихід більшого числа людий з села, не такий вже дрібний факт, щоби його не втягнено до хронїки, коли втягано звістки про сніг, велику воду і ин.

Найважнїйший факт одначе, який подибуємо в отсїй хронїцї, то ще один доказ більше національного почутя руського в бачванських кольонїстах. Незвісний хронїкар уважав потрібним не лише зазначити приємний для нього факт іменованя епископом Русина (крижевський епископ, Юлїй Дрогобецький, під якого належуть бачванські і слявонські Русини, походить із пів-

---

[1]) Пор. мою працю: Руські оселї в Бачцї (Записки, XXII).
[2]) Пор. Етноґраф. Збірник, т. IX, II, ч. 383.
[3]) Ibidem, ч. 373.
[4]) Ibidem, ч 385.
[5]) Ibidem, ч. 380—382.

нічної Угорщини і свого часу був катехитом, а опісля крилошанином в Унґварі), але виразно зазначує, що перед тим усї епископи були Хорвати. Тим показує він, що вміє розріжнити віру від національности та що не називає себе Русином єдино задля греко-католицької віри, бо в такім разї не називав би епископів Хорватами. Се може бути також відповідею для тих учених, що закидали менї, буцїм то я зачислюю Бачванцїв до Русинів на підставі самої віри.

Подаю тепер дословний текст хронїки, що виглядає ось як:

Споменъ вични Ке[ре]стурски.

Роки :

1746. Кетъ почали селѣцъ.

1747. Керестуръ насельелъ.

1751. Контрак достали у Керестуре.

1772. Кетъ почали церкву правицъ.

1777. Кетъ булъ сухи рокъ, стато[к] гинул.

1784. Кетъ доправели церкву и пошвеце[ли].

1806. Кетъ статокъ помарзъ на кв[і]тну не[дїлю]

1813. Кетъ вода велька була.

1816. Кетъ теметовъ пошвецели.

1821. Кетъ дзвонъ вельки привезли.

1830. Кетъ тварда жима була, теди крижъ привезли ґу церкви.

1834. Кетъ до Петровцохъ сельели.

1836. Кетъ колера перша була.

1846. Кетъ турню [1]) оправали з бакаромъ [2])

1848. Кетъ ше буна [3]) зорвала у Мадярскей [4]).

1849. Кетъ була шашка [5]).

1850. Кетъ шнѣгу не було.

1853. Кетъ два бурѣ булї, юлія 7, єдна у седемъ годзини, а друга на 12 годзи[ни] скам [6]).

1856. Кедъ вода пришла.

1859. Кедъ церкву правели при водици [7]).

1861. Кедъ новтаруша вигнали, Салая [8]).

---

[1]) Вежу. [2]) Мідяною бляхою. [3]) Революция. [4]) Мадярска — треба додати земля; се термін запозичений в Сербо-Хорватів. [5]) Саранча. [6]) Слово не докінчене і мабуть мильно написане. [7]) Водіца — керниця, в якій мав з'явити ся чудотворний образ; вона лежить недалеко за селом і тепер коло неї стоїть невеличка церковця. [8]) Причина прогнаня сього нотаря невідома менї.

1863. Кедъ сухи рокъ булъ, кед ше луки не кошели.

1865. Кедъ велька курнява була, шнѣх вельки булъ, людзе нье могли с хижохъ повиходзицъ 10 до 20 фебруар[а]; и тотъ рокъ побило жита и герчки тотъ рокъ були.

1866. Кетъ шнѣгу нье було; тотъ рокъ зъ Прайзомъ война була.

1869. Кетъ падалъ дишъ цали рокъ.

1870. Кетъ вода була.

1871. Ище векша вода була.

1872. Кетъ ушъ преходзела вода, насушели риби пейцъ сто мажи; тотъ рокъ почали копацъ вельки беґелъ [1]).

1873. Кетъ бирова [2]) вицагли за власи, Гудака, на велку ноцъ, а вецка позаверали 37 хлапцохъ до Зомбора [3]).

1875. Кетъ почали церкву мальовацъ.

1876. Теди ю докончели (церкву малювати); тотъ рокъ жемъ зогнали у Керестуре.

1877. Маоръ правели на петлю [4]); почали рискашу шацъ.

1878. Нашъ царъ Босну отнялъ.

1879. Кедъ рощтель [5]) коло церкви кладли.

1880. Кедъ тварда жима була; тотъ рокъ буря була велка; на Ілии теди филѣповску [6]) турню зруцело

1884. Кетъ владика булъ у Керестуре.

1886. Кетъ Керестурску церкву закривали зосъ шинґлю и фарбели шинґлю [7]); и тотъ рокъ почали беґель копацъ на сейкохъ; тотъ рокъ кетъ шалукатри цагали на турню, тади двоме майстрове спадли зосъ шалукатру та ше забили; тотъ рокъ забили Папъ Ферка и Радю Михала, нье зна ше, хто.

1888. Теди нападалъ шнѣхъ на Митра; теди велканоцъ була по Дзурю; тотъ рокъ у церкви сгорели два ормани [8]) и чарни крижи и протукула, цо кресцели, и ризи двои и циварва[нь] [9]); у церкви були.

1889. Кетъ Рудолфа, царового сина, на посцелѣ забитого и умартого [нашли]; тотъ рокъ и владика умаръ мар. 4; тотъ рокъ три бурѣ були до тижня, кет ше овси кошели; тотъ рокъ дзвон цагали до церкви 29 октомбра.

---

[1]) Канал (Франца). [2]) Начальника громади. [3]) Зомбор — столиця бачського комітату і комітатських властий та окружного суду. [4]) Се речене мабуть мильно написане, тому й не зрозуміле. Ріскаша — се риж, який коло Керестура сіють на полях, напускаючи на них потрібну воду з канала. [5]) Штахети. [6]) Недалеке село. [7]) Бляха. [8]) Дві шафи. [9]) Сикавка.

1890. Дзвонъ цагали до водици 12 марца: въ єшенѣ нападалъ шнѣхъ тринастого октомбра перши расъ, а други расъ падалъ першого дек.

1891. Преходзела[1]) 26 фебруара и прешла 4 марта... и пошли людзе орацъ и шацъ.

1892. Кетъ положели владику першого Руснака[2]); вше булъ Горватъ.

1893. Кеťъ ярашъ подзельели у марцу; тотъ рокъ в єшенѣ церкву мальовали, иконостасъ злацели.

1894. Тотъ рокъ докончели майстрове церкву по роботохъ и владика булъ опатрицъ церкву, чи добре.

1895. Тотъ рокъ[3])...

В. Гнатюк.

ДР. ОЛЕКСІЙ МАРКЕВИЧ

* 1847 † 5 (18). VI. 1903.

В остатній хвилї, випускаючи сю книжку, довідали ся ми про наглу смерть шановного нашого співробітника, якого статю умістили ми на чолї сеї книжки. Діяльним співробітником нашої часописи був він протягом цілого ряда літ і заразом — вірним приятелем нашого Товариства, дійсним членом якого був. В одній з дальших книжок присьвятимо більшу статю памяти сього поважаного ученого і сердечного чоловіка. Честь його памяти!

[1]) Тут пропущене слово, правдоподібно: жіма (зима). [2]) Дрогобецького. [3]) На тім хроніка урываєть ся.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1902 р. — Часописи українсько-руські.

Літературно-Науковий Вістник доведений був у сім році до поважного числа XX томів. Редаґовано його по тій самій програмі, що й передше, тільки що заборона у Росиї примусила редакторів до зменшення його; головно обмежено останній відділ, т. зв. хроніку. При тому всьому одначе і в тім відділї уміщено богато більших і меньших звісток і критичних заміток, часто й більшої ваги. Виданий після двайцятого тому показчик дасть змогу користуватись легким способом із тої частини. Про белетристичну половину тут не місце говорити, за те обговоримо усе важнійше із т. зв. наукового відділу. Редакция старалась давати богатий та інтересний материял, хоч не всї поля науки були відповідно заступлені. Та в тому годї винити редакцию, що стільки перепон мусить поборювати і так при видаванню сього одинокого лїтературно-наукового журнала на Українї-Руси.

Найінтереснійша розвідка з поля історії нашого письменства — се М. Драгоманова про українське письменство 1866—1873 років (XX). Праця ся почала була друкуватись у „Вѣстнику Европы", але не була скінчена задля цензурних причин. Тут появляєть ся вона у перекладї М. П. По формі — се обговореннє 15-ти книжок в українській мові і кількох річників „Правди", що вийшли протягом згаданих 8-ми лїт; одначе се не проста рецензия, а науковий нарис, писаний з незвичайним критичним хистом, на основі широкого історично-лїтературного

й історично-культурного підкладу, з тим широким закроєм, бистротою гадок і широким знаннєм, як се звичайне у працях Драгоманова. Ціль праці, що приладжена більше для інтеліґентної суспільности в Росиї, має показати неминучу потребу признати горожанські права й українській мові. Що цінне у сїй розвідцї, то зібране анальоґічних прояв лїтературного сепаратизму й у иньших народів: Анґлїйцїв, Нїмцїв, Італїянцїв й ин. Правда, ми мали-б не одно закинути тим анальоґіям. Передусїм історично-фільольоґічна теория про спорідненнє т. зв. руських народів не видержує строгої критики, і діференцияция лїтературної мови прим. в Італїї не богато показує анальоґії з національними змаганнями Українцїв. Одначе треба признати, що такий спосіб арґументовання як раз відповідний був перед forum московської інтеліґенциї. Для неї особливо було інтересне познайомленнє з голосами таких поваг як М. Міллєр про лїтературу на говорах, які наводить автор. Дальше порушена тут і звістна теория Др—ова про три руські лїтератури, теория легка до поборювання з ріжних боків. Аж опісля переходить Д. до характеристики української лїтератури, перепон з боку уряду, її прикмет і хиб. І все те розказано з великою бистротою на широкім історичнім підкладї. Осуд Др-ова буває часом дуже острий, але звичайно і справедливий. Жертвою його критики упав передусїм націоналїзм Ів. Нечуя. Вкінцї збирає автор resumé своїх гадок: слабий розвиток української лїтератури лежить головно (?) в вузькім ідейнім сьвітоглядї письменників, або навіть у повній мертвеччинї їх творів що до змісту; не брак одначе і продуктів, що вповнї заслугують уваги осьвічених людей. Та при тому повинен би Др—ів відповісти ще на одно питаннє: в чому причини тої безідейности і мертвеччини письменників, чи виключно в самих них? Але на се відповіди нема, хоч і як була-б вона інтересна.

Від початку систематично ведений плян редакциї — подавати докладнїйші сільвети новочасних письменників, переводжено й у сьому роцї, хоч меньше, анїж давнїйше. На першому місцї покласти треба розвідку д. І. Франка про М. Старицького (XVIII—XIX). Автор признаєть ся, що мотивом до написання сеї характеристики був звістний процес між д. Старицьким і Александровським за — sit venia verbo — лїтературну крадїж. Для оборони від чужих і своїх підіймив ся д. Франко показати, що таке справдї д. Старицький. Автор характеризує сього письменника як поета і як громадянського діяча, головно в історії розвитку українського театру. Наперед дає короткий, але дуже ядерний погляд на т. зв. епіґонів Шевченка, вчисляючи сюди, може не цїлком справедливо, й П. Кулїша. Епіґони сї (Кулїша таки треба-б тут виймити!) лїтературі не дали нїчого окрім більш або меньш слабого імітовання ідей і форми (головно форми, а з ідей тільки меньше вартї)

Шевченка. Дальше переходить автор до характеристики нової громади в Києві у поч. 70 рр. XIX ст. з Антоновичом і Драгомановим на переді, серед якої виступає М. Старицький. У нього бачить автор рішучий зворот від Шевченкового епіґонства, а се тому, що через нього говорить український інтеліґент до інтеліґента (хиба-ж того нема у Шевченка?). Після кількох дат із житя Ст. переходить автор до розсліду ґенези поезиї п. з. „Поклик до братів Славян“. Як відомо, пок. Драгоманів заявляв прилюдно свої претенсиї до авторства сеї поезиї, яку д. Ст. надрукував під своїм іменем у „Правді“ 1872 р. Сам д. Ст., чи там його донька, переконує автора, що поезия, надрукована у „Правді“, написана без помочи Драгоманова. Д. Франко не важить ся заперечити тому запевненю і волить показати переборщеннє за Драгомановом. Він порівнує докладно обі поезиї і доходить до висновку, що обі поезиї „майже зовсім окремі твори“, а Драгоманів говорив неправду, або нарешті... д. Ст. мав при писанню своєї поезиї під рукою вірш Драгоманова! Нам здаєть ся, що такий вивід кривдить Драгоманова. На основі порівнання самого-ж автора ми виносимо таки переконаннє, що вірш д. Ст. то перерібка вірша Др—ова, дарма, що певні ріжниці у гадках і будові єсть між ними. У тім порівнанню нам дещо навіть неясне. Чому прим. „термін д. Ст., про „рідний розвій родині“ показує проблиск того почутя повного, своєрідного національного розвою, якого Др—в не міг сформулувати собі до кінця житя“ (ст. 61), а термін Др—ова про „волю для люду і мови“ має бути чимось меньше ясним і вузшим? Признаю ся, що термін Др—ова для мене геть яснійший, ширший та глибший, сеж прецізний постулят социяльної і культурної свободи, а не туманний „рідний розвій родині...“ Сам автор говорить троха низше, що д. Ст. зараз дальше по тих словах „затїснює кругозір“ (ст. 62). Все таки чомусь і в тій поезиї Драгоманів мало що не ворог української національної справи, „натомісць Ст—ий — нехай і так, що меньше ясно і меньше конкретно в очах полїтика, та за те вірним поетичним інстінктом (sic!) бажає „рідного розвою родині“ і „хоч троха свободи“ для сього розвою (ст. 63). Автор бачить теж ріжницю у поклику обох письменників до Москаля і знов на користь Ст—ого; для нас, признатись треба, і се не зрозуміле... І так майже до кінця: виходить, що Ст—ий писав незалежно від Др—ого, навіть краще, хиба що найбільше... мав під рукою текст його. Дальше переходить автор до схарактеризовання Ст—ого як лїричного поета, наводить кілька його поезий (з рукописи), між ними одну до Драгоманова, дійсно прекрасну, і на основі того визначає йому високе (хоч не першорядне) місце між нашими лїриками. Нам видаєть ся, що до загального осуду наведено ще за мало матерыялу. Обговореннє драматичної творчости, може найхарак-

тернійшої для д. Ст—ого, автор пропускає з мало зрозумілих причин. Він обмежаєть ся майже виключно на дїяльности Ст—ого коло розвитку українського театру і то передусїм цитує спомини д. Старицької-Черняхівської. Мотиви зазначені на вступі розвідки велїли-б як раз займатись драмами, в які мабуть д. Ст—ий вложив найбільше працї і таланту, і як раз вони стягнули на їх автора докори про перейманнє... Коли треба було очистити його від закидів, то як раз на тому треба-б було спинитись д. Франкови. На закінченнє автор розвідки задержуєть ся над закидами, робленими д. Ст—ому, що буцїм то богато кує слів. Показано тут, що закиди сї безосновні, бо д. Ст—ий мало кує, а як се коли й чинить, то переважно щасливо — зрештою його мова богата, звучна і ядерна (XVIII—XIX).

Другий письменник, що діждав ся одноцїльного обговорення — се Дмитро Маркович. Автор статї, С. Волох, пише про нього з дуже великою прихильністю. Статя написана більш механїчним способом, наперед переказаний зміст його творів, опісля подана загальна сінтеза письменської творчости. Підчеркнено реалїзм М—ча, просту форму його оповідань, але вказано й на деякі язикові недостачі. Ось вкоротцї зібрана характеристика сього письменника: „твори... відзначені такими позитивними рисами як реалїзм, правдивість малюнку, сила і драматичність писаня, чуле серце і щира любов до людини, пильність спостережіня та докладне знаннє життя — становлять собою цїнний і чималий, як що не розміром, то змістом і ідейністю, набуток для нашого вбогого письменства, і се все дає йому певне право на не аби яке місце в рідній лїтературі" (XIX).

З нагоди збірки І. Семанюка „Карби" обговорив М. Грушевський творчість сього письменника. Він дїлить його твори на дві ґрупи, перша — се образки з гуцульського житя, писані без субєктивної закраски, друга — то імітациї лїрики Стефаника. „Карби" цїнні як раз першою ґрупою, перед імітацию остерігає критик автора як перед небезпечною дорогою (XIX).

Статя п. з Народник в українській лїтературі, д. Р—вої (XVII) займаєть ся лїтературно-історичними типами нашої новійшої лїтератури, головно повісти та драми. Підчеркнено демократичний напрям нашого письменства від Котляревського, що виявляєть ся в гуманних гадках, розсипаних по творах, і в мальованню лїтературних осіб як репрезентантів якоїсь поступової демократичної ідеї. Прототипом такого народника д. Р. уважає Возного в „Наталцї Полтавцї". Дальше схарактеризовано Павла Радюка в „Хмарах" Левицького, Михайла і Павла в драмі Старицького „Не судилось", Андрія Петренка в оповіданню Школиченка „Між народ", Гордія Раденка та Демида Гайденка — героїв Чайчен-

кового оповідання „На роспутті“, Богуна в комедиї Д. Маркевича „Не зрозуміли“ та вкінці Мирона у драмі Карпенка Карого „Понад Дніпром“. З виїмкою двох останнїх всї вони теоретики-балакуни, з неясним сьвітоглядом, без найменьшого практичного дїла, часто на скрізь зіпсовані і неморальні. Лише Мирон Карпенка Карого та Богун Маркевича справжні дїячі; хоч вони в дїяльности падуть або зустрічають перепони, все таки вони живі і розумні люди.

У статї: Наша поезия в 1901 р. подає др. І. Франко наперед кілька бистрих заміток про нову нашу поезию й відносини до неї нашої публики, опісля переходить до обговорення поетичної збірки В. Пачовського „Розсипані перли“; оцїнка загалом дуже прихильна. Так само прихильно обговорене „Пальмове гилля“ А. Кримського (XVII). „Альманах“, виданий нашою богословською молодїжю при нагодї т. зв. сецесиї з львівського унїверситета, обговорив д. Ів. Франко у статї п. з. Ultra montes. Автор задержуєть ся тільки на двох статях Альманаха, на працї д. Сушка про Єзуїтів в заведенню унїї на Руси в доберестейській добі та статї Римщука про руську колеґію в Римі. При сїй останнїй д. Ф. підчеркує ту сумну і невідрадну протинародну течію, яка іде серед нашого молодшого духовенства, вихованого в Римі (XVII).

Під загальним заголовком: Новини нашої лїтератури обговорено деякі появи нашої белєтристики, але чинено се мало, треба-б бажати більше позору на сей відділ. Тут, окрім книжки Семанюка обговорено ще: альманах виданий у Чернигові д. Б. Грінченком — „Хвиля за хвилею“. Оцїнку подав д. С. Волох — дуже прихильну, може аж занадто похвалив. Зазначимо тут одну помилку автора, буцїм то комедия В. Самійленка п. з. „Драма без горівки“ вперве появляєть ся у згаданому альманаху; тимчасом сей твір був надрукований у львівській „Зорі“ ще тому, коли не помиляємо ся, лїт сїм (XVIII). Про „Викъ“ (томи I—III) писав д. Франко, але дуже загально, не зазначив навіть нечуваної недбалости редакциї, що не помістила нїчого з О. Кобилянської, а доволї богато вложила маловажного (XIX). Безпощаднїй, а цїлком справедливїй, хоч короткїй критицї піддав д. Вільхівський найновійшу повість Д. Мордовця: „Палїй, воскреситель правобережної України“ (XIX). Н. Кобринська обговорила вкінцї з дуже великою симпатиєю повість Д. Лукіяновича „За Кадильну“ (XX).

У наших театральних новинах знайшли оцїнку (д. Мировця) отсї нові драми: Кропивницького — „Нашествіє варварів“ і „Супротивні течії“ та Яновської „Дзвін до церкви скликає, а сам у нїй нїколи не буває“. Перші дві драми осуджено остро і, переважно, справедливо, остання прихильно, хоч критик показує й деякі похибки її (XVIII).

В справі народного язика забрав голос, невтомний на сьому поли д. Іван Верхратський. Се відповідь на статю проф. А. Кримського, уміщену у минулому роцї в Л. Н. В. (т. XVI). І знов висказано тут багато інтересного, але й дещо такого, на що тяжко буде знайти згоду серед письменників. Взагалї автор мало памятає, що лїтературну мову виробляють письменники, а не фільольоґи. Як ділєтант в тій справі, не буду докладно розбирати гадок автора. Скажу тільки, що цїла хиба, яку має д. В., лежить виключно в тім, що він цїлком самовільно, до вподоби добирає або відкидає поодинокі слова і форми. Одно велить брати від люду (цїлком справедливо), иньше чомусь мусить бути утворене, або взяте з церковного. Правила якогось на таке розмежованнє цїлком не подає. Прикладів на се можна-б навести дуже богато: чом „місто" лїпше анїж „замість", чом „побут" (замість „побит") обідняє що до звуків наш язик? чом закінченнє прикметників: ський гірше від ский, коли перше уживане на $^9/_{10}$ українсько-руської териториї, а друге на $^1/_{10}$? Чому автор рад писати „Славяни", коли ся форма перейшла латинсько-нїмецьке сито, а розум і етімольоґія (на яку так часто автор покликаєть ся) велять уживати: „Словяни"? Попри все те одначе, ще раз зазначу, бачимо у розвідцї д. В. багато дуже цїнних заміток, які слїд би розважити нашій інтелїґенциї, головно нашій щоденній публїцистицї та кругам правників (XVIII).

Про чужі лїтератури писалось у сьому роцї меньше, анїж у давнїйших, і то майже самі переклади: про румунську лїтературу перекладено статю Ґ. Адама (XVII); про болгарську лїтературу 1901 р. Н. Бойка (з чеського) (XIX). З нагоди сьвяткування французькою суспільністю памяти сотих роковин Віктора Гюґо помістив Ів. Франко короткий нарис житя і письменської дїяльности сього „ґалїйського" ґенїя. Згадуючи про два ворожі табори критиків у поглядах на сього поета справедливо каже автор: „Нехай і так, що в величезній, звиш 100-томовій лїтературній спадщинї В. Г. більша половина буде жужелиць та труску, то все таки там набереть ся й щирого золота так богато, що воно напевно переважить не то сотки його критиків, але богато ґенераций поетів та публїцистів, що тепер уважають себе безмірно висшими від него..." (XVIII).

Д. С. Єфремів у розвідцї про національне питаннє в Норвеґії мав в головнім на цїли подати прояву анальоґічну з національно-культурною боротьбою, яку веде наша нация, і показати, що й иньші народи також не від разу уживали в письменстві і школї народньої мови і до того доходять вони серед важкої нераз боротьби. Хоч і як похвальний намір автора, то все таки годї назвати вибір теми вповнї вдатним. Передусїм язикова боротьба Норвежцїв не получена тїсно із

полїтичною і социяльною боротьбою як у нас. Хоч запанованнє данської мови вийшло там із історично-полїтичних причин, все таки новійші змагання для двигнення норвежської мови на ступінь культурної мови була радше випливом сучасних гуманних стремлїнь, дбання про осьвіту і найнизших верстов. Тимчасом у нас ще щось більше грає ролю в національній боротьбі: тут полїтичне, економічне й социяльне поневоленнє важнійше, анїж питаннє, яка має бути лїтературна мова. Тим то язикової боротьби в Норвеґії не треба було називати „національним питаннєм“, бо ним вона не була. Національне питаннє там — се цїлком иньша сфера стремлїнь, з иньшими мотивами й иньшими цїлями. Окрім тої загальної замітки можна піднести закиди на цїлий ряд більших або меньших авторових гадок, розміщених у розвідцї. Наперед займаєть ся автор теоретичним питаннєм про сучасний націоналїзм, обороняє його перед космополїтизмом з одного боку і відмежує від шовінїзму з другого. Цїлий сей вступ слабий і не дає навіть зрозумілого понятя, що таке націоналїзм. Фрази, серед яких автор обертаєть ся, говорять не богато, а ріжниця між націоналїзмом і шовінїзмом означена — mutatis mutandis — відносинами: голоду й ненажертости... Порівнаннє орґанїзму у природі і суспільности поверховне, а збір прикмет, які складають нацию, банальний. Зрештою, по що було писати сей вступ? Що-ж приміром означає фраза: „Ґерманські народи, словянські, Італїя, Греция — тільки за наших часів (XIX ст.) воскресли з могил, де були живцем поховані середньовіковим ладом громадським...?“ Дальше автор переказує коротенько історию Норвеґії, але не без похибок (що буцїм то Скандинавцї прийшли „від Чорного моря і з понад Дунаю“, що „предки теперішнїх Норвеґцїв випхнули первістних тубильцїв краю — Фіннів — далеко на північ, а самі замісь їх осїли ся“, що скандинавська орґанїзация не знала верстви шляхотської*), що буцїм то суспільна діференцияция була дїлом тільки короля Ґарольда, явивши ся як deus ex machina і т. ин.). Опісля переходить автор до письменства й оповідає, як на місце данської мови у новійших часах входить що раз більше людова мова, норвежська. Хибне заложеннє анальоґії тут із українським національним рухом зазначили ми вже в горі (XVII).

До цїкавійших статей в сьому роцї належить дальша частина розвідки д. І. Раковського про поезию в осьвітленню природничих наук (XVII). Вже при оглядї минулого року (Записки XLVII) висловили ми деякі свої замітки з приводу першої частини статї. Сказано

*) Як раз Норвежцї перші із усїх Скандинавцїв витворили шляхту (Dahlmann Geschichte von Dännemark II, 294—382).

там, що автор глядаючи основи та жерела поезиї дійшов тільки до одної з форм поезиї — до ритміки, яку справедливо має за загально-природну прояву. У другій частинї признає він, що ритміка ще не поезия, що поезия буває й без ритміки, а ритмічна будова ще не конче поезия. Отже єства поезиї глядить у чімсь иньшім. Провівши зручну і дотепну аналїзу одної з поезий І. Франка він доходить до висновку, що поезия лежить в удуховлюванню мертвої природи (анїмізмі) та персонїфікованню абстрактів (материялїзациї пропав духа). Таке розуміннє природи подибуємо у всїх малокультурних народів, отже поети се люди що вміють дивити ся на природу оком первістного чоловіка.

Не треба богато доказувати, що такої відповіди на питаннє, що таке поезия, не можна назвати вдачним. Передусїм бачимо тут похибку в самій дефінїциї поезиї: се, що автор говорить, показує тільки, яких способів уживає поезия для відданя своєї істоти у слові — отже займаєть ся тільки одною з форм поезиї. Часто в лїтературі подибуємо аж занадто богато „сьвітогляду первістного чоловіка“, а поезиї під тим годї доглянути. Бо й поезия се цїлком щось иньше, анїж хоче автор. Вона належить тільки у певнім настрою, що його звемо поетичним, а вже цїлком иньша річ, якими способами поети викликують сей настрій. Коли-б нам прийшлось міряти поезию тою мірою, яку подає д. Раковський, то ми мусїли-б відкинути величезну частину сьвітової лїтератури, як цїлком непоетичну; а ся частина була-б мабуть таки найкраща. Гомер, Ґете, Гайне, Шевченко зійшли-б у переважній частинї своєї творчости до простого віршоробства. Возьмім хочби з останнього бездоганний з поетичного боку „Вечір“, а не знайдемо в нім анї анїмізму, анї матеріялїзациї. Безперечно, дуже важна і цїкава аналїза представлення природи й абстрактів, яких уживають поети для викликання настрою (иньша річ, чи його все викликають). Вони дійсно мають богато спільного з первістним сьвітоглядом чоловіка, але найцїкавійше при тому те, чому як раз сього способу вживають поети і ним викликують у нас т. зв. поетичний настрій. На жаль, одначе, автор сеї статї над сим питаннєм цїлком не застановляв ся. Не станемо на сім місци відповідати на се питаннє, бо се завело-б нас далеко. При тому всьому одначе і розвідка д. Р. має свою стійність у пояснюванню секретів поетичної творчости.

Єдина статя з обсягу наукової педаґоґії появила ся під заголовком: „Новий шлях“. Автор її (Педаґоґ) порушив у нїй кілька гадок незвичайної ваги, які одначе у нас ще довгий час будуть тільки pia desideria — і то не всїх... Передусїм він виступає цїлком рішучо проти т. зв. клясицизму ґімназий, що дійшло нинї до простого абсурду, та збирає головні арґументи за і проти, хоч знайшлось би їх ще більше, особливо взятих із історнї цивілїзациї. Один із арґументів д. Педаґоґа

проти клясицизму все таки невдалий: як би старинна культура була потрібна для нашого виховання, то природа давно була-б її вложила в наші уми на основі загального еволюцийного закона (ст. 5). Такого дідичення нема в дійсности між батьком і сином, а не то між Греками і — прим. Русинами. Таж тут нема мови про якусь десценденцию! Дальше обговорює автор иньші недостачі нинїшньої шкільної науки; офіцияльну релїґію, малий круг науки природознавства, та переходить до шкільних гіґієнїчних хиб, ріжних нервових і псіхопатольоґічних прояв серед молодїжи. Після того піддає критиці ідейний сьвітогляд вихованців теперішнїх шкіл і цїлий педаґоґічний механїзм сучасної середньої школи. Реформа научання вимагає передусїм докладного знання фізіольоґії і псіхольоґії дїтей — а се має вести до нової педаґоґії, т. зв. експерімментальної, що має засновуватись на науці анатомії, фізіольоґії, гіґієни, неврольоґії, невропатольоґії, психольоґії, психопатольоґії й антропольоґії та иньших подібних науках. Гаразд! — скажемо. Не сказав нам тільки автор, чи се має вчинити державна школа, ся машина шахових фіґур, що звуть ся горожанами держави? На нашу думку реформа педаґоґії мусить іти геть-геть глибше. Остаточно, се не конче вже входить у круг статї автора, а те, що подав він, дуже цікаве та актуальне; тільки слідний брак відповідного доказового материялу (XIX).

З перекладаних розвідок зазначимо окрім тих, що згадані вище, отсї: С. Райнаха про кельтську археольоґію — дуже інтересна статя про найдавнїйшу культуру в Ґалії (XVIII). Солїдна і наукова праця дра Вл. Олехновича про раси Европи і їх історичні взаємини; ось заголовки її: арийське питаннє з погляду фільольоґії й історії; расові взаємини в Европі, розміщеннє головнїйших расових прикмет, розміщеннє черепної вказівки в Европі, зріст, краска волося, очий і шкіри; загальний результат розслїдів над передісторичними расами в Европі; загальний погляд на події передісторичних рас; до якої раси належить флексийна мова? уваги про расові відносини польського і литовського народу. У тих розділах, де автор збирає результати антропольоґічних дослїдів, вартість праці найбільша, хоч не подана анї лїтература, анї жерела; натомість у тих частинах, де автор робить власні виводи і входить у сферу історії, річ вже значно слабша, гадки мало арґументовані, деколи мало імовірні, а навіть суперечні. Докладнїйшу критику полишаємо одначе специялїстам-антропольоґам (XIX, XX).

Дрібнїйші наукові замітки збирано в т. зв. Наукових листках. Сюди належать: коротке справозданнє відчиту проф. Делїча (1902 р.) про Вавилон і Біблїю (XVIII). Кілька звісток про Янну Ярославну,

жінку короля Франциї Генриха I (XVIII); некрольоґ чеського подорожника і природника Еміля Голуба (XVIII). Найповажнїйший з поміж тих листків — се доволї простора статя д. Раковського про вулькани, яку обговорювати тут не місце (XIX). Про виклади проф. Масарика в Америцї — „фільософію малого народа“ писав Ів. Франко (XIX). Про столїтнї роковини уродин І. Лєнрота, видавця Калевали, подав звістку В. (XIX). Статя про стан народньої осьвіти та медицини в Полтавщинї (С. П—ра) наводить ось які характерні цифри: одна школа в р. 1899 була на 50 квадратових верстов, а на 3,359 душ; при тому всьому на одного вчителя припадало не більш 68 учеників! дївчат ходило у школу тільки 14%; подібні відносини і в розміщенню лїкарів і лїкарської помочи (XIX). Ів. Франко подав виїмки із студиї п. Ясевич-Бородаєвської („Живая Старина“) про баптистів і мальованцїв Київської ґубернії (XIX). В справі академічного фонду, зібраного з нагоди т. зв. сецесиї укр. студентів із львівського унїверситета, забирав голос проф. Грушевський, пропонуючи ужити решту грошей на будову академічного дому, важного пристановища для бідних студентів (XX); до тої самої річи належить і статя проф. Грушевського п. з. „В справі академічного дому“ (XX); Про один епізод із харківського археольоґічного з'їзду писав Зело, де показано, як російський уряд перепиняє навіть чисто наукові дослїди в українській етноґрафії, як се було з рефератом д. Хоткевича про лїрників (XX).

У рубрицї: „Над сьвіжими могилами“ подано посмертні звістки і спомини: Ів. Франка про Тадея Рильського, П. С. про О. Кониського і Я. О—ського про Остапа Терлецького. Останнї — то інтересний причинок до історії нашого віденського студенства у 70-их роках (XX). Про ювилей І. В. Яґіча подано статю на основі розвідки проф. Архангельского (XVIII). Полїтично-громадянська діяльність славного нїмецького лїкаря-патольоґіста, пок. Рудольфа Вірхова була дуже добре обговорена у статї Сергія Павленка (XX). Розказано тут про полїтичний і суспільний сьвітогляд сього великого репрезентанта гуманности, про дїяльність на поли полїтичнім і социяльнім, головно його ініциятиву великих санїтарних реформ у Нїмеччинї. З нагоди вистави творів славного французького різьбаря Родена у Празї подав О. Луцький характеристику сього артиста і його великих артистичних фіґур (XIX).

Доволї богато місця займали в сїм роцї уваги на сучасні теми. Тут продовжувано замітки Вол. Гнатюка про справу українського унїверситета у Львові, при чому зібрано майже увесь материял її розвитку (XVII). Справа української ґімназиї

в Станїславові знайшла теж свої дві замітки (XVII і XVIII). З иньших статей під сим спільним заголовком зазначимо: Одіссея перевертня оповідає про два нещасливі виступи редактора „Славянск-ого Вѣк-а“ дра Вергуна перед российською публикою в Київі та Москві (XVII). У статї п. з. Москалї про москвофіла подано остру критику Русскої Мысли на поезиї Д. Вергуна (XVII). Про словяньский клюб у Кракові та участь у нїм Русинів писав д. Б. Л., що виступив був там із відчитом про українську лїтературу 1901 р. (XVII). Тут же подано два поклики в справі збирання етноґрафічних материялів і надсилання предметів до музея старинностей при Наук. Товаристві (XVII).

У статейцї про наших і чужих критиків схарактеризовано справедливо ту частину нашої інтелїґенциї, що фанатично стрічає кожду нову гадку, яка не відповідає строго незмінній традициї (XVII). Д. Гнатюк у статї: Дещо про наші домашнї болячки доторкнув ся деяких аномалїй нашого публичного житя (XVII).

У статї п. з. Теория і практика показано те покривдженнє, яке терпить українська мова в галицьких середних школах з польською викладовою мовою, і оповіджено про заходи Н. Тов. ім. Шевченка коло направи сього лиха (мемориял до мінїстерства осьвіти від Товариства) (XVIII). У спостереженнях та вражіннях земського статистика д. Ю. Павловський кинув кілька цікавих рисів з просьвітно-культурного стану українських селян в Олександрівськім повітї катеринославської ґубернїї. Вказано тут, як по природї здібна й охоча до осьвіти людність нидіє морально і фізично задля державно-полїтичних і суспільно-економічних причин (XVII). В. Мировець писав про заходи российського уряду й інтелїґенциї коло заведення тверезости між селянами і закладаннє т. зв. чайних, від коли настала горілчана монополїя. Біда в тому, що заходи уряду мало щирі і половинні; він робить більше про око і в дійсности мало дбає про осьвітну діяльність, яка вкупі з тими реформами дуже придалась-би (театральні вистави в чайних) (XIX). *С. Т.*

Дїло присьвятило в сїм річнику ледви чи не найбільше місця оцінкам новин нашої лїтератури; деяка книжка діждала ся навить двох рецензий. На першім місци треба поставити оцінку „Підручної історії рускої лїтератури від найдавнїйших до найновійших часів“ написав о. Йосиф Застирец, Львів 1902, пера Др. В. Щурата. Виказавши цїлий ряд помилок, баламутств і т. и., в сїй „підручній історії рускої лїтератури“ — кінчить д. Щурат свої уваги так: з огляду на се, що д. Застирец думає про друге виданнє своєї працї — радить ся йому „з першого виданя все спалити крім архиерейского благословеня і з ним

писати все на ново". Подібної оцінки діждала ся ще одна цьвітка, що виросла на галицькім ґрунтї — „Руководство къ изученію русскаго литературнаго языка Галичанами, составилъ И. С. Свѣнцицкій, Львовъ 1902". Господин Свѣнцицкій хоче отсею диковиною ратувати галицьких Українців від польонїзациї...! Покиж бідні Галичани „изучатъ русскій литературный языкъ" — можуть за дозволом почтенного господина... цьвенькати по польськи!... Оцїнка не позбавлена здорового гумору — пера д. Ол. Борковського. Др. Вол. Вітошинський осуджує острими словами популярну брошурку д. Дмитра Дмитерка п. з. „Як можна вилїчити ся із сухотів?" Оцїнка написана фахово. Все-ж таки краще-б воно було виручити самому „нефахових" в писаню дуже навіть потрібних подібних популярних брошур. Д. Мих. Лозинський дав пять критичних нарисів на отсї новини: Відгуки Лесї Українки, За Кадильну Дениса Лукіяновича, Щаслива година (збірка оповідань) Богдана Лепкого та Альманах русько-українських богословів. В статї п. з. „Літературна діяльність Антона Крушельницького" подає д. Л. оцїнку писань одного із молодших наших белетристів. Окрім того маємо ще оцїнки пера д. Гамчикевича (Відгуків Лесї Українки, Чернівцї, 1902, і драми Гр. Цеглинського „Кара совісти" в статї п. з. Найновійша руска драма) та Антона Крушельницького („За Кадильну" Дениса Лукіяновича).

Доволї поважне число цікавих популярний статий з обсягу медицини, астрономії й иньших природних наук. На першім місци треба згадати дуже добрі нариси з обсягу медицини та антропольоґії дра М. Коса: Переміна рас і родів, Історня окулярів, Трахома (Єгипетське запаленє очий). Крім того надруковані популярні статї: Бездротний телєфон, Чи ростини чують, Заглада одного зі сьвітів (астрономія), Женщини лїкарки в минувшинї, а вкінци й статя про „Японську драму". Д. Іван Брик надрукував невеличку статю п. з. „Питанє про відносини глаголицї і кирилицї". Се наче доповненє статї Ф. Королевського п. з. „Питанє про першу славянську азбуку в осьвітленю росийської науки" (Дѣло, 1901, ч. 232; пор. також Записки, XLVII, Наукова хронїка, ст. 10). Д. Брик полємізує в дечім з д. Королевським та доходить до остаточного рішеня, що глаголицю треба вважати рішучо старшою від кирилицї.

Пятьдесяті роковини смерти М. Гоголя сьвяткувало „Дїло" статею тогож молодого автора д. Ф. Королевського п. з. „М. Гоголь і його оповіданя з українського житя". Тойже автор подав ще переклад Гоголевого „Вія" (вийшов осібною книжочкою в „Літературно-науковій біблїотецї" ч. 34) й дві замітки про „Жерела Вія" (за проф. Сумцовим) та про „Українські переклади писань М. Гоголя" (інтересний біблїоґрафічний показчик).

Д. Йосиф Застирець в статї „До житєписи Маркіяна Шашкевича“, опираючись на клясифікацийнім катальоґу бережанської ґімназиї з 20-тих років XIX віка та на дописцї під р. 1826, що Маркіян „hat zu Lemberg die II. Grammatikalklasse studiert“ — доводить, що перші три кляси (1823—1826), а „може й деякі нормальні кляси“, кінчив Шашкевич у Львові, де і надрукував свою віршу „Вінець із сердець жичливих“. Від р. 1826—1829 перебуває Маркіян уже в Бережанах. Ш. автор подає ще й імена шкільних товаришів Маркіяна.

Статя д. Ол. Борковського п. з. „Перші хвилї польщини у Львівській акад. ґімназиї“ подає причинки до історії руху між українською молодїжю в Галичинї в 60-тих роках; вона вийшла осібною брошурою. Дуже характеристичні причинки до історії москвофільства подані в статї д. С. п. з. „Одна авдиенция у митрополита Юлїяна Куїловського“. Некрольоґ Др. Остапа Терлецького написаний тепло, одначе нового не приніс нїчого.

Варта уваги статистична статя незвісного автора п. з. „Обчислїм ся“. Жаль тїльки, що вона не вийшла осібною брошурою. Ш. автор обчислює 1) Кілько нас? 2) Кілько Поляків у східнїй Галичинї? 3) Число Жидів, 4) Приріст людности, 5) Шкільництво і 6) Стан обдовженя. У статї п. з. „Права руской мови у львівськім унїверситетї“ знайомила редакция читачів з студиєю проф. Днїстрянського, уміщеною під таким заг. в III томі „Часописи правничої і економічної“ за р 1901. Горячий популяризатор Паульзена др. Ів. Копач подав декілька уваг з нагоди появи Паульзенової книжки п. з. Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium, Berlin, 1902.

З подорожнїх записок маємо Іл(лї) К(окорудза) та Івана Боберського: першого п. з. „Вражіня з подорожи на Україну і Крим“, другого: „З подорожи по Німеччинї“.

Вкінцї треба згадати що до історії сецесиї нашої молодїжи та до економічної кризи в Галичинї (масовий страйк руського селяньства) — містить річник за 1902 р. неоцїнений материял.

Белетристицї присьвятило „Дїло“ не богато, але й не мало місця. З поміж наших письменників, яких оповіданя (поезий дуже мало) друковали ся в фейлетонах, визначають ся: Бордуляк Т., Гр. Цеглинський, Ол. Кузьма („На посадї...“), Андрій Чайковський, Іван Франчук, Сильв. Яричевський (поезия) і дехто иньший. В перекладній белетристицї маємо імена: Ґорького, Чехова, Андреєва, Ґаршіна, Гоголя, Маміна Сибіряка, Жеромского, Конопніцкої, Розеґґера, Кіплїнґа, Ґарборґа і Золя.

В окремім додатку — „Бібліотецї найзнаменитших повістий“ продовжувано друк повісти болгарського письменника Ів. Вазова „Під ярмом“

та розпочато нову повість Дра Андрія Чайковського п. з. „Власними силами“. Але тепер сї додатки тягнуть ся занадто повільно — в нескінченність.

Вкінци годить ся зазначити, що від 2 н. ст. мая 1902 р. друкуєть ся остаточно і „Діло“ фонетичною правописею.

Як попередними лїтами так і тепер присьвятив **Руслан** в своїх фейлєтонах найбільше місця белєтристиці. Все-ж таки і зі статий більше або менше наукового характеру варте де-нещо уваги.

„Памяти М. Шашкевича“ під таким заг. присьвячена просьвітителеви Галицької Руси статя д. Я. Юлева (псевдонїм). Се властиво відчит д. Юлева в семинарських мурах (1900 р.) з тих добрих часів, коли то питомцям було ще вільно плекати історию рідного письменства. Статя без жадних претензий, нового не подає нїчого. Більшу історично-етноґрафічну розвідку про „Кавказ“ подав д. Корнило Устиянович. Автор пише як наочний сьвідок — клясично-тяжким стилем. Теодор Біленький друкував ширшу статю про „Шкільництво народне в Перемискій епархії в 1848 і 1849 р.“ Жерелом послужили ш. авторови шкільні акти гр. кат. консисториї в Перемишли. Статю сю треба вважати доповненнєм до студиї того самого автора уміщеної в X річнику „Учителя“; вона випала-б навіть дуже щасливо, коли-б ш. автор використав відповідну лїтературу та малював нам свій нарис на ширшім тлї. Більшої уваги заслугує статя посла Євротея Пігуляка про „Положенє Русинів на Буковинї“, в якій малює він социяльне положенє буковиньских Українців. Статя мала вийти окремою відбиткою.

Др. В. Щурат подав кілька уваг що до „ґімназияльної пропедевтики фільософії (по поводу анкети краєвої Ради шкільної“). Кінцеве заключенє здаєть ся нам не зовсїм льоґічним. Ось воно: „можна бажати, щоб з хвилею появи кваліфікованих учителів пропедевтики фільософії і підручників — бодай психольоґія найшла місце в ряді обовязкових предметів іспиту зрілости (!) па так довго, як довго взагалї іспит зрілости буде вважатись конечною потребою (!)“ Таке pium desiderium ш. автора, хоч він і сумнїваєть ся в довговічности і потребі іспиту зрілости...

П. з. „Чи справдї так?“ читаємо статю д. Н. М—івни, написану з нагоди оповістки дра Франка про вихід першого тому творів Федьковича („Дѣло“, 2, XI, 1901). Д. Н. К—івна гнїваєть ся на д. Франка за се, що він вважає Федьковича (побіч Шевченка) „одиноким у нас великим талантом, у якого поезия не була сьвяточним одягом, анї їх ходженєм па котурнах“. Тими словами — по думцї ш. автора — відмовляє др. Франко „цїлій нашій поезиї, з виїмкою Шевченка і Федьковича того, що є найбільшим скарбом кождого поети — щирости...“ Д. Л.

Лопатинський старає ся дати коментарі до „Пальмового гилля“ А. Кримського — здебільшого на підставі зібраної ним псіхопатичної літератури...

Про полєміку д. Б. Барвінського з рецензентом його розвідки п. з. З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белею IV в Прешбурзї 1250 р. (рецензент д. Н. М. в „Кіевская Старина“ за р. 1902, кн. I) не згадую, бо розвідка д. Барвінського була вже обговорена в „Записках“ на кількох місцях. Д. А. Алиськевич подав два „Спомини з подорожі по Німеччинї“; перший п. з. „Вартбурґ і Ваймар“, другий п. з. „Норимберґа“. „Про конечність середної і висшої осьвіти жіноцтва і інтеліґенциї“ писав др. В. К(оцовський). П. з. „Руска справа в польськім осьвітленю“ подав д. Б. уваги з нагоди появи брошури п. з. „Z. M. Miłkowski (Jeż) Sprawa ruska w stosunku do sprawy polskiej“ (Lwów, 1902).

Вкінци випадає згадати ще отсї переклади з нїмецького: 1) „Розвій понятя електрону“ — відчит В. Кауфмана, доцента університету в Ґетінґен — переклад д. Др. В. Левицького; 2) „Про границї пізнаня природи“, нарис звісного фізиольоґа E. du Bois-Reymonda, переклад дд. Др. В. Левицького і Я. Миколаєвича; 3) того-ж „Сїм загадок сьвіта“ — перевод зладили ті самі — і 4) „До правописного питаня в Росиї“ статя проф. Яґіча (Archiv f. sl. Philologie, т. XXIV, ст. 314—320) в перекладї Ол. Сушка.

Як уже в горі зазначено — белєтристицї присьвячено в „Русланї“ найбільше місця. Із звісних уже в нашій лїтературі письменників стрічаємо імена: Лопатинського, Крушельницького, Лепкого, Щурата (п. з. „Поезия XIX віка“ друкував ш. автор переклади чільнїщих европейських поетів), Окуневського Яр. і Ол. Кузьми поетам і новелїстам був присьвячений п. з. „Малий фейлєтон“. З поміж тих „молодших“ згадаємо Вол. Бирчака, Павла Штокалка, Осипа Луцького, Ілька Гаврилюка, Степана Чарнецького, Колишнього (П. Карманського), Сергія Бердяєва, Яр. Гординського.

Молода Україна, часопись української молодїжи виходила в 1902 р. дуже неправильно: сецесия нашої молодїжи із львівського уніврситету — отсе чи не найважнїйша сьому причина. За цїлий рік вийшло ледви чотири брошури, а і то остання мала бути рівночасно й випуском за грудень 1902 р. і січень 1903...

Уваги заслугує передовсім статя М. Ганкевича п. з. „Етика і полїтика“ (чч. 5, 6 і 7) написана з поводу книжки Дра Ф. Паульзена: „Партийна полїтика і мораль“ — в перекладї з замітками і додатками Дра І. Копача. І Др. Паульзен і Др. Копач признають неминучість партий, та все-ж, по їх думцї, партийна боротьба — се річ негуманна,

неетична. Против такого розумованя нїмецького фільософа воює д. Ганкевич. Л. Ц(егельский) дав простору статю про „Национальну вагу унїверситету і консеквенциї її для ренеґатів"; до істориї „сецесиї" се важний причинок. Лїтературних сильвет маємо в сїм річнику три: Б. Лепкого і Мариї Конопніцкої — пера Стефана Чарнецького і Павла Грабовського — пера Т. Меленя. Безперечно кождому вільно писати, як йому подобаєть ся, та вжеж думаємо, що переповіданє змістів важнїйших писань або й передрукованє їх на кождім кроцї, побіч вязанки високопарних, банальних фраз — се ще не лїтературна характеристика.. С. Людкевич кінчить свою статю про основу і значінє сьпівности в поезиї Т. Шевченка (ч. 4). Тим разом кинув д. Людкевич більше сьвітла на нетривкість ритмічної форми в Шевченкових поемах. Під адресою наших композиторів пише той самий автор у дальшім числї: „про композициї до поезий Шевченка". З иньших статий, характеру більше публїцистичного, згадаю ще: некрольоґ Дра Остапа Терлецького (ч. 4), Материяльне положенє унїверситетського студенства і акция віденьских студентів в сїй справі (ч. 1, 2 і 3), Цїна поступу (ч. 5) і вчинки одиниць (ч. 6, 7).

Белєтристика в „Молодій Українї" не богата; стрічаємо лиш отсї імена: М. Яцків (Картина з дневника) і Леся Українка (ч. 4 і 5), а з перекладів М. Ґорького (Стара Ізерґіль, ч. 5—7).

Учитель, орґан руського товариства педаґоґічного, містив як і попереднього року по найбільшій части самі переклади та передруки. Оріґінальних статий мало та й ті присьвячені майже виключно практичній педаґоґії. З усього того заслугують на нашу увагу коротенькі, та вже-ж дуже інтересні та актуальні нариси із нашої домашньої педаґоґії Віри Лебедової п. з. „Мами". Годить ся ще згадати критику проф. В. Білецького на 2-гу часть II тому шкільного підручника всесьвітної істориї, зладженого В. Закшевським, а перекладеного на укр. мову д. Ол. Барвінським (Вінкентий Закшевский, Всесьвітна істория для висших кляс середних шкіл. Том II. Істория середних віків. З II. польского виданя переложив з дозволу автора Олександер Барвіньский. Цїна 2 кор. 40 гел. У Львові 1901. Накладом фонду). Виказавши цїлий ряд річевих і стилевих помилок д. Білецький кінчить свою широку рецензию навить жаданнєм, аби „сей підручник як найскорше усунено з ужитку шкільного".

Богословскій вѣстникъ — в редакциї сеї часописи настала здаєть ся чимала зміна; з кінцем 1902 р. дотеперішний „издатель-редакторъ" сьвящ. Д. Дорожинський — уступив, та чи зміна редакторів потягне за собою і зміну дотеперішнього вузкого консервативно-клерикального напряму видавництва, сього годї мабуть сподївати ся. — В „Письмі редакциї до предплатників" (IV) читаємо вправдї скромну

замітку, що мовляв, „кождого року видно було певного рода поступ в нашій часописи, так що до богацтва і ріжнородности материялу, як і що до вніщної форми єї“, — та вжеж ми думаємо, що хто читав усї три річники „Богословского Вѣстника“ і порівнував їх змісти, сей поступу не замітить жадного.

Як перед тим, так і тепер, — в річнику з 1902 р. більшої уваги варта праця о. І. Рудовича про епископів Шептицьких (І, III—IV). На жаль в сїм річнику вона ще не скінчена. По скінченю буде обговорена окремо. Замітки о. Застирця про „Автора пісни: Пречистая Дїво Мати руского краю“ і „Мандати епископа П. Білянського“ (Выпускъ II, ст. 152—155, III, ст. 251—258) були-б інтересні, коли би були подані з більшою дозою критицизму (II, III). (Звернемо увагу ш. автора, що збірники „мандатів“ еппа Білянського — зовсїм не так рідка птиця... знайдеть ся їх по наших церквах ще й тепер чимало. Також не повіримо ш. авторови на слово, що його „рідкий збірник“ обіймає майже всї оголошені розпорядженя дієцезальні „симпатичного“ еппа...) Мабуть для „увеселенія“ предплатників дала редакция і в сїм річнику пару специяльних „рецензий“ наших лїтературних новин. Пор. прим. рецензию на „Пальмове гилля“ А. Кримського, І, ст. 82—86. *О. С.*

В фейлєтонах **Буковини** можна зазначити тільки одну статю як таку, що дотикаєть ся наукових питань, а то Кор. Устіяновича: Путь за Бескид, Сьвятославіє і традиция о Сьвятославі, † 1015 (ч. 138—141). Автор розвиває тут гадки, коротко висловлені в фейлєтонах Дїла тому кілька років. Статя ся вийшла осібно в книжечцї п. з. Три цікаві загадки, тому про неї нема потреби тут говорити.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Вѣстьникъ ıазыковѣдѣниıа, словесности, людознаньства и древности словѣньскыхъ — Věstník slovanské filologie a starožitnosti, vydavají L. Niederle, F. Pastrnek, I. Polívka, I. Zubaty, річник I, Прага, 1901, ст. 262, річник II, 1902, ст. IV+327.

Се зреформоване виданнє Věstnik slovanských starožitností, обговорюване нами в своїм часї в Записках (т. XXVII, XXX і XLII). По трох зошитах д. Нідерлє розширив зміст видання, втягнувши до нього етноґрафію, фільольоґію й історию лїтератури словянських народів та прибравши собі до спілки фахових співробітників. Згадуючи про плян сеї реформи, ми підносили сумнїв, чи не за скоро береть ся д. Нідерлє за розширеннє проґрами, не опанувавши відповідно уже з першу зачеркненої области. Тепер перед нами два річники розширеного видавництва, й можемо судити про те, що зроблене вже його редакторами й що їм лишаєть ся зробити.

Виданнє поділяєть ся на пять відділів: перший містить реєстр часописей і збірних видань, публїкаций бібліоґрафічних і загального змісту (сюди попало богато такого, що властиво належить до специяльних відділів, або й зовсїм нїкуди не належить), другий — присьвячений фільольоґії загальній (ся загальна або не повинна тут бути, або повнійше трактувати ся) і словянській, третїй — істориї лїтератури до пол. XIX в., четвертий — етноґрафії, пятий археольоґії. Крім того в I річнику єсть огляд правних старинностей, в II нема (не поспів), в II річнику додаток — про фільольоґію литовську (чому не при другім відділї?).

Розширеннє проґрами насамперед некорисно відізвало ся на рецензиях і рефератах. Переважна часть титулів не має при собі нїяких пояснень; при деяких короткі звістки з ріжних рук, часом другпх і третїх; число властивих рефератів або критичних оцїнок дуже мале. При деяких титули переложені на нїмецьке, при иньших нема. Подекуди (при російських публїкациях) редактори пробували робити пояснення по російськи, й з того вийшли ріжні куріози (нпр. на с. 23: некрологъ отъ А. Архангельскаго, отъ А. Бороздина, на с. 286: карта прѣкрасной работы, і т. и.).

Пропорциї в поодиноких відділах, розумієть ся, трудно й жадати. Деякі відділи, де редактори мали фахових референтів, випали лїпше, иньші значно гірше. Богато книг і статей записані не в відповідні відділи (нпр., щоб не казати голословно, кілька на виривки взятих титулів: на с. 38 ч. 70, 39 ч. 110, 55 ч. 215, 57 ч. 236, 59 ч. 241—2, 106 ч. 235, і т. д.). Богато є прогалин. Нпр. не знайшли ми статей Кримського й Верхратського по українській лїтературній мові в Л. н. Вістнику, Гуцульщини кн. III Шухевича, між періодиками і збірниками — Матеріалів до укр.-рус. етнольоґії, цїлого ряда наукових публїкаций з російської України. Найслабше вийшов огляд правних старинностей; як має бути такий, то лїпше-б не давати нїякого.

Прогалиною в загальнім плянї являєть ся упущеннє історнї. Істория інститутів і права, история перших державних орґанізаций нпр. неминуче потрібна для студий початків Словянства, для яких головно збирає лїтературу се виданнє; история осьвіти, культури — конче потрібна для образа історнї лїтератури. Дещо з того повтягано контробандою в ріжнї відділи, але се припадкові й розумієть ся — неповні згадки. Думаю, що для закінчення проґрами відділ історнї конче потрібний.

Досить дивно трактовані в виданню Ukrainica. Дістаєш таке вражіннє, як би ш. редактори-Чехи старали ся не війти як небудь в конфлїкт з панросийськими поглядами. Не хочу підсувати їм якоїсь полїтичної тенденциї, але так виглядає.

Не кажу вже, що огляди української фільольоґії, історнї лїтератури й етноґрафії пододавані до російського відділа, як прищіпка; що Українцї не трактовані навить так, як Словаки при Чехах; що затитуловані українські відділи по російськи; що виїмки з українських рефератів подані місцями чомусь по російськи. Але найважнїйше, що спору частину українських річей повтягано до відділу російського або „русского вообще“, і то без всякої потреби. Особливо кидаєть ся в очі се в відділї історнї письменства: всї староруські памятки, як Початкова лїтопись, твори Мономаха, Теодосия й иньші подібні, з зовсїм певною українською ґенеальоґією, фіґурують в суміш з чисто московськими памятками, очевидно як

„общерусскі". В українськім відділї („исторія южнорусской-малорусской словесности) єсть також дещо з староруського письменства, але мабуть припадково лише, головно статї написані по українськи (розвідка проф. Колесси про староруське письменство, моя про хронольоґію Гал.-волинської лїтописи і т. и.). Взагалї-ж границї не переведено нїякої консеквентно (пор. нпр. ч. 503 і 286 або 291)*), тільки відділ українського письменства сильно обчикрижено на користь російського. Подібне, хоч не так виразно, бачимо і в иньших оглядах Ukrainica.

Думаю, що всї сї недостачі вигладять ся з часом при добрій волї редакторів. Тільки побажати їм як найбільше співробітників спеціялїстів, з ріжних словянських лїтератур, в тім числї — і з нашої.

М. Грушевський.

Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, т. III, 1901, К., ст. 228+1 рис.

Археологическая Лѣтопись Южной Россіи. Журналъ, посвященный южно-русской старинѣ, редакторъ-издатель Н. Ф. Бѣляшевскій, 1903, N 1, ст. 86+5 рис.

Розпочате в 1899 р., в формі місячних додатків до часописи Кіевская Старина, археольоґічне видавництво д. Біляшевський закінчив третїм річником з р. 1901 і постановив вилучити в осібне виданнє — сей плян свій він і здійснив, випустивши сими днями перший випуск своєї часописи в новій формі.

Третїй річник Арх. Лѣтописи своїм характером не ріжнить ся від перших двох, обговорених в своїм часї в Записках (т. 37 і 42). Не вважаючи на очевидні старання редактора, йому не удало ся піти далї реґістровання находок та коротких згадок про них; розвідок не було нї одної; бібліоґрафічні замітки, з невеликими виїмками, зроблені самим таки автором. Очевидно, за три роки свого видання, йому не удало ся притягнути до живійшої участи археольоґів, що займають ся териториєю російської України. Се дає досить сумний проґностик до запроєктованого д. Біляшевським журнала, дарма, що автор толкує характер попереднїх річників браком місця; зрештою може бути, що так воно й було! На окладинцї першого випуска зреформованого видання читаємо ми довгу низку імен, і між ними богато поважних наукових сил, і ми бажаємо, аби нове виданнє притягнуло до як найширшої участи сї місцеві сили.

В першім випуску подана властиво одна лише розвідка — се переклад статї д. Вовка про маґдаленське майстерство, надрукована в на-

*) Не додержано й хронольоґічної границї оглядів — до половини XIX в.

ших Записках т. XLVI. До неї д. Хвойка додав свої замітки, де збиває погляд д. Вовка, мов то описані ним київські орнаментовані мамутові кли належать пізньо-маґдаленській добі, та доводить, що вони належать до часів старших, „чистої доби мамута". Я в сю контроверсию не буду близше входити, але піднесу гадку автора, піднесену і мною при реферованню розвідки д. Вовка на секциї — що переносити західню клясифікацию на наші нахідки та підганяти під їх типи наші явища, поки що зовсїм передчасно.

Крім того знаходимо замітку д. Павлуцького про нахідки бронз під м. Никополем, які автор уважає фраґментами грецької брониї (кінного вояка) з V в. перед Хр., і вступну статю Біляшевського, де він ставить ріжні дезідерати українській археольоґії. Тут зовсїм оправдане його бажаннє, аби вся увага дослїдників не звертала ся на археольоґію передісторичну та княжих часів, а займала ся також старинностями пізнїйшими. Додамо до нього ще иньше — аби поліпшені були способи дослїдів старинностей, і дорогоцїнні могили й иньші останки культури не нищили ся безповоротно ріжними псевдо-археольоґами. Nomina sunt odiosa, але на наших очах безповоротно нищать ся ріжними „копачами", навить з дуже поважними іменами, cum summo applensu наукових інституций, такі останки, і в результатї появляють ся „колекциї", з якими потім незнати що робити.

В відділї хронїки, де зібрані відомости про дїяльність наукових товариств та про археольоґічні нахідки, піднесено м. и. звістку про проєктовану полтавським земством публїкацию взірцїв українського артистичного промисла. Фонди на те вже признані земством, і незадовго видавництво має початись. При тій нагоді поставимо дезідерат — аби в сїм виданню використаний був зарівно матерiял з західнїх українських земель, і між ним — дорогоцїнні мотиви галицького домашнього артистичного промисла. *М. Грушевський.*

В. В. Хвойко — Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровья, Мва, 1901, ст. 77, 4^{0}.

Під таким титулом недавно появила ся відбитка з І т. Трудів київського археольоґічного з'їзда праці д. Хвойка, де він здав нарештї справу зі своїх голосних розкопок, досї описуваних лише иньшими учеными на підставі його комунїкатів уривками, частинами. Нарештї настав час близше приглянути ся сим розкопкам, що відкривають нову сторону в передісториї нашого Подніпровя; дивно тільки, що в таку невелику працю д. Х. се стиснув. Так певне подумає кождий, беручи в руки сю працю з таким претенсіозним титулом. Дійсно, на 77 сторонах д. Хвойко описав кільканадцять стаций палеолїтичної й неолїтичної культури, не-

реважно великих і інтересних, так що докладне досліджение кождої зайняло-б спору книжку. Д. Хвойко збуває їх на кількох сторонах, або й кількома рядками, бо описує розкопки й нахідки сумарично, не дає докладного означення ситуаций і розміщень нахідок, схем їх (ситуацийні рисунки зроблені в малих розмірах, незвичайно лихо, і нїчого не поясняють, а є навить і просто хибні часами — нпр. на с. 32 ситуацийна мапка перевернена на другий бік). По друге — він зовсїм не студиює матеріалу, не порівнює його з анальоґічними нахідками (деякі, зовсїм припадкові й скупі примітки дала вже „редакция"), а дає тільки апріорні, більш або меньше фантастичні*) „общія заключенія", де малює „картину времени, къ которому относятся мои находки и въ какое жили тогдашніе обитатели нашего края", опираючи ся головно на своїх „впечатленіях" з розкопок, що, розумієть ся, лишають ся його суб'єктивним добром, якого об'єктивну вартість годї уставити.

Взагалї ся автентична публїкация вповнї стверджує враженнє, яке давали попереднї уривкові донесення з других рук: д. Хвойко, маючи оріентацийний хист, натрапив на велику масу дуже цїкавих станций і памяток передісторичного житя і, не маючи найменьшого наукового приготовлення й не знайшовши нї звідки проводу, вказівок і стримання, поручаючи до того від себе робити розкопки ріжним факторáм, **безповоротно понсував величезну масу** дорогоцїнного археольоґічного матеріалу. За сї свої подвиги він дістав публичну подяку археольоґічного з'їзда, а московське археольоґічне товариство „прикрасило" тепер Труди з'їзда „впечатлѣніями" сього голосного „копача"**).

Сумно стоїть справа з нашою археольоґією.

М. Грушевський.

В. П. Клингеръ, **Сказочные мотивы въ исторіи Геродота** (**Университетскія Извѣстія київські**, 1902, XI, ст. 1—109).

Що таке казковий мотив? Можемо сьміло сказати, що кождий найзвичайнїйший факт людського житя, взятий сам про себе, може бути казковим мотивом. Дитина родить ся і хтось при її вродженю пророкує їй добру або лиху долю — факт найзвичайнїйший у сьвітї — в дїйсности і в казках; чоловік виростає в бідности, в тяжких пригодах, а в кінцї добиває ся добробиту, власти, впливу, або навпаки, родить ся

*) Прочитати хоч би слова його на с. 74 - 5: „судя по черепамъ, является очевиднымъ, что обитавшій здѣсь народъ былъ арійскимъ"; додати тільки, що й помірів черепів не подано!

**) По вискладанню вже сього довідав ся я, що петербурська археольоґічна комісия відібрала д. Хвойку право робити розкопки.

в добрі і доходить до бідности; свояк завзяв ся на свояка, син на батька, батько на сина, мачуха на пасерба, прогоняє, калічить, убиває його; чужий, нікому невідомий чоловік приходить до краю, до міста і вміє здобути собі маєток, пошану, вплив — такі й иньші подібні факти бувають часто в житю, про них часто говорять і казки. Чи вони казкові мотиви? Коли так, то кожду біоґрафію кождого найзвичайнїйшого чоловіка, а особливо кождого виднїйшого діяча (прим. такого Наполеона) можна розсїкти на цїлу масу таких „казкових“ мотивів, а потім зісумувавши ті мотиви признати й цїлість казкою; а з другого боку кожду казку, леґенду, мітичне оповіданє можна також розсїкти на такі шматочки, де вони представлятимуть купу фактів можливих у житю кождого чоловіка. При такім трактованю затирає ся границя між фікцією і дійсністю, пропадає основа всякого наукового розріжненя; одержуємо такі атоми, що всюди бувають однакові, все можна порівнювати з усїм, наукова критика губить ся в непрозорій мрацї.

Російська наука дала нам страшний приклад такої сїкапини в „порівняних“ працях заслуженого врештою орієнталїста Потанїна. Послугуючи ся тим методом розсїканя кождого даного твору на як найдрібнїйші „мотиви“ та при тім порівнюваня найріжнороднїйших і як найбільше розрізнених що до часу і місця творів (при. подаця Діонїзія Галїкарнаського, оповіданє Псевдоклиментин, епопеї про Карла Великого, тибетські, кірґізські та монгольські казки, російські билини, панонські житія Кирила і Методія і які будь західноевропейські казки та новелї, все одним духом) він може в кождій хвилї доказати що хоче, а властиво не доказує нїчогісїнько, а тілько лишає в голові критичного читача цїлковиту закрутанину.

А про те сама метода студіованя творів народньої епіки при помочи виділюваня та розрізненого студіованя поодиноких мотивів — зовсїм природна і конечна, — важно лише те, аби вміти знайти відповідну міру, до якої слїд дїлити мотиви, щоб вони кождий окремо не тратили казкового характеру, тобто, щоб у кождім такім „мотиві“ містив ся певний більше менше заокруглений комплекс фактів на стілько незвичайних і характеристичних, що сей сам комплекс можна-б уже вважати за окрему, самостійну казку, і що його скомбіноване з другим комплексом не додає йому властивого казкового характеру, а тілько служить до продовженя казки яко цїлости. Візьмім напр. звісну казку про чудесну дудку, що видає братовбійцю. Сам для себе факт, що король має трьох синів — се ще не казковий мотив, так само як і те, що до королївського саду ходить кабан робити шкоду, або те, що жаден із старших братів не може вбити кабана, а наймолодший убиває його; не можна бачити казкового мотива і в тім, що один брат убиває другого

і присвоює собі його заслугу; тілько всї ті факти разом, тай ще в звязку з кінцевим фактом виявленя братовбійства чудесним способом через предмет, що має такий чи иньший звязок з убитим (чи то дудка з тростини, що виросла на його гробі, чи дудка з його кости, чи то якась річ покликана ним на сьвідка, як прим. сонце, журавлї, лїсковий корч, перекотиполе), тілько все те разом можна назвати казковим мотивом; уся та казка має лиш один мотив, який може виявляти ріжні відміни в побутових деталях, але мусить виявляти комплекс характеристичних фактів: важний мотив злочину, сам тайний злочин і його чудесне виявленє; мусить мати ті складові части, щоб учений без шкоди для наукової ясности міг піддати його порівняним студіям з иньшими подібними. Занедбанє методольоґічних вимогів у подібних студіях мстить ся на самих дослїдниках, бо доводить до того, що їх дослїди тратять з очий конкретну мету і науковий характер і замісь дійти до якоїсь мети, гублять ся, так сказати, в піску.

Сю недостачу строгої методи приходить ся подекуди закинути й д. Клїнґерови, авторови працї, якої наголовок наведено вище, хоча певно, що ся недостача проявляєть ся у нього не в такій великій мірі, як у д. Потанїна. „Мотив викидуваня дїтий на волю долї стрічаєть ся в богатьох казках і з ріжним мотивованєм“ каже автор (ст. 51), а я додам, що сей мотив, як виказує сучасна статистика, стрічає ся стілько і стілько мілїонів разів кождого року серед цівілїзованих народів Европи. Те саме можна сказати про „мотив зловіщого пророкованя“ і про „мотив передчасної загибелї героїв“ і про богато иньших студіованих ним „мотивів“: усе те по просту не казкові, а загально житєві мотиви, і д. Клїнґер міг у самім Геродотї знайти їх сотки не лише в казкових оповіданях, але й там, де Геродот оповідає про факти, які бачив на власні очи, а паралелї міг дібрати з Тукідіда, Лївія, Таціта, а коли воля, то й з Момзена та иньших новочасних істориків. Зазначимо ще одну недокладність у термінольоґії д. Клїнґера, недокладність, що фатально впливає на весь характер її працї і відбирає його виводам усю доказову силу. Він береть ся розбирати „казкові мотиви“ у Геродота і мов навмисне вибирає ті мотиви не з казок, а з релїґійних леґенд або національних заґ на те лише, щоб потім при кождім мотиві дійти до виводу, що ось то сей мотив повстав із релїґійного віруваня, а не зайшов із Індії, значить, Бенфеєва теорія про мандрівку казок до нього не пристає. Д. Клїнґер очевидно дурить сам себе, бо такі твори фантазії, як розібрані ним із Геродота, зовсїм не належать до тих катеґорій, яким присьвятив свої студиї Бенфей, і повинні бути студіовані в звязку з иньшими кругами ідей і вірувань, власне з релїґійними, хоча поодинокі мотиви в них можуть бути спільні з мотивами поодиноких казок. Тілько

прослїдивши самостійно повстанє і зріст тих леґенд у звязку з релїґійними поглядами відповідних народів можна брати ся до дальшого досліду — мандрівки поодиноких образів чи мотивів із леґенд до казок або навпаки; инакше замісь поясненя наробимо плутанини, як се в значній мірі й наробив д. Клїнґер.

Ось короткий зміст його працї. Автор ділить її на 7 §§, із яких два вступні, а лише 5 займає ся Геродотом. У § 1 автор дає короткий огляд історії студій над казками, зазначує згірдні вислови старинних і середньовічних письменників про казку як про річ негідну уваги серіозного чоловіка, зазначує появу казок у письменствах західної Европи майже рівночасно з хрестовими походами і їх долю в дальшім періоді, датуючи початок дійсних студій над ними аж від братів Ґріммів, які бачили в них слїди мітичних вірувань поганської старовини, а їх однаковість на широкім просторі індоевропейських племен поясняли спільністю житя в добі твореня мітів. Ся мітольоґічна школа Ґріммів мала свого часу великий вплив, і притягла до себе богатьох визначних учених, але швидко її поясненя показали ся занадто монотонними та шабльоновими, а головно, всї її операції відбували ся на ґрунтї так само мітольоґічнім, як її теорія, на ґрунтї арійської правітчини та взагалї старовини неприступної нїякому дослїдови й нїякій контролї. А тим часом матеріял нагромаджував ся; з одного боку поназбирувано масу людових оповідань із уст уже не лише Арійців, але найріжнїйших тзв. диких племен у Африцї й Америцї, а з другого боку розкопи і відкритя відслонили перед нами безмірно далекі ступнї дикости та поступу европейського чоловіка передісторичних часів. Отсї відкритя породили нову теорію для поясненя казок: се не витвори певної раси, але виплоди певних первісних ступнів цівілїзації, відгуки давньої дикости, варварства. Творцем сеї антропольоґічної теорії д. Клїнґер уважає Едварда Тайльора, хоча він, скільки тямлю, спеціяльно казками не займав ся; її головним репрезентантом у наші часи треба вважати Андрю Лянґа. Та ще перед сим, майже рівночасно з теорією Ґріммів, під впливом першого розцьвіту студій над орієнтальними язиками й лїтературами, виникла з разу у Франції (Сільвестр де Сасі, Люазелє де Льоншан), а потім у Німеччинї теорія мандрівки казок та новель зі сходу на захід, а властиво з Індії як із першого огнища на всї боки і то в історичних часах, приступних нашому дослїдови. Головним — не творцем, але основником сеї теорії, що підпер її величезною масою докладно прослїджених фактів, був нїмецький учений, санскрітольоґ і лїнґвіст Теодор Бенфей. Головна прикмета його розуміня творів устної словесности, яка ріжнить його від прихильників школи Ґрімма, прикмета, якої на жаль не завважує д. Клїнґер, се його трактованє тих продуктів, як фактів

літературної історії: у Бенфея ви ніде не знайдете бесїди про народню душу та її таємні глубини, про народню фантазію, народню творчість і т. и., про що так богато, иноді поетично, частїйше несмачно-солодкувато, а все безконтрольно говорили прихильники Ґріммової школи. Бенфей — фільольоґ і держить ся реального ґрунту, слїдить нитку традициї доти, доки позволяють його жерела, а далї не важить ся йти анї кроку. Він висловив думку, що найбільша часть казок і новель, звісних тепер в устах цївілїзованих народів, пішла з Індії, та не вчинив сього з якоїсь особливої предіспозициї до Індії, а лише тому, бо до сього змушувала його маса детально провірених фактів. Факт міґрациї тих творів по Бенфеєвих дослїдах став ся безсувнївною науковою правдою. Індія в його очах була остатнїм жерелом їх, до якого можна було досягти в тім часї, і він зупинив ся на Індії. Пізнанє вавилоно-ассирийської та єгипетської старовини було тодї ще в повитку і для того Бенфей не заглядав туди, може й не надїяв ся, щоб відти можна було ждати дечого для поясненя сеї справи. Варто завважити — і д. Клїнґер, який Бенфеєві працї знає мабуть лиш із цитатів Француза Бедіє, знов таки не завважує сього, — що Бенфей анї не твердить катеґорично, буцїм усї казки й новелї повстали конче в Індії, а говорить усе про „die letzte uns erreichbare Form“, анї не вдає ся в міркуваня, відки, з яких кругів ідей і яким способом повстали казки та новелї. Теорія міґрациї — се ще зовсїм не теорія ґенези. Навіть як би Бенфей був певний, що всї казки та новелї повстали в Індії, то все таки сим він іще не потребував рішучо ставати в суперечности анї з теорією мітольоґів, анї з теорією антропольоґів, бож там, на индийськім ґрунтї могло бути те саме, що уявляли собі обі ті школи у нас: казки й новелї могли повставати або з первісних мітів, або бути відгуком первісних ступнїв цївілїзациї.

Свій огляд розвою наукових дослїдів над казками д. Клїнґер кінчить зазначенем теорії французького вченого Бедіє, який стоїть на тім, що казки могли повставати окремо в кождім краю і на кождім ступнї цївілїзациї, могли мандрувати з краю в край при помочи устної й лїтературної передачі, можуть мати в собі відгуки давнїх мітів і відгуки давнїх ступнїв цївілїзациї. Як бачимо, Бедіє не висловив властиво нїякої специяльної теорії, але зібрав до купи всї висловлені доси теорії і всїм признав по части рацію, розширюючи їх (а властиво розширюючи специяльно Бенфеєву теорію) о стілько, що признав можність повставаня казок і новель не лише в Індії, але і в кождім краю, а теорію антропольоґів розширюючи о стілько, що признав у казках відгуки не лише первісної цївілїзациї, але кождого її ступня. Сказавши по правдї, ся теорія, власне для своєї всесторонности при специяльному дослїдї не

дає ніякої виразної вказівки, і замазуючи всї дотеперішні загальні та односторонні теорії лишає дослїдникови повну свободу: йди куди захочеш.

Д. Клїнґер зі свойого боку разом з Бедіє не дуже прихиляєть ся до Бенфея і кілька разів далї ставить добутки своїх дослїдів у виразній суперечности до його індийської теорії. Та з другого боку він не богато виніс і з теорії Бедіє, який при дослїді поодиноких казок велить звертати головну увагу на ступінь цївілїзації та окружене, серед якого стрічаємо дану казку. Старим російським звичаєм він хилить ся найбільше до мітольоґічної теорії, спеціяльно до Ганової схеми, по якій казка являєть ся продуктом деґенерації мітичного віруваня, і піддержує сю свою преділекцію тим способом, що. як уже було сказано, темою своїх спеціяльних дослїдів робить не казки, а національно-релїґійні міти і віруваня, а в такім разї йому зовсїм не важко доказати, що ті міти — міти, а не що инше. Казками чи казковими мотивами він називає їх лише per abusum.

І ще одно немиле розчароване. Титул працї д. Клїнґера обіцює, здавалось би, перегляд усїх казкових мотивів у Геродота, а сама праця дає їх лише пять. Чому так? Чи їх нема більше? А коли є, то чому автор зупинив ся лише на них? На се д. Клїнґер не дає ніякої відповіди. Мотиви, розібрані ним, ось які: Крез і Атіс (§. 3), Астіяґ і Кир (§. 4) — сї два оповіданя, хоч без сумніву мітичні, ще сяк так можуть мати стичність і з казками; але далї йдуть уже не казки, а просто віруваня, висловлені Геродотом, про щасливі краї на ріжних кінцях сьвіта, про Етіопію, Індію, Арабію, Гіперборею і т. н., до чого д. Клїнґер навязує пізнїйші чудесні оповіданя грецького романа та середньовікової фабулїстики, а нарештї й ріжні жартливі та сатиричні повісти в родї Schlaraffenland'у та краю Дармоїдів. Що з Геродотом се все дуже слабо вяже ся і що весь розвій тих ґеоґрафічних понять належить до зовсїм иньшої рубрики, ніж сам розвій казкових мотивів, се ясно на перший погляд, та сього на жаль не вияснив собі д. Клїнґер, скидаючи ріжнородні матеріяли на одну купу під одним неясним титулом „казкового мотива“.

Знов без потреби до казок зачислив д. Клїнґер Геродотові заґи про предків македонських та скитських царів (§. 6) та про Геракля і його жите з потворою — пів дївчини, пів гадюки. З сим остатнїм мотивом він вяже середньовікове, також мітичне оповідане про Мелюзину; очевидно, що до розвою властивих казок усї ті заґи доторкають ся не богато, а коли й доторкають ся, то хиба так, як дві ріки, що пропливши кожда свій самостійний перебіг, зливають ся до купи. І коли в нижнїм бігу їх води перемішали ся так, що їх годї розріжнити (і то не все), то в уся-

кім разї се буде дуже поважний методольоґічний блуд — мішати їх жерела й замазувати їх первісний, самостійний перебіг.

Що до самого оброблення річи д. Клїнґером мусимо завважити, що пускаючи ся на поле порівняного досліду мітів і казок він дуже слабо опанував відповідну богату лїтературу. Не штука полємізувати з Бенфеєм знаючи його лише з цитатів його противника. Не штука твердити, що леґенда про Кира й Астіаґа не має нїчого спільного з Індією, не читавши праць Драгоманова про Едіпа та Константина Великого, де вказано величезне богацтво анальоґічних мотивів у Індії. Так само д. Клїнґерови не ясно, як властиво дивити ся на староєгипетські казки віднайдені в остатнїх часах і старші іноді о 1000 лїт від Геродота. Дуже слабо знайомий д. Клїнґер і з богатою лїтературою старохристіянських та жидівських талмудичних леґенд, і з середньовічним письменством, а без доброго познайомленя з сими сферами на порівняно-історичнім возику далеко не заїдеш. *Ів. Франко.*

А. И. Соболевскій — Славяно-русская палеографія. Курсъ второй, Спб., 1902, ст. 63.

Друга частина Палеоґрафії, видана, подібно як і перша, на правах рукописи, з лекций, читаних проф. Соболевским в Спб. Археол. інститутї, обіймає пять коротких роздїлів.

В I боронить автор „стару Русь“ перед закидами низької осьвіти, незнаня азбуки та слабого покупу книжок; при чім покликуєть ся на цитати в старих памятках, та подає число книг, що зберегли ся за час XI—XIV в. включно — більше як 500, а грамот за той самий час коло 100. Нї одна нї друга цифра навіть в приближеню не може дати понятя про властиве число книг, які в той час ходили по Руси, коли зважити се, кілько то книг пропадало в руках грабителїв та в полуміни пожарів в часах тяжкого лихолїтя. Дуже коротко згадує автор теж про стан шкіл за час до XV в.

Число книг за час XV—XVII в. (включно) доходить менше більше до 15.000, а число грамот так велике, що годї його хочаб в приближеню означити. Автор подає коротко начерк знаня письма і стану шкіл в Московській Руси XV—XVII в., а осібно в українських і білоруських землях. Автор дає сьвідоцтва на се, що і тут і там знали письмо не тільки князї і бояре, але також купцї, міщани і селяни. Те саме що про Русь говорить автор і про Південних Славян, Болгар та Сербів (1—16).

В II роздїлї автор займаєть ся історичним розвитком церковно-славянської мови. Виходячи із того заложеня, що црслав. мова се колишня мова Словян-Болгар недалеко Солуня, подає коротку характери-

стику звучні црслов. мови, а далї — дуже недокладні та відривочні прикмети памяток болгарської редакциї (се т. зв. середноболгарські тексти), сербської, босniйської, молдавської та руської. З руської ґрупи наводить характеристичні прикмети північних памяток, та київських (у сих останнїх — на жаль і на розріз із сучасним станом дослїдів — автор не добачує нїяких, ориґінальних прикмет). Характеристикою мови грамот кінчить ся сей розділ (16–36).

В III роздїлї автор спинюєть ся на якости перекладів, на способі т. зв. поправлюваня книг, та на роботї переписувачів.

В IV роздїлї згадуєть ся про спосіб численя лїт від сотвореня сьвіта і різдва Христа, порівнюють ся оба способи численя, наводить ся ріжниця між т. зв. мартовим і вересневим роком, подаєть ся спосіб заміни обох років на січневий, а вкінци згадуєть ся коротко про спосіб численя не на роки, а на „індикти“ (48–52).

В V роздїлї йде мова про тайнопись так азбучну, як і чисельну.

У цїлій книжцї находимо усе, тільки не палеоґрафію (коли на біду вилучити V розділ). Автор займаєть ся і культурними і граматичними і фільольоґічними питанями, зачіпає спосіб численя лїт і часу, а все надто поверхово, надто прихапцем. У другій книжцї розчаруєть ся читач безперечно, коли під зовсїм невідповідним наголовком схоче пошукати дальших, елементарних відомостий із области палеоґрафії, або коли прочитавши її схоче здати собі ясну справу із того хаосу зачіплених питань.

Коли всеж таки перша часть подає дещо з початкових палеоґрафічних відомостей, друга часть, по нашій думцї, навить сього осягнути не змогла. Се врештою толкуєть ся способом видання книжки. За одно можемо бути авторови вдячні — се за доволї докладну лїтературу (на російській мові), куди втягнені усї майже працї та виданя (з виїмкою знимок, виданих Общ. Древн. Письм.), вона при студиях віддає велику прислугу, та їх значно улекшує (61–63). *І. Б.*

Преподобный Өеодосій Печерскій, его жизнь и сочиненія (съ приложеніемъ текстовъ поученій по новымъ даннымъ). Историко-литературный очеркъ В. А. Чаговца, К., 1901, ст. 218+XXXIII.

Моноґрафія д. Чаговця починає ся довгим „Предисловіем“, де автор кладе собі за задачу розслїдити історичне значінє житя Теодосія, звісного ігумена печерського монастиря, та обговорює широко житє Теодосія, написане Нестором, і старає ся всїми силами оборонити і очистити його від усїх закидів, які йому закидують учені новійшими часами.

Нестор, як каже сам, чув про Теодосія від своїх співбратів (сам д. Чаговець приймає погляд, що Нестор прийшов у монастир при самім кінци житя Теодосієвого, а монашеське посьвящене одержав уже за наступника Теодосія, але се компромісовий, нї на чім не опертий погляд); сам д. Чаговець признає, що могло там бути богато ідеалїзациї і невірности, але заразом каже, що Нестор був у можности відріжнити правду від неправди. Не легко тому вірити. Ще важнїйше, що в Несторовім житию Теодосія видко лїтературний вплив житий иньших сьвятих; так ак. Шахматов виказав великий вплив житя Савви Осьвященного на Несторове житє Теодосія: він навів богато місць з житя Савви Осьвященного повторені без зміи або в перерібцї в житю Теодосія, і се не тільки стилїстичні подробиці, а звістки річеві, факти. Д. Чаговець ледви дотикає того всього й не постарав ся очистити Несторове житиє від сього закиду, що зовсїм підриває його історичне значіння.

Деякі иньші закиди старає ся д. Ч. відкинути, але арґументация його зовсїм слаба. Прочитавши отже „Предисловіе“, не можемо зовсїм виробити собі переконаня про достовірність сьвідоцтв Несторових і про те, чи з тої розвідки д. Ч., котру будемо читати, дізнаємо ся щось дїйсно з житя Теодосія.

Дїйсно, цїлий опис житя Теодосія у д. Ч. найбільше опертий на Несторовім житию, а де він хоче потвердити свої погляди доказами, його арґументация досить слаба, так що нас не може вдоволити. Нпр. що до року уродженя д. Ч. з непевних дат найдавнїйшої лїтописи виводить, що Теодосій прийшов до Антонїя між 1056—7 р., а далї приймає без усякого арґументованя, що Теодосій мав тодї як раз 20 лїт житя, і кладе його уроджене коло року 1036. Досить широко описує він дитячий та молодечий вік Теодосія, на взір опису Нестора, хоч сам признає Несторове оповідапнє дуже непевним, опертим на непевних підставах. Посеред сього опису застановляє ся над річами, які сам признає за не дуже важні, і вкінци по тих застановленях не розвязує непевностей, кажучи справедливо, що се не має для особлившого значіня — тож я думаю, що ті річи можнаби зовсїм усунути з під застановлюваня. От прим. досить місця удїлено на вияснене питаня, чи люди, з котрими Теодосій вибравсь на прощу в Єрусалим були Русинами, чи чужосторонцями; та вкінци не розвязує сього питаня, яко річ маловажну; пощож отже застановляти ся було над тим?

Дальше д. Ч. описує житє Теодосія в монастири, його ігуменство та сувору аскезию, а вкінци його пожите з кн. Ізяславом і Сьвятославом. Тут як раз було місце виповнити заложену у вступі задачу — означити історичне значінє житя Теодосія, одначе сеї найголовнїйшої

точки своєї роботи д. Ч. зовсїм не виконав, хоч повинен був се докладно визначити, а заразом з цїлою рішучістю та якоюсь певною арґументациєю виказати, о скілько житє Теодосія може служити жерелом історичним.

В описї самого житя не подає д. Ч. нїчого анї нового та замітного, чого би не обговорили уже його попередники, хиба лиш дещо обговорює докладнїйше.

Перейшовши опис житя Теодосія, приходить автор до його творів і старає ся розвязати питанє, чи твори, признавані Теодосієви Печерському були дїйсно його творами, чи нї.

На вступі старає ся автор доказати, що преп. Теодосій записав на письмі свої всї твори, а особливо твердить, що він писав свої поученя народови і монахам, — мовляв хоч би який був богослов, то все таки мусїв свої проповіди або в цїлости писати, або хоч уложити собі плян кождої проповіди на письмі. Та з сим доказом одначе тяжко погодити ся; особливо поученя до монахів могли бути записувані монахами, се, думаю, правдоподібнїйше, нїж такий погляд, що Теодосій сам списував сї поученя.

Так само не переконують нас такі докази, що коли Теодосій міг написати посланє кн. Ізяславу та Сьвятославу, то міг писати і ті поученя, або що автор наводить одно місце з поученій Теодосія, де написано: „и се нынѣ не на укорѣніє написахъ вамъ“, і доводить, нїби се доказує, що Теодосій сам писав се; на мою думку се міг вписати той, що списував поученя Теодосія, а не конче мусїв він сам те написати.

По сїм вступі, що не дає нам нїчого ясного і певного, д. Ч. приходить до обговорюваня самих творів Теодосія і до означеня, які з них можна йому признати, а які не можуть бути признавані Теодосієви. Насамперед обговорює „Поученє о казнях Божіих“. Він широко обговорює ріжні редакциї сього поученя, порівнує разом і вкінцї відкидає сей твір з поміж творів Теодосієвих, не признаючи його автором Теодосія Печерського — бо в нїм, каже,не слїдно прикмет Теодосієвого писаня анї в змістї, анї в формі. Другий твір, признаваний Теодосієви, — поученє „о чашах тропарних“ д. Ч. не признає Теодосієви уже на основнїйших підставах, з якими можна погодити ся, — але й сей твір як і перший був уже передше не всїми признаваний Теодосієви, і д. Ч. ішов лиш за попереднїми дослїдниками.

По тім обговорює д. Ч. поученя до монахів.

Розбираючи їх у вступі загально, доказує, що вони належать Теодосієви, а з поводу того, що в деяких кодексах надписувані поученя Теодосія іменем Теодора Студійского, висловляє гадку, що се

лише ортоґрафічна помилка, бо в старинній ортоґрафії оба імена пишуть ся дуже подібно, так що місто одного могло бути легко написане друге через помилку, одначе не подає зовсїм близших мотивів для такого здогаду. З рештою поученія до монахів Теодосієви признають ся загально, і тому д. Ч., признаючи їх Теодосієви, не робить великої несподїванки. Він розслїджує, які з сих поучень більше ориґінальні, а які носять на собі слїди більшої залежности від Теодора Студита і иньших письменників. Говорить дальше про деякі відривки поучень, які також признає Теодосієви. Поученє келареви, признаване давнїйше Теодосієви, признає наш автор також Теодосієви. Та тут при закінченю поученя говорить ся: „да спасетъ мя Господь ото всѣхъ молитвами Святыя Богородицы и святого отцю нашего Антонія и Т е о д о с і я“..., і се власне може дати доказ, що не писав того Теодосий; д. Ч. каже, що се вставлено пізнїйшою рукою, але не дає сильного доказу на те, що се дїйстно твір Теодосія, а чужа лише вставка. Приналежність сього поученя Теодосієви все таки не зовсїм певна.

В кінцї завважає д. Ч., що сї поученя служать добрим історичним матеріялом, бо виказують хиби чернців в монастири Печерськім в часах Теодосія Печерського і спосіб їх житя. Тут відповідає автор своїй задачі, застанавляючи ся над історичним значінєм поучень Теодосія, одначе можна се було б ще виразнїйше зазначити.

Далї приходить д. Ч. до аналїзи двох послань „ко князю Із'яславу“. Тут збиває він погляди Лященка й иньших дослїдників, що сї посланя признавали Теодосієви Грекови з XII в. Арґументи їх д. Чаговець старає ся збити тим, що Грек не міг бути ігуменом в Печерськім монастири, бо вже від давних часів істнував там звичай не вибирати на ігумена такого, що не був постриженний в Печерськім монастири. Що до того висказу: „недѣля якоже вы глаголете...“, який Лященко уважає за доказ, що се Грек говорить до Русина, д. Чаговець каже, що то духовний говорить до сьвіцкого. В повній силї й по арґументациї д. Ч. лишають ся арґументи c o n t r a про невідповідну для руського письменника нетолеранцию проти Латинян, як і той факт, що спори про піст в середу і пятницю в дїйсности вели ся не в XI, а в XII в. Взагалї автор нашої моноґрафії не подає властиво нїчого нового в своїй розправі, хиба може те, що поучень ко інокам вичислив нам 7, а передше було знано лиш 5 або 6 і то не певно; він обговорює їх докладно і певнїйше приписує Теодосієви з XI в. При тих поученях дотикає він і заложеної собі задачі, — вказує на історичне значінє сих поучень; но за тим, по моїй думцї, автор не відповів вповнї своїй задачі, бо не означив докладно й основно та на певних арґументах історичного значіня житя преп. Теодосія і його писань.

В додатку подані поученя Теодосія до монахів з кодексу Румянцевської бібліотеки, з варіантами з київських кодексів. *І. Т.*

И. Е. Евсѣевъ — Толкованія на книгу пророка Данiила въ древне-славянской и старинной русской письменности (Древности — Труды славянской Коммиссіи Московскаго Археологическаго общества, т. III, 1902, стр. 1—44).

Автор займаєть ся тут фільольоґічним розбором коментарія сьв. Іполїта на книгу пророка Даниїла. Сей коментарій, перекладений на церковно-славянську мову в X в. за часів болгарського царя Симеона, здобув собі славу в остатнїх часах тим, що мусить заступати затрачений грецький оріґінал, тому був перекладений проф. Бонвечом на нїмецьке і покладений в основу виданя Іполїтових творів, що його публїкує берлїнська Академія Наук. Д. Євсєєв доказує, що перекладач Іполїта був також автором звісного Сборника царя Симеона, що заховав ся в руській копії під назвою Сьвятославового Ізборника з р. 1073. Крім невеличких відривків із Іполїтового коментарія, поміщених у тім Ізборнику, на Руси маємо слїди знайомости з ним ще в лїтописи та в Хроноґрафах. Іполїтові поясненя Даниїлових візій в значіню есхатольоґічнім мали зрештою великий вплив на сьвітогляд старої Руси, хоча Іполїтів коментарій в цїлости не був у нас звісний. Більше відоме було його „Слово о Антихристї“, тай то його скоро підміняно у нас иншим, не Іполїтовим твором під тим самим наголовком, що видавав ся за Іполїтів, так само, як Іполїтів коментар на Даниїлові пророцтва заступив у нас есхатольоґічний апокріф „Видѣніе Данилово“ та другий подібний апокріф „Откровеніе Методія Патарскаго“. Автор закінчує свою працю згадкою про Скорину, який у передмові до свойого перекладу пророк. Даниїла написав також коротенький коментарій на основі західного письменника Миколая De Lyra. Один із Скоринових учеників написав, також на підставі західних жерел, ширшу екзеґетичну статю „Пророцтво Даниилово“, без нїякої виразної тенденциї. Натомісь у XVII віцї в Москві Грек Миколай Спафарій та Серб Юрій Крижанич користували ся Даниїловими пророцтвами в чисто публїцистичних цїлях, перший, щоб спонукати московського царя до війни з Турками, а другий — щоб прихилити православну Московщину до переходу на римське католицтво. Про ролю Іпполїтового і Псевдо-Іпполїтового Слова о Антихристї на Українї в XVI—XVII в., про публїкацію Зизанія, суперечку між Зизанієм і Ставровецким з поводу сього твору автор не згадує нїчого. В додатку передруковано передмову Скорини і „Пророцтво Даниилово“. *Ів. Франко.*

Н. И. Дурново — Къ исторіи сказаній о животныхъ въ старинной русской литературѣ (Древности — Труды славянской Коммиссіи Имп. Московскаго Археологическаго общества, т. III, 1902, стор. 45—118).

Цінний причинок до інтересної теми, як виглядала зоольоґія у наших прадїдів. Автор подає два тексти компілятивних оповідань про зьвірів, а власне „Ѡтъ шестоденьца избрано о животѣхъ“ і „Слово о розсѣченію человѣческаго естества“ і додає до них дуже старанно зібрані поясненя — бібліоґрафічні й річеві, вказує жерела, відки брали автори свої відомости, паралелї в иньших подібних творах (Фізіолоґ, Златая Цѣль, Азбуковники) і т. д. Що до першого з тих творів, то він уже в XIV віцї був втягнений у склад канонїчної книги „Мѣрило Праведное“, що з часом увійшла в склад Кормчої. Ся компіляція правдоподібно була уложена на Українї, про що сьвідчать язикові форми в родї „стороживо“, „вороны“, „переже“, „берегъ“, „моравин“, „плотоѣдныѣ птицѣ“, „сторожы“, „на перелетѣхъ“, „вереда ѣдовитаго“, „сволочеть“, „мережю“ і т. и. (автор чомусь не зазначує сього). Друга статя — твір якогось роскольника XVII в. виявляє вплив попередньої та надто ріжних иньших старших книг, в тім числї Толкової Палеї. *Ів. Франко.*

А. С. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества въ составѣ Литовско-Русскаго государства XIV—XVI в. (Университетскія Извѣстія київські, кн. 7, 10 и 11, стор. 1—192).

Перша частина розвідки д. Ол. Грушевського була вже обговорена в XLV томі „Записок“. Друга, що обіймає історію Турово-Пинського князївства уже в складї Литовсько-руської держави, в XIV—XVI ст., виказує так само, як і перша, близьку знайомість автора з відповідною лїтературою і невиданими архивними документами, умінне орієнтувати ся в масї материялу, скомбінувати його й ужити в певній системі. Разом з сим приємно занотувати в автора дуже цїнну для історика прикмету — чималий критицизм, який дає можність опанувати матеріял, а заразом повздержує від небезпечних, довільних гіпотез та мірковань. З сього боку авторови не можна зробити закидів, так само як і з боку формального: праця написана стильно, доброю лїтературною мовою і читати її легко.

Праця подїлена на 4 роздїли, з яких перший подає нарис князювання невеличких пинських князів, що задержались з другорядним значіннєм в трьох припетських князївствах (Турові, Городку та Пінску) аж до 1556 р. До сього-ж роздїлу додано і географічний начерк При-

петського Полісся, що можна було-б виділити в окрему главу. Другий розділ містить в собі три окремі відділи: стан людности (военнослужебної й тяглої), місцева адміністрация і епископи та духовеньство. Цінніші перші два, особливо перший, в якому автор дав малюнок загальних обставин служебного земельного володіння, а також побуту селян — господарських і панських. Третїй розділ присьвячено пинським шляхетським родам і міській людности з його внутрішнїм житем, торговлею, міським господарством. Нарештї в останньому, найбільш оріґінальному роздїлї автор розглянув форми господарства в Пинському Полїссї, головно господарського і селянського (дворищне володїнне), застановившись також по части і над иньшим економічним питаннем (головно оподаткованнем сїльського господарства). Зручно зґрупований і з'ужиткований в сїм роздїлї матеріял дає цінний образ соціально-економічного стану людности в Пинщинї за часів литовського панування.

До працї долучено дві мапи, на яких визначені оселї в Пинщинї, хоча невеликі розміри мапи не дали авторови змоги осягти можливу повноту.

Нинї з появою сеї працї ми уже маємо історию усїх наших окремих князївств, більших і меньших. Скільки нам відомо, уже написана і незабаром має побачити сьвіт іще моноґрафія Луцького князївства.

В. Д.

Dr. Wiktor Czermak — Sprawa rownouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1563 r.) (Rozprawy wydziału hist.-filoz. т. XLIV, 1903, ст. 348—405).

Статя проф. Чермака буде дуже цінна головно для польських учених кругів, які все ще дуже тяжко орієнтують ся в усїм тім, що виходить за границю польської наукової лїтератури. Для людей, що знаємі близше з лїтературою руською й российською може трохи дивним виглядати сей великий розмах ш. автора, з яким він ломить ся, щоб так сказати, в відчинені двері, і провіщає річи, в яких дуже мало нового. Тай у польській науковій лїтературі погляди проф. Чермака не будуть зовсїм новими, хоч він перший розслїджує справу серіознїйше й глубше.

Головно проф. Чермак збиває погляд, висловлений пок. Ан. Левіцким, нїби городельський акт 1432 р., що проголошував рівноуправненнє православних Русинів з католиками-Литвинами в. кн. Литовського, був потверджений Ягайлом і став актом правосильним. Левіцкий, дїйсно, висловив сю гадку необережно, й арґументи його дуже слабкі, критики витримати не можуть. Відкидаючи їх, д. Чермак одначе не постарав ся близше пояснити сього загадкового факту, чому відпоручники Ягайла, маючи дуже широку повновласть, виставили такий далекосяглий

акт з такою марною клявзулею про привішеннє королївської печатки. Сей і иньші деякі подробиції піддають гадку (про се я писав в IV т. своєї Історії, видрукованім, але ще не випущенім у сьвіт), чи городельський акт не укладав ся навмисно так, аби його можна було взяти назад, коли він свій моментальний вплив осягне, або чи не видали його польські відпоручники під натиском правительственних кругів на Литві, против своєї волї й охоти, тому й лишили фірточку королеви для його уневажнення? На сї обставини д. Чермак не дає позору, задоволяючи ся легкою побідою над арґументациєю пок. Левіцкого, а заразом сам робить кілька необережних висловів. Такими уважаю слова автора (с. 371), що волинська шляхта 1432 р. дістала всї ті права, які православна шляхта иньших земель в. кн. Литовського дістала 1434 р. (в дїйсности наданнє Луцькій землї прав коронних земель реального значіння мабуть не мало нїякого, а й надані її в грамотї 1432 р. права не можна без близшої аналїзи ідентифікувати з наданнєм 1434 р.), або його-ж замітку (с. 374), що актом 1434 р. в. кн. Жиґимонт znosił prawie wszystkie różnice, zachodzące dotychczas między szlachtą katolicką a schizmatycką na Litwie. Ш. авторови випадало застановити ся наперед, чи ті ограничення прав православних, які усував акт 1434 р., істнували в дїйсности перед 1434 р. (так як то він зробив, хоч і дуже поверховно, в справі ограничення прав православних до урядів), і тодї можна було-б говорити про розширеннє сих прав актом 1434 р. Бо так як справа стоїть, можна сумнївати ся, чи мав якесь реальне значіннє акт 1434 р. Ограничення, які він зносив, могли в дїйсности не практикувати ся, а важне ограниченнє прав до урядів лишило ся далї, не кажучи про ограничення прав православної релїґії, якого д. Чермак навить і не дотикає. От і *prawie.*

Збивши погляд, що акт 1432 р. став правосильним (зовсїм катеґорично сказати, що він не був затверджений Ягайлом, я одначе не бачу підстави!), д. Чермак дуже старанно доводить річ саму по собі ясну, що акт 1434 р. не уневажнив ограничення права православних до урядів, і потім переходить до історії сього ограничення в XVI в. Рішучо за легко збуває він собі привилей 1506 р. (383—4), здогадуючи ся про Русинів-католиків, яких в в. кн. Литовськім тодї були лише одиницї, що в рахунок не йшли, — і переходить до звісного епізода 1522 р. Сей епізод, як і дальші грамоти, що потверджували виключеннє православних урядів, трактує автор мов би якусь новину, якесь відкритє. Поясняєть ся се просто: з усього, що виходить за границї польської історіоґрафії*) —

---

*) І з сеї не згадав він усього — нпр. не бачу згадки про книгу Ярошевича.

він знає Любавского Сеймъ, мав в руках іще Брянцева Исторію Литовскаго государства, й тільки. Він не знає старої полємічної лїтератури, збірників привилеїв Потїя й Виленського брацтва, 1632 р., де трактували ся привилеї про православних XVI в., анї новійших істориків церкви, що сю справу порушували, не знає й спеціальних праць — старої Боричевского Православіе и русская народность в Литвѣ и новійшої Ярушевича про кн. Константина Острозького, що досить займають ся епізодом 1522 р.

Статя д. Чермака випала-б мабуть инакше, коли-б він знав сю лїтературу: він звернув би увагу на меньше яснї моменти й не спиняв ся на тім, що й так ясно і всїм загально відомо. Певну цїнність його статя, розуміє ся, має й так, але вона могла-б бути значно більша.

М. Грушевський.

Акты, издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, Томъ XXVIII — Акты о евреяхъ, Вильна, 1901, ст. LVI+439, 4°.

XXVIII том виленських актів містить в собі документи, що дотикають ся Жидів; всїх актів тут видано 332; обіймають вони період часу від 1517 до 1668 р. Перед актами іде передмова, зладжена членом комісиї Ів. Спрогісом.

Питаннє про Жидів в в. кн. Литовськім доволї ґрунтовно розібрано в історичній лїтературі. Видатнїйшою працею була дісертация покійного професора С. Бершадського: „Литовскіе евреи", 1883 р. Сею й иньшими розвідками доволї ясно представлений характер жидівської людности, як виробив ся він життєм серед чужих народів і всяких недогод. XXVIII том виленських актів не вносить в історичну науку чого небудь нового, надзвичайного, а тільки виясняє давнє життє Жидів в Західній Руси в часї XVI—XVII ст. та стверджує те, що зазначено було в попереднїх історичних дослїдах.

Акти XXVIII тома можна подїлити головно на такі дві катеґориї: документи, що дотикають ся зневаг, кривд і шкід, які чинили ся Жидам від християн і навпаки християнам від Жидів, і документи, що дотикають роздаваня Жидам в заставу й аренду земель, корчем, млинів і т. и., а також скарбових доходів, податків і т. и. З документів першої катеґориї можна бачити, як Жиди своїми заходами забирали в свої руки торговлю й промисел й витиснули вкінцї з міст і містечок тубильців, своїми надужитями й пролазливістю у всякої старшини викликали неприязнь тубильців, що виявляло ся зчаста, а часами переходило і в тяжкі бійки й розрухи. Між такими розрухами виріжняєть ся особливо знищеннє виленського окописка 3 цьвітня 1634 р. і знищеннє виленської

сінаґоґи 6 марта 1635 р. В остатнім погромі, як скаржились Жиди, брали участь і міщане, і єзуітські студенти і навіть маґістрат. А що в жидівській божниці було багато дорогих річей, а також багато скринь ріжних приватних осіб, то втрати від того знищення лічили Жиди на 100.000 золотих польских.

Документи другої катеґориї показують, як беручи в аренду маєтности панів, Жиди утискали селян, вимагали від них надмірної роботи, накладали на них податки і т. и. Вони мали право „підданих судити, радити, а за виступ винами і горлом карати". Разом з арендою панської землї вони брали на себе панське право і над церквами та манастирями, які знаходились в арендованім маєтку. Землї і все, з чого можна добувати користь, вони визискували самим грабівничим способом. Часто самі дідичі тих маєтків, що були в жидівській арендї, не могли нічого заподіяти з арендарами. Також робили Жиди, коли тримали в посесиї скарбові побори податків. Та специяльно жидівського в тім не було властиво нічого — були се консеквенциї панського права й сучасної господарки, та лише у зненавидженої народности виглядали особливо драстично. *Ю. С.*

Capitaine breveté Niessel — Les cosaques, étude historique, géographique, économique et militaire, Париж, H. Charles-Lavauzenne, éd. militaire, с. 470+6 мап.

Европа має великий респект перед козаками як військом. Тому від часу до часу військові ріжних держав присьвячують воєнні моноґрафії козацьким військам Росиї. Кільканадцять лїт тому нїмецький Premierleutenant Pöllmann присьвятив їм таку „моноґрафію"; такого-ж рода й ся французька книжка, якої титул заінтересував мене. Історичних звісток тут одначе мало (і розуміеть ся, дуже лихої якости), вся увага звернена на нинїшню орґанїзацию козацьких військ Росиї. *М. Г.*

Ѳ. Д. Николайчикъ — Матеріалы по исторіи землевладѣнія князей Вишневецкихъ въ Лѣвобережной Украинѣ (NN I—XXXVII) (Чтенія въ Ист. Обществѣ Нестора Лѣтописца, кн. XIV, ст. 84—192).

Д. Николайчик видобув з „книг записей коронныхъ" Литовської Метрики в Моск. Гол. Архиві Міністерства Справедливости 37 документів з р. 1578—1647, які приносять дещо нового і цікавого в справі кольонїзациї Лївобічної України заходами переважно князів Вишневецьких. Переглянемо сї документи і занотуємо те, що можна зачерпнути з них як сьвіжий материял.

Найстарший документ належить до р. 1578, в якому Баторий надав шляхетному „боярину черкаскому“ Михайлови Грибуновичови Байбузї, що „от немалого часу будучи на Украине годне з детинних лет Річи Посполитій і королю вірно служив, — в старостві Черкаскому і Канївському пустиню ку осажаню людми“: р. Сулу, р. Удай і р. Солоницю почавши „з конца горою Сули от Снятина, рубежа московскаго“, аж вниз до устя, а також на р. Сулї уход Лужок, з застереженнєм — не чипати тих, хто тримає на сїй просторонї уходи „за даниною и листами продков наших і нашими“. Та десь при кінцї 1580 р. черкаським старостою став син Михайла Вишневецького Олександр, який в жовтнї 1582 р. „моцно і ґвалтовне“ відібрав від Байбузи усі землї, заборонив Байбузиним підданим платити йому данини, і забрав їх собі. Байбузи почали процес: на суд став якийсь Григорій Байбуза; але як скінчилась справа — не знати. Бачимо далї, що в цьвітнї 1589 р. Байбузї відсунено далї на р. Псьол („вход реку Пъсол зо всим на все, яко ся в собе мает, Михаилу Байбузе до єго живота дали єсмо“), а уходи на Сулї, Удаї і Солоницї опинились в руках Олександра Вишневецького, що купив їх від Байбузи (певно, не з доброї волї останнього). Вишневецький набув право: „замки закладати, места и села людми осажовати, костели и церкви божиє фундовати, земли розробливати, будовати, ставы и млыны направовати і т. и.“ Для означення певних меж маєтностей визначена була зараз же комісия, але вона, як видко з дальших документів, не зібралась нї разу аж до 1622 року.

Десь певно в другій половинї 1590 р. Михайло Байбуза помер, бо в жовтнї сього року дано королевську грамоту його синам, „до живота их обудвух“, — Семену й Тихну (се пізнїйший гетьман запорожський — при кінцї XVI столїтя), які „єще з молодости летъ своих на Украйне служечи, частокроть противъ неприятеля нашего и Речи Посполитоє заставуючи крови своєє проливать и маєтностей своих на послугу Речи Посполитоє накладати не жаловали“.

В початку 1591 р. дано грамоту Олександру Вишневецькому будувати замок в „именю своем властном вечистом, в земли Києвъской над рекою Сулою лежачом, на имя Александрове (себто Лубнях) „замок і место садить“ з правом маґдебурським (останне надане осібною грамотою з р. 1592); дозволено „ратуш збудовати, крами, вагу, постригальню, ятки, лазню“ і т. и., „ремесла цеховыє спорядити“, завести 2 ярмарки на рік з вільним торгом: „корчмы волныє медовыє и пивныє“, а чужоземцї і свої купцї тут мають вільно торгувати; на другий рік знову Олександр Вишневецький одержав грамоту на заснованнє „на урочищу Пиратине, а тепер названом Михайлове“, місто Михайлове на таких самих правах як і Лубнї.

Тут ми вперше маємо докладні дати заснованя сих двох міст, з яких дату першого історики (Лазаревскій Лубенщина и князья Вишневецкіе, Pułaski Szkice i poszuk. histor. й ин., покладали більш меньш близько до дїйсности — на рр. 1589—1591, тодї як дату другого десь аж на початок XVII в.

Цїкаво, що уже в р. 1595 Ол. Вишневецький надає від себе, з дозволу королевського, шляхетному Павлу Островському „доживотно“ право „з дву Северы: з одное на Коломаку (доплив р. Ворскли), а з другое на Счучно речъках, в државе его черкаской лежачыхъ“. Верхівя сих рік, а також Сули, Псла, Ворскли московський уряд признавав своїми (Акты Моск. Госуд. т. I, 1571).

Під р. 1605 маємо грамоту шляхетному Василю Ходицї-Криницькому на збудоване замку і міста „на урочищу Быкове, пад рекою Супою (Супоем)“, которое „ест в таком добром положеню на шляхах а преправах татарских, куди тот поганец, неприятель нашъ, звыклъ ординцовъ своихъ в панства наши въсылати, и самъ вхоживати“; але поставлено умови „нижли абы таковые люди не были, которых бы в местех и в местечках наших кролевских и земянских переховывати, и справ яких мети права и привилея коронные забороняют“, и що „люди места оного на поле ходити не мают и живности, также порохов, кул ч олову другим додавати не будут“.

Під р. 1614 подибуємо грамоту Михайлови Вишневецькому (братови Александра), старостї овручському на увільненнє від податків і повинностий на 4 роки міст Олександрова, Снятина, Сенчи, Лохвицї (найранїйша згадка) і Замостя (?), що „частю з допущеня Божого огнем, частю через Татары и Москву, частю через казаки Запорозские до великаго знищеня и спустошеня пришли“.

Р. 1620 згадують ся, яко належні до нового черкаського старости Константина Вишневецького (за смертю Януша Острожського) „miasteczka: Borowica, Arklej (Ирклїй — Золотон. пов.), Ołtwa (Голтва — на р. Псьолї), Kropiwne (Золотон. пов.) y z inszemi słobodami, futorami, siołami, przysiołkami, karczmami, browarami, młynami, poddanymi, z ich czynszami, robotami y wszelakimi powinnosciami, pasiekami, stawami, jeziorami, sadzawkami, rzekami Psłem i Worskłom y inszemi polami, lasami, mytami zwyczajnemi y z inszemi wszystkiemi, do tego starostwa zdawna przynależącymi pożytkami, przenaleznosciami“. Про те, що Псьол наданий був Байбузам — нема й згадки. З иньших джерел — Люстрациї Київського воєводства в р. 1616 знаємо, що Байбузи: Евстафій і Федор (чи не сини Михайла Грибуновича?) мали „pewne sywiery abo grunty na rzece Worskle“, а дїти Федора Байбузи сидїли в Поворсклї ще в 1631 р.

Осївшись на старостві, Константин Вишневецький зараз же прилучив до своїх земель містечка Яблонів (на р. Оржиці) і Миргород (згадуєть ся вперше), „а при томъ и салетрълики на тыхъ ґрунтахъ будучыє“, на рр. Хоролю і Пслу, що належали Янови Чернишевскому, оправдуючи себе тим, що „тыє добра, о которыє справа идетъ, сутъ дедичъныє потомков позосталыхъ небощыка брата єго князя Михайла Вишъневецъкого, которыхъ онъ єстъ опекуномъ“.

Рівночасно з сим і на Переяславському старостві з'являєть ся князь Януш Заславський, до розпорядимости якого мали належати містечка Яготин и Гельмязів із иншими селами, присїлками і т. и., окрім слобод, відданих в завідоване Янови Чернишевскому: Березани, Бикова, Яблонова, Миргорода (сї два, як бачили вище, заграбив староста черкаський). Тим часом за рік Чернишевский помер, і сї чотири „nowo osadzone“ слободи, а також право видобування селїтри „we wszystkiey ziemi Kijowskiey y po wszystkiey Ukrainie tamtey, w polach dzikich Białogrodskich, Oczakowskich, Putiwlskich, około Murawskich szlakow Tatarskich y około rzek Psła, Worskła, Oreli i we wszytkych dzikowiznah, gdzie by się jedno kolwiek sposobne horodiscza, mogiły y insze miesca do robienia saletr znaidować mogli sposobni“ — передано грамотою від 1621 року Бартоломею Обалковскому. Сей останнїй, як знаємо (Зап. Н. Тов. т. IV, Miscellanea), в р. 1630 одержав грамоту на Поворсклє — „слободу пустую Полтавою называємую“; й невідомо тільки, де дїлись попереднї властителї сеї частини Поворскля — Меленини.

Далї починаєть ся ера Єремії Вишневецького — цїлий ряд скарг. В р. 1635 він разом з богатьома иньшими шляхтичами, зібравши до тисяча люда „з знаками воєнными и ротмистрами над хоронгвями роспорядивши, з стрелбою огнистою“ напав на мм. Домонтів, Песчану и Золотоношу, що належали до Самуїла Лаща-Тучапского, „оныє добра и села опановали“ й багато шкоди учинили. Монахи київського Пустинно-Никольського манастиря скаржать ся, що він заволодїв їх урочищем Климятич і заснував там місто Жовнин*). Городельський староста Криштоф Харленский в р. 1644 — за забранє городища Грайворона і слобід до Грайворона належних — Дмитровки, Липового і Почепкова; маршалок Адам Казановский — за уоруженний наїзд на місто Ромен, „што і самой Москве, яко в пограничу тамошнимъ не безъ подивеня и подозреня зостало, откол се трвожитъ, а затымъ и до розорваня пактъ поприсежо-

*) Трохи дивно виглядає ся скарга, датована ще р. 1624, бо Єремія Вишневецький тодї мав лише 12 лїт, і його маєтком завідував опікун-дядько.

ныхъ заледвей имъ оказией не дало“; того-ж таки року знова скаржить ся Адам Казановский за напад на Ромен, що знов Єремія хотїв „послушенство подданыхъ всеє волости Руменъскоє на себе обняти“; в р. 1646 знова зібравши „почъты войсковыє, которыхъ личъба семъ тисячей людей выносила, і узявши арматы и въси апарати военныє, до буреня оборонъ вшелякихъ належачиє“ — заняв слободи: „Гадячъ, Пултава, Зикґмунтовъ, Соколя гора, Кременчукъ, Подолки, Добрыкъ, Краснополе, Крукъполе, Лукашовъскоє, Борокъ, Опочинъскоє, Глинъскъ, Лютенъка, Зинъковъ (на р. Псіол), Олесноє, Ахтыръ“ (на р. Ворскло), а разом з тим „великую часть добръ и кґрунтовъ нашихъ (королївських) и Речи Посполитоє, намней на тридъцатъ милъ, надъ реками Хоролемъ и Ржицею (Оржицею?) и кґрунтами ихъ, въ воеводстве киевъскомъ лежачихъ и до староства Переяславъского и администрации добръ нашихъ салетрныхъ здавна завше належачихъ“ — самовільно присвоїв і навіть збудовав не маючи права „место Хоролъ и иншихъ месточокъ и селъ, слободъ и осадъ новыхъ килкадесят выбудовалъ и осадилъ“. Зрештою факт нападу Єр. Вишнев. на Гадяч і процес його з Конецпольским за Хорол в лїтературі почасти вже відомий (Лазаревський, Лубенщина и князья Вишневецкіе). Нарештї останнїй документ — скарга уже Єремії Вишневецького, яко старости канївського, на переяславську єзуїтську колеґію у с. Прохоровцї (нинї Золотон. пов. проти Канева) за те, що оселившись на ґрунтах канївського староства не виплачують жадних податків.

Взагалї, подані д. Николайчиком документи хоч і не дають суцїльного образу розпросторонення власти кн. Вишневецьких в Лївобічній Україні, проте, яко додаток до відомих доси матеріалів в сїм напрямі, досить користні, бо поясняють деякі другорядні питання — переважно що до хронольоґії тих або иньших осель. Щоб вони містили в собі „полную въ хронологическомъ отношеніи исторію Лѣвобережной Вишневеччины“ — як каже д. Николайчик у вступі до матеріалів (кн. XIV, вип. II, ст. 84), не можемо на се пристати. *В. Доманицький.*

Описаніе Чернаго моря и Татаріи, составилъ доминиканецъ Эмиддіо Дортелли д' Асколи, префектъ Каффы, Татаріи і проч. 1634. (Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. XXIV, ст. 89—180).

Ориґінал сього вельми цікавого твору виданий проф. Дашкевичем 1891 р. в 5-ій книзї „Чтеній въ Историческомъ Обществѣ Нестора лѣтописца“ п. з. Descrittione del Mar Negro della Tartaria per il D. Emiddio Dortelli d'Askoli, Lett. Dom.: Prefetto del Caffa, Tartaria etc. 1634. Тепер появляєть ся він у перекладї Н. Піменова та з поясне-

нями А. Бертіє Делагарда. Видавець цілком справедливо зазначує у вступнім слові, що переклад сього опису дуже потрібний в науці, хоч ориґінал звістний, а то задля неприступности його італїянської мови, в якій подибуємо богато місцевих ориєнтальних слів. До звісних давнїйше мемуарів та „Опису Татар" Джьованні да Люкка, виданого у тих самих „Записках" (т. XI) прибуває таким способом нове цінне жерело до історії траґічної боротьби українського народу за Чорне море. Сам переклад обіймає ст. 95—134, решту займає передмова (ст. 91—93) та богаті примітки й пояснення видавця (ст. 135—180). В дальшім хочемо витягнути з опису все те, що може мати більший інтерес для українського історика, полишаючи иньше на боцї.

Твір д'Асколї дїлить ся на дві частини зі вступом: опис Чорного моря (ст. 96—105) й опис Татарії, себто Крима (105—134). Правда, автор не знав із власного досьвіду цілого Чорного моря, навіть цілого Криму, богато говорить із слуху, і то як раз про ті сторони, що для нас були-б цікавійші, північні та північно західні, все таки трапляють ся у нього часто звістки про козаків та їх напади на татарські землї і се власне дає йому жерельну вартість у нашій історіоґрафії. Перейдемо по порядку ті звістки.

При топоґрафічній части на передї опису Чорного моря (ст. 96) Дніпро зоветь ся вірно з боку фонетичного — Ніпро, і так повторяєть ся всюди.

Зараз теж на початку подає автор докладнїйші відомости про українських козаків (ст. 97—99). Україна зоветь ся у нього Russia, як підвладна провінция Польщі. Українські козаки зовуть ся у нього Cosacchi або Rossi або теж „польські козаки". Московщина натомісць стало зоветь ся Moscovia, а козаки її (донські) московськими. Між українськими і московськими козаками бачить А. ріжницю. Хоча Польща і Московщина воюють із собою, то козаки обох держав жиють приязно з собою, а навіть (як кажуть) між московськими є богато польських (себто українських), бо „Москалї з природи боязькі і слабодушні, мало досьвідні у военнім ремеслї, а козаки мусять мати доконче великий досьвід і львине серце" (ст. 99).

Автор дає теж приклади тої безмірної відваги українських козаків. Він чув навіть про само Запороже, як із одного неясного положення можна виснувати: „на межах Руссії, провінциї підвладній Польщі, є скали і лїси, що творять гей би острів на ріцї Ніпро, по турецьки Оза, як сказано вище" (ст. 97). (Положеннє, як видко, неповне, але зрозуміле).

Ті козаки пускають ся на море рік-у-рік на чайках (saiche), щоб грабувати море і суходія. Напади Дніпрових козаків (по турецьки Оза —

козак) датує автор від 1604 р. „На морі здобували вони зразу маленькі судна і, набравши охоти тими удачами, з кождим роком стали забирати що раз більші судна і в більшім числї і вкінци дійшли до того, що перед десятьма роками (1624) вийшли на море з поверх 300 човнами і звели битву із цїлою фльотою падишаха. Як говорять всї очевидцї, як би в день битви була тиха погода, то нї одна ґалєра не вернулась би назад, бо козаки заволодїли вже кермовою частиною адміральської ґалєри; але підіймилась буря і ґалєри могли рушити всїми парусами проти неприятеля і деяких потопити" (ст. 87—98). Отсе оповіданнє належить до тої самої подїї, що у Гаммера й иньших істориків стоїть під роком 1625. Видавець у довшій замітцї розбирає се питаннє докладно і прихиляєть ся, по нашому, цїлком справедливо до року 1624 (ст. 136—149).

„Одначе від того часу аж доси спускають ся рік-у-рік на 30, 40 і 50 човнах на море і в битвах приносять стільки шкоди, що береги всього Чорного моря стали цїлком незалюднені, з виїмкою деяких місцевостей, хоронених добрими твердинями. Козаки руйнують, граблять, палять, ведуть у неволю, забивають; часто облягають укріплені городи, беруть їх приступом, пустошать і палять, подібно як минулого року (1633) вчинили вони з Iusleve (Кізловом)" — єдиним укріпленим ханським городом; із нього козаки забрали все, що знайшли, опісля підпалили і саме місто, якого згоріла четверта часть, найбільше торговельна" (ст. 98).

Українським козакам приписує автор і ограбленнє міста Каразіо (Карасу-базар) у серединї Крима, в р. 1630 (ст. 98). Видавець хоче бачити тут донських козаків, що ограбили сей город 1629 р., одначе на сю поправку не приводить иньшого доказу, як те, що у згаданому городї не було що грабувати 1630 р. — доказ слабкий, тим більше, що д' Асколї докладно відріжняє козаків донських від українських і в датах (до того так близьких йому) він певний. Для того то не маємо потреби поки що зміняти тексту жерела. Тодї то козаки розграбили і спалили богато крамниць, убиваючи всїх стрічних, між ними й одного вірменського сьвященника; з ними утїкло більше нїж 500 невольників (на иньшім місци понад 200, ст. 120).

„Одначе на суходолї вони не приносять стільки біди; на морі за те анї один корабель, хоч би й як великий і добре узброєний, не безпечний, коли на нещастє стріне їх, найбільше у тиху погоду. Козаки такі відважні не тільки у рівних силах, але і 20 чайок не боїть ся 30-ти ґалєр, як се видно рік-у-рік в дїйсности; по правдї перед 3 роками (1631) козаки забрали дві ґалєри і гнали ся за иньшими" (ст. 98). Видавець в непевности що до останньої подїї, кому її приписати, запорожцям чи Донцям, бо у істориків сього випадку не знаходить. Текст

не позволяє сумнїватись, що се були Запорожцї, а побіда не така велика знов, аби мовчанка иньших жерел могла дивувати.

Дальше описує автор вигляд козацьких чайок (ст. 98) і доторкаєть ся їх орґанїзациї. „Козаки вибирають з поміж себе проводиря, званого „атман“, і для нього мають неймовірний послух; покидають його або його усувають з огляду на його захованнє. Коли йому пощастить ся в дїлах, вони вийдуть блискучі і варті похвали, то їх записують для надруковання“ (ст. 98). Останнї слова цїкаві як одна із звісток на доказ, що на Запорожю не робило ся все на вітер, як хочуть деякі історики, але що запорожська канцелярия річ певна і серіозна; на се, остаточно, маємо й иньші докази.

Автор знав теж, що між українськими козаками було „богато Поляків (себто людей із Польщі), що задля ворогования утїкають до них, живучи і роздїляючи з ними щастє й нещастє“ (ст. 98).

Дальше згадує про хотинську кампанїю, як пімсту Османа за козацькі походи (ст. 99), і згоду Туреччини з Польщею 1634 р. з умовою, щоб козаки не пускались на море, бо турецька чорноморська фльота мусить бути що року задля них мобілїзована (ст. 99). Але заразом додає, що така умова не здасть ся нїнащо, Польща не здержить козаків, хиба-б вони самі хотїли. Але вони того не зроблять, „бо вони біднї і доказали, що aquae furtivae sunt dulciores“, хиба-б король дав їм добру платню, але се неможливо, бо їх богато (ст. 99).

Кінчаючи опис Чорного моря, говорить автор, що навкруги нього говорять на вісьми мовах: грецькім, турецькім, татарськім, черкеськім, аббазськім, менґрельськім і вірменськім (ст. 105) — отже тілько сїмох, очевидно, що тут пропущено українську мову, бо вона мусїла бути широкозвістна на північнім побережу Чорного моря і в самому Криму.

У другій частинї при описї Крима здержуєть ся автор на оповіданню про боротьбу між Кантемиром та Мугаммед-ґіраєм, переказує її ширше з иньших жерел, а при тому говорить про участь в тій боротьбі українських козаків. Ще 1624 р. помагали українські козаки в силї 4000 чол. Мугаммед-ґіраю проти Турків і новопоставленому ханови Джанїбек-ґіраю; Турки й новий хан були побиті під Каффою (ст. 108). Коли розгорілась боротьба між Кантеміром і Мугаммед-ґіраєм, прийшли знов козаки на зазив останнього в силї 3—4000 чол. під Дорошенком та увільнили Бахчисерай від облоги Кантемира (ст. 109). Із вдячности за те позволив хан примістити на стїнї ханського двора козацький стяг із знаком хреста (ст. 110). В дальшій боротьбі Татари зрадили Мугаммед-ґірая і він сам згинув із рук козаків, які опісля вернулись на Україну (ст. 113). Як бачимо, се оповіданнє ріжнить ся значно від Collectane-ïв Сенковского, Гаммера, Костомарова й иньших.

Коли автор говорить про ослабленнє Татар, то головну причину його кладе на невдатні походи у Польщу — значить ся здержували їх козаки (ст. 116).

При описї города Манкопа згадує автор про напад українських козаків 1630 р. „В сьому замку хан та иньші значні Татари тих країв хоронять найдорожші річи; одначе все таки перед чотирма роками польські козаки, перейшовши лїсом 4 милї, появились розсьвітом, коли відчиняли ворота, і вдерши ся у місто, забрали велику добичу. Та тому, що кругом города, не дуже далеко від ханських воріт, місцевість густо залюднена, то чутка розійшла ся всюди скоро про випадок; тодї люде напали більшою громадою на козаків і відібрали у них не мало добра. Богато козаків, за прикладом ловцїв на тигрів, кидали добичу (з чого розбогатїли ті, що гнались за ними) і ховались по лїсах, де їх не вислїджено; иньших (себто козаків) позабивано або забрано в неволю“ (ст. 121).

На иньшому місцї, згадуючи про город Інкерман, говорить, що був знищений козаками, бо для них се була перепона з моря (ст. 123).

Довше задержуєть ся автор на описї, як виходили козаки в похід (ст. 123), одначе нових звісток нема тут, хоч се написано вельми інтересно.

До того зводять ся звістки д'Асколї про Україну. Певно, вони не першорядні, одначе мусять зайняти одно з важнїйших місць серед жерел до історії боротьби українського племени за Чорне море. Достовірність автора виступає особливо користно при порівнанню з иньшими тогочасними звістками, головно турецькими та татарськими.

Ще кілька слів про пояснення, додані при кінцї текста. Д. Делаґард показав у них велику знайомість предмету і бистроту в аналїзї та порівнанню з иньшими жерелами. На деякі замітки можна не годитись, все таки всї разом творять гарний причинок в наших дослїдах над жерелами. Тому то належить ся йому щира подяка за се виданнє.

С. Томашівський.

В. В. Поповъ — Азбука о хмѣлѣ (Извѣстія общества археологіи, исторіи и этнографіи при казанскомъ университетѣ. Томъ XVII, вып 5—6, ст. 349—361), Казань, 1901.

В староруськім письменстві був цїлий ряд поучень, притч, казок і афоризмів против пянства; їх перекладено по части з грецького, по части складано на нашім ґрунтї, і в них нераз заховали ся нам цїнні спостереженя та дрібницї з житя, звичаїв та поглядів наших предків. Не всї памятки сього круга були доси опублїковані; найбільше їх опу-

блїкували московські вчені Буслаєв і Тіхонравов та петерб. Срезневський; ще меньше зроблено для їх відповідного вистудіюваня, бо задля сього треба добре вглубити ся в середньовікову лїтературу, не лише византийську, але й західно-европейську, значить, і що до сього циклю творів іти тою стежкою, яку що до повістий, леґенд, вірувань та обрядів проложили Пипін, Веселовский і їх наступники. Тимчасом у Росиї не зроблено ще навіть того, що мусїло-б бути вихідною точкою таких дослїдів, тобто систематичного і повного видання текстів з відповідним критичним апаратом, з прослїдженем їх філїяциї та ступня оріґінальности поодиноких творів.

До сього круга належить і отся „Азбука писана о хмелю“, опублїкована д. Поповим з одинокого звісного рукопису, що колись був власністю В. Ундольского, а тепер лежить у Румянцівськім музеї в Москві і зладжений був у XVII віцї. Прикмети язика й правопису показують, що рукопис був зроблений у Московщинї. Можемо піти ще дальше і сказати, що й сама азбука була зложена в Московщинї, але без сумнїву її автор, чи радше компілятор користував ся крім перекладаних писань сьв. отців та біблїйних також староруськими, специяльно українсько-руськими творами, такими як Моленіє Данила Заточника, проповіди Теодосія Печерського, Кирила Туровського і т. и. Видавець (чи редакція) лише в трьох місцях показали жерела поодиноких речень, узятих із біблїйних писань; надто редакція в кінцевій нотї звернула увагу на близьку схожість деяких уступів з уступами „Притчи о хмѣлѣ“ та „Повѣсти о хмѣльномъ питіи“; до сих двох староруських памяток слїд би додати ще „Слово о чашах“, із якого взято, хоч з деякими змінами, один афоризм під буквою З.

З деталїв давнього побуту варто завважити в отсьому творі згадку про братчину в значіню гостини з піятикою (під Є), про музики (сопили, гусли) при піятиках (під Л), про куни в значіню данини (під Т), про князя, якого могли його піддані скинути з князївства (під Т), про сїльських дяків, що хвалять ся загадками, і про сїльських попів, що хвалять ся грубими молитовниками, де позаписувано богато ґосподарських рад та апокріфічних творів (під Х). Кілька разів автор звертає ся до молодїжи, до учеників, остерігаючи їх від пянства; здає ся, що й сама „азбука“ була продуктом школи XVI—XVII в. Кілька разів стрічаємо афоризми близькі до народнїх приповідок, частїйше московських, рідше українських (нема царя в голові зап. нема розуму, вода хоч кипить, а огонь гасить і т. и.). З язикових форм зазначу інтересний повноголос: терезвому, з якого через метатезу повстало наше тверезому.

Іван Франко.

Н. М. Петровскій — О старинномъ латинско-русскомъ словарѣ (Извѣстія общества археолоґіи, исторіи и етноґрафіи при казанскомъ университетѣ, т. XVII, 1901, ст. 42—50).

Д. Петровский знайшов в бібліотецї францїсканського монастиря в Дубровнику рукопись (N 187) під заг. „Dictionarium latino-ruthenicum (il ruteno con caratteri cirilliani). Рукопись ся списана на 640 ненумерованих картках in 4°, а містить в собі ще крім словаря „Сказание о седмихъ свободнихъ художествахъ“. В сїй остатнїй статейцї знаходимо виписане з граматики М. Смотрицького місце, що до „пройскихъ стїховъ“ себто гексаметра.

Сам словар писаний ріжними руками XVII—XVIII в. Для прикладу як автор згаданого словаря ґрупував материял наведемо першу сторону:

A. ab. ѿ.

Abacion — тавлїя играличная числительняя.

Abaces — хȣдыя сосȣды в нихже честнѣйшія вещи сохраняютца.

Abactores — скотокра'ци, скотоиматели.

Abacus et abactus — займаный.

Abacus — столъ поваровъ.

Abaculus — столикъ.

Abaculi — камыки числительныя.

Abagio — притча.

Abaligeno — ѿчюждаю, ѿдаляю, ѿлучаю.

Abaligenatus — ѿчюжденъ, ѿдаленъ, ѿлученъ.

Abambulantes — ѿходящіи.

Abamita — прапраѻцева сестра.

Толкованє латиньких слів в декотрих разах дуже інтересне. Трудно-б сказати приміром, звідки автор словаря взяв переклад слова abaces відповідаюче грецькому слову *ἄβακες* — дошка, тарілка. Також слова „камыки числительныя“ не подибуємо нпр. в „Памятникахъ для словаря древне-русскаго языка по письменнимъ памятникамъ“ Срезневского. Хто міг бути автором згаданого словаря і де він міг бути написаним, д. Петровский не застановляє ся над тим. Одначе можна судити з мови, що словар писаний Українцем — а з декотрих польонїзмів, як яробок поль. jarząbek, белкочю — bełkotać можна-б здогадувати ся, що авторови не була чужою і мова польська. Обясненя деяких слів в Dictionarium, здає ся, утворені ad hoc, але вони в кождім разї інтересні вже хоч би як проба виробити для руської мови наукову термінольоґію. Коли вкінци возьмемо під увагу величезний обєм словаря — то він представляє не аби яку вартість для пізнаня історичного розвою нашої

мови, так що будучий автор історичного словаря руської мови не повинний буде перейти над ним до дневного порядку. *С. Гм.*

А. Грановскій — Полтавская епархія въ ея прошломъ (до открытія епархіи въ 1803 г.) и настоящемъ, Историко-статистическій опытъ, Вып. I, Полтава, 1901, ст. X+418.

В передмові автор сам зазначує свою мёту, яку він мав при написаню сеї книжки: „простежити минулу історию епархиї, намалювати по змозї образ її колишнього історично-статистичного (?) стану, роз'яснити питання — кому підлягала перше Полтавська епархйя, вся, чи по-части, з церковно-адмінїстрацийного погляду, з яких частин її зложено, дати образ її сучасного стану, простеживши, о скільки можливо, історию кожної парафіяльної церкви“ (ст. III). По тім ще автор додає: „При тім ми зразу діткнемо ся долї епархиї взагалї — подамо наперед загально-історичний начерк, а далї перейдемо до подробиць — до істориї кожної окремої церкви, взявши за основну схему поділ на повіти“.

Завданнє, як бачимо, досить можливе, але осягти його не в силї автора — про се сьвідчить його перший „Выпускъ“. Тут маємо доволї великий огляд історичних подїй, що так чи инакше торкають ся Полтавської епархиї (ст. 3—113), а далї — історично-статистичні описи парафій Полтавського, Зїньківського, Гадяцького й Лубенського повітів. Проглянути уважно, не тілько прочитати сю книжку то праця страшенно важка, бо зразу-ж таки бачить ся в нїй щось надзвичайно подроблене, схолястичне, а разом незвязане, поплутане, помішане. Зразу-ж видко письменника, що ще не навчив ся навіть складати зібраний для студий материял. Він хапає де може, нагромаджує похапцем, одно недокінчує, друге несподївано починає, одно вважає за всім відоме, про що й згадувать не треба, а друге, справдї відоме, розмазує на багатьох сторінках. До жерел він не вміє поставити ся критично, щоб розріжняти межи ними більш певні й непевні — він користуєть ся ними нарівнї, дуже байдужно. Через се в викладї історичних подій за головних авторитетів йому стають: Бантиш-Каменський (Исторія Малой Россіи) та Маркевич (Исторія Малороссіи); нї про Костомарова, нї про иньших новійших істориків він наче-б се й не чув, чи не хоче про них нїчого знати. Свій материял головно черпає з „церковних історий“ (хоч богато говорить про не-церковні справи) та „Епархіальныхъ Вѣдомостей“. В сьому ще не було-б великої біди, як би знаттє, звідки в кожнім разї автор черпає таку чи иньшу звістку, на то теж він не дає уваг чи приміток нї під стрічку, нї в кінцї, тілько в початку зазначує свої жерела. Скажемо, що й се не гетьто прикра хиба в книжцї, бо відомо що

й великі історики таким способом писали. Та на жаль нашого автора не можна зачислити до великих письменників, яким можна вірити на слово; нема тут і загальних характеристик епох чи осіб, які не варто-б було обтяжати вказівками та увагами; навпаки, в нього що кілька стрічок, то вже поділ, то вже дрібниця, яка так і просить вказівки — звідки й як? А головне, наш автор робить стільки помилок проти історії, стільки дає чудних, невідомо як зложених речень, що вказівки на жерела дуже потрібні, можна сказати — неминучі. Бо без них, маючи на увазї численні помилки й авторові вигадки що до відомостей загально відомих, прийдеть ся цїлком не няти віри звісткам більш специяльним та дрібним і всю книжку вважати за цїлком невірну, хибну та шкідливу. Хиба специялїсти наведених автором питань зможуть розібрати в сїй книжцї, де зерно, а де послїд, простим же читачам краще й не розгортать її, щоб не впасти в спокусу. Щоб почислити всї видатнїйші помилки, що просто на очі біжать, треба було-б чимало часу й терпїння, а щож гадати про другі?

На доказ вистарчить дати історичну схему автора, подану з приводу історії Полтавщини. У нього Гедимин прилучив до Литви українсько-руські землї; небіж Гедиминів, Голшанський князь Миндовг, стає першим „намістником“ Малоросиї; від 1324 р. „Малороссіей“ заряджують князї й так іде до 1500 р. За Ягайла Польща, Литва й Малоросия сполучають ся на умовах „pacta conventa“, як рівні з рівними; кожна дістає гетьмана й вони рівні між собою. Першим руським гетьманом уже з правами „намістника“ обераєть ся зять князя Острожського Предслав Лянцкоронский, з сенаторської фамилїї, свояк польського короля Олександра. За Жиґимонта Січ віддано під власть „малоросийського гетьмана“, а перший гетьман Лянцкоронский дозволив запорожцям селити ся по обох сторонах Днїпра, вище порогів; ті козаки, що лишили ся в Запорожі, придбали назву низових, а ті що оселились на Українї — городових українських. Сї то українські козаки й заселили згодом Полтавську ґубернїю. Таких відомостей, зацвилих від давнини в архіві історичної науки, наберешь ся в книжцї д. Грановського чимало, і сього вистане для характеристики учености автора.

Особливо пильно д. Грановський стежить за тим, щоби полїчити всїх архиєреїв, чи то справдї полтавських, чи иньших епархій — чернигівських, київських, білгородських, сарайських, до яких коли небудь належала, бодай по думцї автора, яка небудь частина сучасної Полтавщини. Таких архиєреїв набрало ся чимало, можна сказати, що з перелїченя їх складаєть ся більша частина історичного начерку Полтавщини. Щоби сей каталоґ не здавав ся дуже нудним, автор перемішує його всякими иньшими відомостями. В самім катальозї часто бачимо самі імена,

часом біоґрафії цілком припадкові, та дуже сумнївної вартости. Про архиєреїв ближчих часів автор найбільше стараєть ся виказати, коли хто якого ордена дістав.

Дуже чудні в книжцї д. Грановського загальні огляди й замітки що до житя духовенства, стану церков чи їх архитектури (як трапить ся, бо всього систематично він не торкаєть ся) якої будь історичної доби. Він характеризує звичайно дуже коротко, урваними реченями в котрих нїчого не можна зрозуміти, котрі можна прикласти до всякого духовенства (хоч більше до великоросийського нїж українського), до всяких церков і т. и. Иньші ж характеристики не знати чи й можна до яких будь часів та річей прикласти. Нпр. про епархияльний уряд найдавнїйших часів Полтавщини сказано: „на парафії іменовали ся не тільки „білі сьвященики“, але й монахи; шлюб не був обовязковий для сьвящеників: сьвященики могли бути й нежонаті; в управі „преобладалъ изустный способъ“ (ст. 15).

В спеціяльній описи парафій найбільше говорить ся про Полтаву (се зрозуміло), але тут майже виключно про Петра й відому баталїю. Описи парафій страшенно безладні й короткі; може вони й дадуть материял для дальших дослїдників на сьому полї, але їм прийдеть ся усї звістки наново перевіряти. *С. Г.*

И. Ф. Павловскій — Полтава въ началѣ XIX в. (Кіевская Старина, 1902, VII, ст. 111—164, IX, ст. 293—318).

Полтава, звичайний полковий город, набрав розголосу як місце триумфу Петра В. над Шведами і Мазепою — гробу автономії України, тому її присьвячено кілька історичних розвідок, що займались або тою подією, або самою Полтавою. Їх число збільшає висше згаданий начерк, що має на метї представити Полтаву в поч. 19 в. Час сей замітний для Полтави тим, що тодї перемінено її в ґубернське місто, призначуючи її, по подїлї України на Полтавську і Чернигівську ґубернію (1802 р.), на осїдок ґубернаторови.

Перший ґубернатор кн. Куракін пильно взяв ся до перебудованя Полтави з звичайного повітового місточка в ґубернське і тим заслужив собі близшу увагу автора, якого начерк присьвячений головно представленю його діяльности.

Автор характеризує К—на яко чоловіка осьвіченого, талановитого і дуже діяльного. І справдї дуже живо взяв ся він до дїла. Першим кроком було з'орґанізоване і введене в житє нових урядів. Були се: скарбова палата, що мала за задачу розклад і збір податків; ґенеральний суд, ґубернська управа, що займалась адміністрациєю і санїтарними справами, і уряд для справ гуманїтарних (приказъ общественнаго при-

зрѣнія) — для шпиталїв, заведень для сиріт і т. и.; до удержуваня сих урядів причинялись дворяне, не мали одначе на них впливу, хиба тільки в судї ґенеральнім (апеляцийнім), через своїх виборних. Дещо автономії лишено в управі міській, тодї заведеній. Міщане, що дїлились на кілька верстов (власників домів, купцїв, інтелїґенцию, капіталїстів, ремісників і робітників), з яких кожда мала свої окремі права, — вибирали громадську думу, яка раз на три роки збирала ся і могла тодї предкладати ґубернаторови громадські жаданя й вибирати громадських урядників. Її виділом була тїснїйша дума зложена з шістьох членів. Вона мала дбати про правильний довіз до міста поживи, про внутрішний лад, до неї теж належала полїция будівляна і торгова. Одначе обовязки і права її не були добре означені, вона не мала нїякого самостійного становища супроти адмінїстрациї, яка накладала її ріжні обовязки. За урядованя К—на була вона йому богато помічна в упорядкованю міста. А була се не мала праця. Стара Полтава була радше на село, ніж на місто похожа. Мешканцїв у нїй було до 8000, та в містї нїякого ладу: будівлї бідні і нечисленні, одинока прикраса — монумент Петра В., чотири церкви і монастир — ще з пол. 17 в., з часів полковника М. Пушкаря. Куракін насамперед казав зробити плян міста і пильно його забудовував, головно будинками призначеними на уряди і для урядників. Заводив улицї, публичні площі і міський город; з'орґанїзував огневу сторожу, полїцию; заложив аптику, шпиталь для положниць і божевільних, дім для убогих і примусової працї, до якого віддавали злодіїв, аби відробили вартість украденої річи. На удержанє сих інституций давало місто зі своїх доходів, на які складались оплати за право шинкованя, склепи, місця на торзї і доходи з міських ґрунтів.

Вкінци подбав Куракін і про школи. Звичайних тодї на Українї шкіл церковних з поч. 19 в. в Полтаві не було, тож Куракін старав ся завести нові, відповідно до виданого тодї орґанїзацийного статута для шкіл, і дійсно заснував ґімназию. Вчили там: латини, нїмецького, французького, історий і ґеоґрафії, природних наук, математики і фізики, початків фільозофії і лїтератури, полїтичної економії, технольоґії і рисунків. Плян отже був широкий, навіть за просторий, як на 3-лїтну науку, хоч і по 38 год. тижнево. Крім ґімназиї засновано заходом Куракіна і В. Капниста (автора „Ябеди") дім для вихованя бідних дворян. Мала вона на пів військовий характер.

То було останнє дїло Куракіна перенесеного 1808 р. на місце мінїстра. Як на кілька років дійсно жива і ріжностороння була його дїяльність. Справдї не числив ся він в нїй з гадкою громади, був типовим урядником сильної, але заразом дбалої руки, тому справдї вартий прихильного сьвідоцтва, яке видав йому автор нашої розвідки, на

підставі пильного розслїду друкованого і архивного жерельного матерiялу.

Шкода тільки, що не постарав ся він відповідно до титулу розвідки ширше змалювати внутрішнє житє громади, її відносини економічні, промисл, торговлю, про що в його книжцї маємо досить скупі тільки звістки. Також разить в орґанї присьвяченім українській історії вислов про „патріотичну“ музу московську і взагалї занадто замітний в статї того рода патріотизм. *Д. Коренецъ.*

Свящ. Игнатій Лотоцкій — Винннце-Браиловскій женскій монастырь и его святыни, Немирів, 1900, ст. 62.

Видаючи сю невеличку книжку вже після смерти її автора, видавцї мали на думцї почасти задовольнити ту цікавість, яку може викликати история Браілівського жіночого манастиря на Поділю в численних прочанах, а разом з тим — пошанувати память шановного автора сеї книжки, сьвященника Ігнатия Лотоцького, що богато літ пильно працював для сього манастира.

Вся книжечка складаєть ся з семи роздїлів. I роздїл (ст. 1—11) містить в собі коротенькі відомости про місцевість та історичну долю манастиря, який в давні часи істнував в Винницї, а тепер пробуває в Браїлові. II досить подрібно описує церкви та иньші манастирські будинки, особливо-ж церковні образи, при тім докладно, в побожно-лїричнім стилю об'ясняє малюнки на сих образах. III подає відомости про Рожецьку Александро-Маріїнську пустинь, яка належить до Браілівського манастира. IV говорить про особливо уславлені й чудотворні сьвятинї, V про доброчинні й просьвітні інституциї й сучасний стан Браілівського манастиря, VI про юбілейні сьвяткування його. VII роздїл містить в собі загальний (провіденціяльний) погляд на історичну долю манастиря.

Як видно з сього, книжечка не претендує на наукову вартість. Відповідно своему завданю, вона може задовольняти вимогам прочан, а не людей науки. Се популярна брошурка, в якій говорить ся переважно про близші часи манастиря та його сучасний стан, нїж про історию його, ті в сучаснім його станї беруть на першу увагу сьвятинї та чуда від образів; історична частина книжечки оперта на друкованих джерелах, а почасти й на архивних документах, правда — здебільшого вже використованих. Нові тут хиба згадки про ігуменів та сьвященикiв манастира.

Виданнє чисте, прикрашене кількома фототипіями, переважно відбитками з образів. Серед образів згадуєть ся, яко поважаний й навить чудотворний, образ так званої Почаїво-Браілівської Богоматери. Його

спроваджено з Почаєва в Браїлівський манастир 1888 року, по вказівці проф. ніжинського інститута Хойнацького, що видавав його за давний православний Браїлівський образ. Одначе є звістка, чи то чутка, що се образ уніятський, що на ньому був навіть надпис уніятський (по польськи), але його затерто. Ся звістка піднерає ся й тим, що образ мальований в стилю італійськім, а не византийськім. *С. Г.*

Едвард Харкевич — Хронїка львівської академічної ґімназиї (Звіт дирекциї ц. к. академічної ґімназиї у Львові за р. шк. 1900/1901, у Львові, 1901, ст. 48).

Працю сю можна подїлити на дві части. В першій, що обіймає історию першої львівської ґімназиї від 1382 р., себто від заложеня міської фарної школи, — переміну на катедральну, опісля історию кольонії краківської академії, її упадку та новозаложеня ґімназиї у 1784 р. — автор іде за иньшими історикамп, головно за Історию львівського унїверситета проф. Фінкля, використовуючи при тому і деякі рукописні материяли. Дальшу історию сеї школи і її орґанїзацию розповідає переважно на підставі актового материялу і деяких рукописів, як прим. Ф. Бруґґера, директора ґімназиї по 1848 р. Що правда, відомости подані головно in crudo, але не бракує і добрих заміток та бистрих розвязок і, що також важне, становище автора супроти Русинів не дуже „офіцияльне“. Що до подробиць, то на деякі можна-б не годитись, але вони меньшої ваги. Форму цитовання жерел, або й лїтератури in extenso, треба назвати похибкою. *С. Т.*

Исторія русскаго искуства, соч. А. П. Новицкаго, вып. IX—X. Москва, 1901 і 1902, ст. 241—400.

Випуск IX сього видання починаєть ся історию заснованя й розвитку московської „школи малярства й різьби“, до чого перший почин дав наш земляк Юр. Маковський. Дальші роздїли трактують, як се і в попередних було, про поодинокі галузи малярства: релїґійне, історичне й побутове.

У відділї релїґійного малярства визначене побіч Іванова, Крамского, Поленова і Васнецова чільне місце Миколї Ґе (Gay), зукраїнізованому Французови (род. 1831, ум. 1894). Що Ґе місцем уродженя (Чернигівщина) і вихованєм і симпатіями належав до України, про те, розуміеть ся, д. Новицький не згадує, не називає навіть місця його походженя, а признає „русским“ артистом. Про релїґійні образи Ґе пише автор досить широко, подає історию і ґенезу кождого важнїйшого твору. Перший з черги описаний тут образ „вихід Юди з тайної вечери“, повний великого драматизму і незвичайно ориґінальний в композициї і в розміщеню фіґур. Головною фіґурою тут не — як шабльон каже,

Христос, а Юда, головна особа драми, що тепер рішаєть ся. З незвичайним талантом, ґеніяльно задуманий й другий твір Ґе — Христос перед Пилатом (образ названий: „Что єсть истина“) — груба й цинїчна фіґура Пилата і змучена, з виразом великої ідейности і глубокого пересьвідченя, за яке на смерть ідуть — постать Христа. Коли до того згадати, що Ґе був чудовим кольористом і осьвітленем розпоряджав як нїхто з його сучасників, то справдї можна бодай в приближеню мати понятє, яке вражінє сей образ робив й тепер робить на глядачів. Згадавши ще кілька релїґійних його образів, д. Н. переходить до останнього твору Ґе „Христос на Голгофтї“, що заняв останнї лїта житя артиста, що і помер скоро по його викінченю. Образ представляє Христа й розбійників тільки що приведених до хрестів і орудій муки. Христос молить ся, і се робить просто страшне вражінє; оден розбійник прибитий розпукою, другого потрясають дрощі. Поява сього образа заворушила майже все, що жило в Москві, де його найперше виставлено, і то в приватнім помешканю, — бо виставити його публично уряд заборонив.

Артистична діяльність Васнєцова для нас важна на стільки, на скільки звязана з Київом, де він працював богато у Володимірській катедрі. Відти знані його „Божа Мати“, запрестольний образ, сьвяті князї на стовпах церковних, деякі образи з іконостаса, а дальше „Страшний Суд“, „Перед дверми Раю“, з голосною фіґурою св. Варвари несеної ангелами до неба. Його-ж і богата, стильова орнаментация церкви. Д. Новицкий повторяє за Стасовим, що успіхи свої на поли релїґійного малярства Васнєцов в великій мірі завдячує свойому релїґійному вихованю на селї, серед народа, та дивно те, що не саме по собі релїґійне вихованє тут оказалось помічне, а по словам самого Васнєцова важне те, що „в православній церкві він виріс“. Крім сих церковних образів інтересний ще для нас може бути оден з перших його образів — „Поле битви“ із „Слова о Полку Ігоревім“.

Огляд релїґійного малярства д. Н. кінчить історією мальованя храму „Христа Спасителя“ в Москві, при чім були зібрані усї найвизначнїйші артистичні таланти, між ними і наш земляк Маковський, та на жаль духовна єрархія так сильно обмежувала артистів ріжними приписами й бажанями, що богато з них (і Маковський також) залишили роботу.

З черги переходить автор до огляду історичного малярства. І знов тут стрічаємо голоснї образи Миколи Ґе: „Петро В. і Алексїй“, „Катерина II на похоронї Єлисавети“ і иньші. Крім нього виступає у тім відділї Іля Ріпин з своїми історичними образами як: „Царівна Софія“ „Ратник XVII в.“, „Іван Грізний і його син Іван“, „Сьвятий Николай спасає засуджених на смерть“ і добре знані нам „Запорожцї“.

Та всї ті образи, пише автор, в дійсности тільки по акцесоріям і назвам історичні, а по духу й типам зовсім сучасні, бо Ріпин занадто реалїст і не може відірватись від сучасного житя, щоб понестись духом в минулі віки. Всеж таки образи з якого небудь становища, коли не як історичні, то як сучасні, мають велику вартість. До сього артиста д. Н. обіцює вернути при побутовім малярстві. Теж саме говорить і про Константина Маковського, що був головно побутовим малярем, а також прегарним портретистом; з історичних його творів названі тут: „Вибір нареченої царем Алексїєм Михайловичем", „Смерть Івана Грізного", „Убийство дїтей Бориса Годунова", „Боярський весїльний пир XVII в." і иньші. Крім сих стрічаємо ще досить українських імен, та се люде, які нічим свойого українства не зазначили, а пішли мабуть як звичайно „по теченію"; занотуємо тут Литовченка, Ярошенка, Сергія Милорадовича, Півшенка.

Присьвятивши багато місця Верещаґіну й иньшим баталїстам, автор оповідає історию заснованя третьої вже з черги артистичної інституциї, чи радше корпорациї, що звала ся спілкою артистів, „артель художниковъ"; до сеї спілки належав і Ріпин. Опісля оповідає д. Н. про заложенє, уже по розвязаню „артелї", товариства вандрівних вистав, „передвижныхъ выставокъ". При тім були діяльними й оба Маковські.

Присьвятивши далї теплу згадку першим колекціонерам российської штуки — Свінїну і Прянїшнїкову, та меценату Третякову, що як звісно зібрав велику й прегарну ґалєрію образів российської школи і подарував її свойому родинному місту Москві, та згадавши вкінци про одного з найвиднїйших артистичних критиків Стасова і піднїсши його заслуги для розвою российської школи, автор переходить до побутового малярства. Як найважнїйші представителї його виступають тут (крім Перова) Українцї, а се Володимир Маковський і Іля Ріпин.

Важнїйші образи Маковського були: „Засуджений", „Оправдана", „Крах банку", „Добродійна панї", „На чотири руки" і иньші. Головна прикмета творів В. М. се тонка психольоґія виведених осіб. На вид спокійні й звичайні події житя у нього замикають в собі все скриту драму або комедію житя, якої не добачуєть ся звичайно в житю, а які все замітні на образах Маковського. Критик Маковського, Кісєльов, якого слова наводить д. Новицкий, добачує в сім артистї „скрите, внутрішнє житє, борбу переконань, що характеризує Росиянина", та підносить, що все те відоме й знайоме кождому передати так, як Маковський, може тільки „русскій національний артист". Що се за такі скриті чутя й переконання, яке се внутрішнє житє, і чому те все скрите, се все зрозуміє

ліпше, скажім знов, „кождий з нас", і Маковський як Українець розумів те все дуже добре.

На Ріпині уриваєть ся огляд у X випуску і обговореннє характеристики сього артиста лишаємо до дальшого разу. *М. Грушевська.*

В. Милорадовичъ — Народная медицина въ лубенскомъ уѣздѣ, полтавской губ. (Кіевская Старина, 1900, кн. 1—3, 5—8).

Народня медицина належить майже до найслабше оброблених партий в етноґрафії европейських народів і ще довго треба буде почекати, заки вона дістане належне собі місце між иньшими галузами етноґрафії. Та коли йде мова про українську народню медицину, то можемо сказати, що вона між иньшими зовсїм не стоїть на останнім місцї. Майже в усїх більших етноґрафічних збірниках наших подибуємо немаловажні причинки до неї. І хоч ті причинки часто повидруковувані без усякої системи, без наукового оброблення, то все зручна рука потрафить покористувати ся ними і відлучити зерно від полови. Та крім тих дрібнїйших причинків має наша народня медицина присьвячену сїй велику і дуже цїнну працю дра Ю. Талька-Гринцевича*), яка довго ще буде головним жерелом для того, хто схоче працювати в сїм напрямі. Тепер дає нам д. В. Милорадович новий важний і цїнний причинок до сеї ґалузи фолькльору і над ним спинимо ся трошки довше.

Праця д. Милорадовича не може рівнати ся з працею д. Гринцевича раз, що в нїй нема такої величезної сили матеріялу, як в останнїй, друге, що вона носить характер більш льокальний, бо репрезентує собою лише один повіт одної ґубернії. Та в тих межах виконана вона майже взірцево і бездоганно і має значну наукову вартість.

Цїла праця складаєть ся з шести роздїлів. Постараюсь коротенько переказати їх зміст.

В першім роздїлї виказує автор, що основною точкою народньої медицини був погляд, що хороби походять від злого духа. Тому то лїчити хоробу, значить віддалити з орґанїзму злого духа, чи то через пострах, чи через з'огидженє йому побуту, чи через переміщенє його в бездушні предмети та иньші орґанїзми, як рослина, зьвір або й иньший чоловік. Його можна позбутись також почастованнєм, замовленнєм, або помочию сьвятих. Завважати належить, що нешанованє сьвятих буває також причиною слабостей.

У другім роздїлї говорить автор про опіку над хорими, про поміч у наглих випадках і про лїченє ран і отруй.

*) Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej. Kraków 1893. Nakładem Akedemii Umiejętności. Ст. 462+LVI, 8°.

У третїм роздїлї подає автор спосіб лїченя по части нервових, по части інфекцийних слабостей та таких, про які нема мови в медицинських підручниках, отже: біль голови, біль очий, уроки, переполох, крикливцї, перехід.

В четвертім роздїлї говорить ся про заразливі хороби: гризь, поперечна болїсть, зимниця, холера, дифтеріт.

У пятім про такі: катар, стиски, кашель, коклюш, колька, задуха, сухоти, біль серця, біль губ, біль зубів, плїснївка, запаленє зївів, катар жолудка, згага, жолудкові спазми, соящницї, бігунка, різачка, затвердженє, ураз, кила, випад кишки, глисти, запаленє печінки, жовтяницї, вдержанє мочі, сіфілїс, менструациї, ураз матицї.

В шестім і остатнїм роздїлї говорить ся про отсї хороби: золотуха, опух під плечем, гостець, рожа, грудниця, волос, огник, ужі, болячки, прищі, бородавки, лишаї, короста, шолуди, нужда.

Як видно, не всї тут хороби вичислені, що подибують ся між простим народом; дальше опущений тут великий роздїл народньої медицини, що опираєть ся на так званій „симпатиї“, прим. причарованє любки або любка, завданє, насланє і т. и. Але наведенї оброблені дуже гарно: майже при кождій хоробі подає перше автор її дияґноз, по чім нарід пізнає сю або ту хоробу, а опісля спосіб її лїченя, при чім тих способів наводить як найбільше. В працї подано 38 оповідань про визначні випадки захорованя і про лїченє, та 120 замовлянь, між якими богато являєть ся в друку перший раз. Крім того автор покликуєть ся дуже часто на відповідну лїтературу чужих народів, що лише збільшує вартість його працї. Було-б дуже добре, як би автор продовжував дальше працю в тім напрямі, а коли збільшать ся його матеріяли, аби переробив, а також розширив і доповнив теперішню працю та видав її окремо. *В. Гнатюк.*

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1894 przez Michała Federowskiego. Tom III Część II. Tradycye historyczno miejscowe, oraz powieści obyczajowo-moralne. Краків, 1903, ст. 314.

Видаючи перший том зібраних ним білоруських материялів д. Федеровский заповів у передмові, що заповнить ними щось коло дванайцять томів, таку силу зібрав їх. Він подав навіть проґраму, що має містити ся в тих томах. Та хоч перший том був принятий критикою дуже прихильно, дальші не появили ся зараз за ним. Аж по кількох лїтах появив ся другий, а тепер отсей третїй том. Як зачуваємо з приватного жерела, на нього має скінчити ся публїкация материялів д. Федеров-

ского, але чому, нам не відомо. Ми, натурально, не знаємо мотивів, задля яких краківська академія перериває дальший їх друк; ми не знаємо також, як виглядають не опублїковані ще материяли; коли одначе дальші материяли відповідають вартости вже оголошених, то булаб велика шкода, як би вони не побачили сьвіта. Говорячи по правдї материяли д. Федеровского в польській лїтературі одинокі в своїм родї і перевисшують — не вважаючи на деякі хиби їх публїкациї, більше формальної зрештою натури — усе до тепер опублїковане Поляками з етноґрафії, не виключаючи тут навіть „Zbior-у wiadomości“, видаваних самою академією та величезної, але дуже нерівної вартости, збірки О. Кольберґа. Вони записувані досить докладно, не переповідані довільно за оповідачем, не перекладані на чужу мову, а що більше — в них задержані навіть прикмети ріжних білоруських диялектів. Через те отже вони мають вартість не лише для фолькльориста, але й для фільольоґа — а таке записуване і видаване етноґрафічних материялів у Поляків велика рідкість. Вони приносять надто велику силу нових материялів, а се підносить також не мало їх вартість, особливо коли зважимо, що переважна більшість польських етноґрафічних збірок складаєть ся майже виключно з казок та пісень, а иньші материяли хоч і трафляють ся, то переважно принадково, так що значіне їх зводить ся до minimum.

Характер отсього тома материялів д. Федеровского не ріжнить ся від попереднїх. Усї його прикмети й хиби повтаряють ся, отже такі як у попереднїх томах. Придивім ся одначе його змістови.

Надруковані в ньому історичні перекази і місцеві, новелї і анекдоти. Се найпростїйший подїл усїх материялів сього тому. Д. Федеровский одначе, тримаючись уложеної з гори проґрами, наробив тут стільки книг, роздїлів, віддїлів і піддїлів, що від них аж голова крутить ся. Шкоди з того очевидно не може бути, але воно не потрібне і часто навіть титули роздїлів не відповідають змістови материялів. Найменьше тут переказів, а найбільше анекдотів, так що сей том представляєть ся першою більшою збіркою білоруських анекдотів; та часто вони поперемішувані з новелями, а через те й гублять ся між ними, хоч правду сказавши, нераз не можна поставити докладної границї між анекдотом і новелею так само, як і між иньшими творами народної словесности, через що всякі її подїли треба вважати завсїди докладними тільки до певного степеня.

Непотрібна тут абсолютно лише рубрика „Miscellanea“ між новелями і навіть трудно вгадати, чому вона так зветь ся, бо крім новель і анекдотів у нїй нема нїчого иньшого, а сї можна було придїлити або до одних, або до других. Така сама рубрика при кінци книжки оправдана одначе вповні, бо містить такі материяли, що справдї відповіднїйшої

для них назви не можна було дати, коли вона мала бути для них спільною.

Одно ще, що виріжняє значно збірку д. Федеровского від иньших, видаваних Поляками, се паралелї, подавані подекуди. Вправдї вони обмежені на дуже мале число збірок і то переважно польських; вправдї багато нумерів полишено без паралель, хоч вони були в тих самих збірках, які цитують ся на иньшім місци — та все піднести належить сей факт хоч би тому, що він указує на певний зворот між польськими етноґрафами, які досї друкували по двайцять разів ті самі материяли, в тім самім виданю, вважаючи їх за щось нове, хоч так зовсїм не було. Досить переглянути навіть таке поважне видавництво, як „Zbiór wiadomości“ та „Materyały“ краківської академії, щоби переконати ся про правдивість сих слів. А зарадити таким непотрібним передрукам може лише докладне знанє раз надрукованих материялів, до чого власне й служать паралелї попри иньшу ще свою задачу, яка вказує на розширенє певної теми та на її мандрівки від одного народу до другого, на зміни, які в тім часї доконують ся в темі, на її давність і т. и. Не зашкодило-б також польським етноґрафам вилїзти зі своєї вузкої скорупи та познайомити ся зі збірками иньших народів, бодай славянських. Тодї вони побачили-б, що багато тем, які вони вважають за питомі польські, се інтернаціональні теми, знані у ріжних народів, які мають незвичайно широку лїтературу. До таких належать приміром у збірцї Федеровского отсї: Як селянин дїлив гуску (ч. 261); процес за варені яйцї, з яких мали бути курята (ч. 270); невірна жінка (ч. 340 і дальші); ми три брати (ч. 350); дурні люди (ч. 483) і богато иньших. До них належить також велике число иньших анекдотів, про що вони могли-б переконати ся хоч би з „Етноґрафічного Збірника“ т. VI, який був би їм також придав ся для порівнаня при збірцї Федеровского. Та на упертість нема ліку і хоч вона яка шкідлива, особливо-ж у науцї, то зарадити їй не буде можна, доки не з'явить ся якийсь польський етноґраф, що попхає польську етноґрафію на нові дороги

Нове також у збірцї д. Федеровского се, що — на скілько можу сконтролювати — він перший раз повпихав до сього тома деякі такі материяли, що не мають народнього характера і що абсолютно скомпоновані інтелїґентними людьми, без огляду на се, що сей або той селянин оповідав їх, особливо коли він належить до письменних. До таких чисел належать: 2, 7, 9, 10, 11, 12, 206, 150—151, 456, 511 і иньші. Се видно також із вірші про панщину (ч. 31), про піянство (ч. 76) та иньших. При вірші про піянство признаєть ся навіть д. Федеровский, що знав про її походженє, а все таки надрукував її. От яку він дає нотку до сеї вірші: „W kilka dopiero lat po zapisaniu powyższej sa-

tyry dowiedziałem się... że jest to utwór (jeden z pomiędzy wielu nieogłoszonych dotąd) światłego obywatela i literata, a przytem wielkiego miłośnika białoruszczyzny, pana A. Jelskiego z Zamościa; nie miałem tylko sposobności porównania go z oryginałem, by się przekonać, jakiemu treść jego w tej tak dalekiej, bo z nad brzegów Berezyny, a spowodowanej zapewne jakimś szczególnym trafem peregrynacyi, uledz mogła przeistoczeniu". До чого-б дійшло одначе, коли-б так зачав поступати кождий етноґраф? Коли збирають ся тексти народнї, то найже вони будуть правдиво народнї, а не лише видавані за такі.

Так само не вважаємо щасливою гадку д. Федеровского зачислювати до народньої словесности твори (зглядно ріжні письменні вправи) письменних селян. При кінци книжки (ч. 512–533) подає він цїлий ряд виїмок із листів селян писаних то до себе самих, то до д. Федеровского. Вони можуть бути собі дуже цїкаві, можуть мати дуже гарні прикмети, але до етноґрафії не належать абсолютно і в етноґрафічних збірниках не повинні фіґурувати. Через те дуже добре поступають ті етноґрафи, що не записують нїчого від письменних селян, бо тут може трафити ся так, що селянин подиктує записувачеви всї оповіданя надруковані в букварі — а що тодї? Через таке поступованє можна цїлу етноґрафію звести до абсурду, а того чейже не може собі нїхто бажати в самім інтересї науки.

Подібних недокладностий — що так назвемо — можна знайти в книжцї Федеровского й більше. Так приміром під ч. 128 подає він „Dosłowne' opowiadanie 5-letniego malca" — розуміє ся, воно без усякої вартости, тому безпечно могло було не входити до книжки. В ч. 138 оповідає ся знов „Jak bàba ź dzièdam mùchu bili", але се оповіданє наведене в рубрицї „Dziecko" і т. и. Таких дрібниць не буду наводити, бо деколи зрештою їх навіть трудно встерегти ся.

Належить іще завважати, що між Білорусами вважає ся як і в нас чужа мова за панську — в тім випадку польська, та що Білоруси говорячи з панами старають ся ломати свою мову на польську. Яка при тім виходить карикатурна балаканина, видно хоч би з отсеї розмови: „A skąd wacpanna idzie?" — „Chodziła na górze groch suszyć, ale był taki wiatrz, że mnie aż zerwał białe latynka (хусточку) z głowy. A wacpanna dzie pójdzie?" — „Po gryby do lasu" (ч. 310). Подібні числа 17, 151 і иньші. Подібні погляди якогось народа на свою мову — се дуже сумний факт і їх конечно належало-б викорінювати.

На закінченє належить іще піднести се, що збірка Федеровского мабуть одинока, з якої можна докладнїйше студиювати білоруську мову; подібні російські збірки зовсїм безвартні з того боку тому, що уживана в них загальна російська правопись не віддає навіть у прибли-

женю звуків білоруської мови, або віддає фальшиво; тимчасом у збірці Федеровского крім латинської азбуки ще її специяльна фонетична правопись, при помочи якої можна досить докладно прослїдити всї окремішности білоруської мови. *В. Гнатюк.*

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, Tom VI, Краків, 1903, ст. 91+421.

Новий том отсього виданя приносить одну працю з нашого фолькльору*), а власне: „Garść baśni ludu ruskiego ze wsi Nałuża w powiecie trembowelskim, zebrał Stanisław Zdziarski". Коли будемо дивити ся на сю працю з чисто наукового становища, то мусимо признати, що вона не дає для нас нїчого нового. Усього тринайцять народнїх оповідань — щож вони можуть принести нового, коли всї були вже друковані, нераз у далеко повнїйших і красших варіянтах? Богато з них має широчезну лїтературу, що згадаю лише такі оповіданя, як: Чудесна дудка, Дїдова і бабина дочка та кінська голова, Бог знає, чим чоловіка карати має, Лєнора, Злиднї в кістцї, Склянна гора і ин. Д. Здзярский йдучи одначе слїдом иньших польських етноґрафів навіть слівцем не згадує про неї так, як би її не було, як би зібрані ним матеріяли друкували ся перший раз. А треба знати, що д. Здзярский в рецензиях на працї иньших етноґрафів дуже острий і вимагає дуже багато (пор. його рецензиї на ріжні виданя в варшавській Wisl-ї та львівськім Lud-ї); та з того показує ся, що він знає ставити вимоги тільки до иньших осіб, але до себе прикладає їх далеко меньше. В отсім власне й лежить головна хиба чи недостача його працї. Ми можемо одначе на сю працю дивити ся ще й з иньшої точки погляду: Д. Здзярский Поляк і як такий зібрав руські матеріяли і оголосив їх у польськім виданю. Нам нераз доводило ся на сторінках „Записок" нарікати на етноґрафічні записи, роблені Поляками, які псують і самі тексти і мову в неможливий спосіб. Окже в тім разї мусимо признати, що з того боку не можна зробити д. Здзярскому нїякого закиду, що тексти записані і передані ним дуже добре і що неконсеквенций в правописи трафляєть ся дуже мало, про що згадаємо ще дальше. Праця д. Здзярского може таким чином послужити певного роду взірцем для тих польських етноґрафів, що збирають материяли між руським народом, та з незнаня карикатурують їх. Через те належить уважати її не безкорисною.

---

*) Розвідки археольоґічні, інтересні для нас, будуть обговорені на иньшім місцї. *Ред.*

Що до мови текстів, то належить зазначити, що маємо тут звичайний подільський диялект, видержаний в цілости дуже добре. Д. Здзярский одначе, як видно, не був певний дуже, чи мова коректна, тому в передмові до текстів не бажаючи наразити ся на закид язикової ріжнородности, зложив вину за евентуальні недокладности на оповідача: ...„Sam język opowieści nie jest ludowy, lokalny, bo diak (оповідач) przebywał w różnych stronach, ciągle w dodatku miał do czynienia z cerkiewno-słowiańskim językiem, co wszystko złożyło się na to, że mowa, jaką się posługiwał, przedstawiała niejednokrotnie konglomerat nie jednej gwary lokalnej. Akcentujemy to tem silniej, że częstokroć błędy językowe lub też niezgodność z właściwościami gwary miejscowej, zwykło się przypisywać zapisującemu materyały folklorystyczne, jakkolwiek obydwie te okoliczności wynikły nie z jego winy“ (ст. 153). Тут вийшло з д. Здзярским таке, як у приповідцї, що забіг поперду батька в пекло, хоч не повинен був — бо мова текстів чисто народня і нема в ній анї слїдів церковщини, анї ріжних диялектів так, що вона не представляє нїякого конґльомерату.

Другий закид, який робить собі д. Здзярский такий: „Istotną ich (матеріялів) wartość umniejszają dwie okoliczności: a naprzód ta, że nie podobna opowieści tych przydzielić ściśle do wymienionej w nagłówku miejscowości, gdyż ten, od którego je spisano, włóczył się sporo po świecie za służbą. Że opowiadający musiał słyszeć te baśni w różnych miejscowościach, dowodem fakt nie dający zaprzeczyć się, że ani czas ich powstania ani typ tematów nie jest im wspólny“ (ст. 153). Отже се, що не можна текстів приділити до Налужа, не може бути нїяким закидом тим більше, що в фолькльорі такі льокальні докладности грають малу ролю, хіба в певних специяльних випадках; можна-ж нераз сказати — намісь тексти з Налужа — тексти з Теребовельського повіта, тексти з Галичини і т. д. а дальше, що їх був би певно д. Здзярский найшов у родимих Налужан, коли-б був пошукав.

А що тикаеть ся слів про час повстаня текстів і про тип їх тем — то д Здзярский мабуть не думав, пишучи їх, бо вони нїчого не значать. Як можна говорити при народнїй словесности про спільність повстаня та типу? Ми вважаємо проте, що се був тільки такий lapsus д. Здзярского.

Що до правописних неконсеквенций, зазначимо, що д. Здзярский пише: snyt', budyt', wysyt', dadut', але hovorjat; sie i si; tohdy i wtohdy (останньої форми нема властиво, вона видумана); vsich, ni, tilko, vesil'e, krauci, meńi — намісь vśich, ńi, veśil'e і т. и. Але як ми зазначили вже, се дрібниця.

Друга праця, що нас тут іще близше обходить, се: „Powieści spiskie, zebrał Lucyan Malinowski“. Їх не богато, фолькльорну вартість мають малу, але за те більшу язикову, задля якої були й записані. Матеріяли зібрані тут записані в чотирьох селах Спішської столиці (Остурня, Юрґів, Нижні Лапші і Лехниця) та в галицькім селї „Sromowce“, що лежить на границї Спішу. Для нас цікаві лише матеріяли з Остурнї, яка лишилась найдальше висуненою на захід руською кольонією і становить немов оазу під самим центром Татр. Остурню зачисляли досї всї до руських кольоній, хто згадував про неї. Зачисляють її мешканців до Русинів і иньші угорські Русини і самі Остурнянцї. Та я певний, що фільольоґи, пізнавши диялект Остурнї, відмовлять її селянам права руськости. Диялект сей сильно спольщений — в противности до иньших численних сїл, де руські диялекти пословачили ся, і в записї Малїновского виглядає так: „Šoł křivda s pravdom, šli v jedno na jarmak. Ta ten křivda mał co iści, a pravda ,še přižirał še mu, ze ,ńi mał ce jesći. A un mu ,potem ten pravda povedat tak: ze daj ty ,mi isći. A un mu tag otpovił: daj sob’e ocy vybraći, hej. ,A ón mu povidał tak: co ja budu robił, kedy ńe budu mał co jesći, ,ta me zavleccs ku hodńiku, a tam pryjdut lud’e koło mińe, to mï dadut lud’e esć fałatok chliba. A tam potem un nocował“ і т. д. (ст. 141). Чи запис переданий вірно, не можемо говорити, не сконтролювавши його на місци, але що дуже близький до правди, то певне. Шкода лише, що тих оповідань з Остурнї всего — три. Цікаво також було би знати, чи істнують і в Галичинї такі села, де говорять русько-спольщеним диялектом і чи багато їх.

З иньших праць належить тут іще піднести: а) „Opis wsi polskich“ С. Удзелї, цікавий тим, що крім великого богацтва зібраних у ньому топоґрафічних назв, приносить він дуже цінні місцеві перекази, хоч їх зрештою не багато; б) „Lud łańcucki“ А. Сальонї, що становить неначе моноґрафію повіта тої назви, в якій головна увага звернена на народню словесність. Матеріяли, зібрані Сальонїм, мають одначе всї ті хиби, які ми підносили тут уже нераз при оцїнюваню польських етноґрафічних праць, тому й застановляти ся над ними не будемо.

В. Гнатюк.

Видання й статї обговорені в сїм томі:

Огляд часописей за 1902 р.: Лїтературно-Науковий Вістник.
Дїло.
Руслан.
Молода Україна.
Учитель.
Богословскій вѣстникъ.
Буковина.

Вѣстьникъ ꙗзыковѣдѣниꙗ, словесности, людознаньства и древности словѣньскыхъ — Věstník slovanské filologie a starožitnosti, vydavají L. Niederle, F. Pastrnek, I. Polívka, I. Zubaty, 1901—2.

Н. Бѣляшевскій — Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, 1901.

— Археологическая Лѣтопись Южной Россіи, 1903.

В. Хвойко — Каменный вѣкъ средняго Приднѣпровья, 1901.

В. Клингеръ — Сказочные мотивы въ исторіи Геродота, 1902.

А. Соболевскій — Славяно-русская палеографія, II, 1902.

В. Чаговецъ — Преподобный Θеодосій Печерскій, его жизнь и сочиненія, 1901.

И. Евсѣевъ — Толкованія на книгу пророка Даніила въ древнеславянской и старинной русской письменности, 1902.

Н. Дурново — Къ исторіи сказаній о животныхъ въ старинной русской литературѣ, 1902.

А. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества въ составѣ Литовско-Русскаго государства XIV—XVI в., 1902.

W. Czermak - Sprawa rownouprawienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432—1563 r.), 1903.

Акты, издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, Томъ XXVIII — Акты о евреяхъ, 1901.

Cap. Niessel — Les cosaques, étude historique, géographique, économique et militaire.

Θ. Николайчикъ — Матеріалы по исторіи землевладѣнія князей Вишневецкихъ въ Лѣвобережной Украинѣ, 1900.

Ем. д' Асколи — Описаніе Чернаго моря и Татаріи, 1903.

В. Поповъ — Азбука о хмѣлѣ, 1901.

Н. Петровскій — О старинномъ латинско-русскомъ словарѣ, 1901.

А. Грановскій — Полтавская епархія въ ея прошломъ и настоящемъ, 1901.

И. Павловскій — Полтава въ началѣ XIX в, 1902.

И. Лотоцкій — Винннце-Брапловскій женскій монастырь и его святыни, 1900.

Е. Харкевич — Хроніка львівської академічної ґімназиї, 1901.

А. Новицкій — Исторія русскаго искуства, IX – X, 1901—2.

В. Милорадовичъ — Народная медицина въ лубенскомъ уѣздѣ, 1900.

M. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, t. III część 2, 1903.

Materyały antropologiczno - archeologiczne i etnograficzne, wydawane staraniem komisyi antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, VI, 1903.

